

ੴ ਸਤਿਗੁਰ ਪ੍ਰਸਾਦਿ॥
ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਚੀ ਸਾਚਾ ਵੀਚਾਰੁ॥

ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼

(ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਮਾਸਿਕ-ਪੱਤਰ)

ਵੈਸਾਖ-ਜੇਠ, ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੫੪੧

ਮਈ 2009

ਜਿਲਦ ੫੩

ਅੰਕ ੨

ਸੰਪਾਦਕ
ਸਿਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ
ਐਮ.ਏ., ਐਮ.ਐਮ.ਸੀ.

ਸਹਾਇਕ ਸੰਪਾਦਕ
ਸੁਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਨਿਮਾਣਾ
ਐਮ.ਏ., ਬੀ.ਐੱਫ.

ਚੰਦਾ

ਸਾਲਾਨਾ (ਦੇਸ਼)	੨੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ (ਦੇਸ਼)	੨੦੦ ਰੁਪਏ
ਸਾਲਾਨਾ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦ ਰੁਪਏ
ਲਾਈਫ਼ ਵਿਦੇਸ਼	੫੦੦੦ ਰੁਪਏ
ਪ੍ਰਤੀ ਕਾਪੀ	੨ ਰੁਪਏ

ਚੰਦਾ ਭੇਜਣ ਦਾ ਪਤਾ

ਸਕੱਤਰ

Secretary

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ

Dharam Parchar Committee

(ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ)

(S.G.P.C.)

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-੧੪੩੦੦੬

Amritsar-143006

ਫੋਨ : 0183-2553956-59 ਐਕਸ 304 ਫੈਕਸ : 0183-2553919

website : www.sgpc.net e-mail : gurmat_parkash@yahoo.co.in

ਡਾਕ ਰਾਹੀਂ 'ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼' ਨਾ ਪੁੱਜਣ ਬਾਰੇ ਉਪਰੋਕਤ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ
ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਨਾਲ ਐਕਸ: 303 'ਤੇ ਸੰਪਰਕ ਕਰੋ ਜੀ।

ਤਤਕਰਾ

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ		੩
ਸੰਪਾਦਕੀ		੪
ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ : ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ	-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ	੭
ਅਸੀਂ ਖਤੇ ਬਹੁਤ ਕਮਾਵਦੇ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ	-ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ	੧੬
ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ : ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ	-ਸ. ਦਿਲਵਰ ਸਿੰਘ	੨੦
ਬੇਦਾਵਾ	-ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ	੨੫
ਘੱਲੂਘਾਰਾ: ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ		
ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ	-ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਸਿੰਘਾ	੩੨
ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾਸਿੰਘੀਆ	-ਪ੍ਰੋ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ	੪੧
ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ		
ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ	-ਡਾ. ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ	੫੨
‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਤੱਤ	-ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ	੬੫
ਗੁਰਬਾਣੀ : ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ	-ਡਾ. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ	੭੨
ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ	-ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ	੮੦
ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦਾ (ਕਵਿਤਾ)	-ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ	੮੩
ਕੰਢੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ (ਕਵਿਤਾ)	-ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ	੮੫
ਤਿੰਨ ਮਾਵਾਂ (ਕਵਿਤਾ)	-ਬਿੱਟੂ ਖੰਨੇ ਵਾਲਾ	੮੭
ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਦੀ ਪੁਕਾਰ (ਕਵਿਤਾ)	-ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਰੜੀ	੮੮
ਖ਼ਬਰਨਾਮਾ		੮੯
ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ		੯੨

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਾਰ

ਪਰਉਪਕਾਰੁ ਨਿਤ ਚਿਤਵਤੇ...

ਮਾਣਸੁ ਭਰਿਆ ਆਣਿਆ ਮਾਣਸੁ ਭਰਿਆ ਆਇ॥
 ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਮਤਿ ਦੂਰਿ ਹੋਇ ਬਰਲੁ ਪਵੈ ਵਿਚਿ ਆਇ॥
 ਆਪਣਾ ਪਰਾਇਆ ਨ ਪਛਾਣਈ ਖਸਮਹੁ ਧਕੇ ਖਾਇ॥
 ਜਿਤੁ ਪੀਤੈ ਖਸਮੁ ਵਿਸਰੈ ਦਰਗਹ ਮਿਲੈ ਸਜਾਇ॥
 ਝੂਠਾ ਮਦੁ ਮੂਲਿ ਨ ਪੀਚਈ ਜੇ ਕਾ ਪਾਰਿ ਵਸਾਇ॥
 ਨਾਨਕ ਨਦਰੀ ਸਚੁ ਮਦੁ ਪਾਈਐ ਸਤਿਗੁਰੁ ਮਿਲੈ ਜਿਸੁ ਆਇ॥
 ਸਦਾ ਸਾਹਿਬ ਕੈ ਰੰਗਿ ਰਹੈ ਮਹਲੀ ਪਾਵੈ ਥਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੫੫੪)

ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਬਿਹਾਗੜਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਇਸ ਪਾਵਨ ਸਲੋਕ ਦੇ ਮਾਧਿਅਮ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਮਹਾਂ ਨੁਕਸਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦੇ ਹੋਏ ਇਸ ਦੀ ਕੋਝੀ ਲਤ ਜਾਂ ਆਦਤ ਤੋਂ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਿਆਂ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਨ ਦਾ ਨਿਰਮਲ ਗੁਰਮਤਿ ਗਾਡੀ ਰਾਹ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਵਿਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਲਿਬੜਿਆ ਹੋਇਆ ਇਥੇ ਭਾਵ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਆਇਆ ਉਹ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਵਿਕਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੋਰ ਵਧੇਰੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਲਿਬੜਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਸੰਕੇਤਕ ਰਮਜ਼ ਭਰੀ ਸ਼ੈਲੀ ਵਿਚ ਇਸ਼ਾਰਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਇਸ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਇਕ ਵੱਡਾ ਵਿਕਾਰ ਹੈ ਅਤੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਵਿਕਾਰਾਂ ਦਾ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਹੈ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਐਸਾ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਸਾਰ ਹੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਉਸ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਪੀਣਾ ਸੂਝ-ਬੂਝ ਨੂੰ ਗੁਆਉਣ ਦੇ ਤੁਲ ਹੈ। ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਅਵਾ-ਤਵਾ ਬੋਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਭਾਵ ਬੇਸਿਰ-ਪੈਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਣ ਮਗਰੋਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਪਰਾਏ ਦੀ ਸੋਝੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਵਿਅਕਤੀ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਲੋਰ 'ਚ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਬਿਗਾਨਾ ਅਤੇ ਬਿਗਾਨੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਮਝਣ ਦੀ ਵੀ ਭੁੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਅਰਥਾਤ ਉਹ ਆਪਣੇ ਅਸਲ ਸੁਭਚਿੰਤਕਾਂ ਅਤੇ ਦੋਖੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਵਿਵੇਕਪੂਰਨ ਨਿਖੇੜਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਉਹ ਤਰਲ ਪਦਾਰਥ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਾਲ ਮਾਲਕ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਭਾਵ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ ਸਹਿਣੀ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਾਲ ਮਾਲਕ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ, ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਅਦਾਲਤ ਤੋਂ ਸਜ਼ਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਐਸੀ ਕੂੜੀ ਸ਼ਰਾਬ ਜਿਥੋਂ ਤਕ ਵੱਸ ਚੱਲੇ ਕਦਾਚਿਤ ਨਹੀਂ ਪੀਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਅੰਤ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਨਾਮ ਰੂਪੀ ਨਜ਼ਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ, ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਰੂਹਾਨੀ ਮਾਰਗ ਦੱਸਣ ਵਾਲਾ ਸੱਚਾ ਗੁਰੂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋ ਜਾਵੇ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੀ ਮਸਤੀ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਸੁਹਣੇ ਘਰ ਵਿਚ ਟਿਕਾਣਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਵਿਸ਼ਵ ਤੰਮਾਕੂ-ਵਿਰੋਧੀ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਤੰਮਾਕੂ ਤੇ ਹੋਰ ਨਸ਼ਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਚੇਤਨਤਾ ਜਗਾਉਣਾ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਵਰਤਾਰਾ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਖੇਤਰਾਂ-ਉਪਖੇਤਰਾਂ 'ਚ ਚਿਰਕਾਲ ਤੋਂ ਜਾਰੀ ਹੈ। ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਸਮੂਹਿਕ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਿੰਨਾ ਨੁਕਸਾਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਕਰਨ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਚਰਿਤਰ ਦਾ ਨਿਘਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਹੀ ਇਹ ਸੇਵਨ ਇਕ ਆਦਤ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਬਦਲਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਨਸ਼ੇਦੀ ਵਿਅਕਤੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਨਸ਼ੇ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਗੁਲਾਮੀ ਮਨੁੱਖ ਕੋਲੋਂ ਲੱਗਭਗ ਸਾਰੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖੀ ਗੁਣ ਖੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਰੂਹਾਨੀ, ਸਦਾਚਾਰਕ ਅਤੇ ਆਚਰਣਕ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਆਦਿ-ਜੁਗਾਦੀ ਵੈਰ ਹੈ। ਨਸ਼ੇ ਅਨਮੋਲ ਮਨੁੱਖੀ-ਜਨਮ ਨੂੰ ਰੋਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਨਸ਼ੇਦੀ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਤਬਾਹੀ ਜਾਂ ਬਰਬਾਦੀ ਖੁਦ ਖਰੀਦਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪ ਕੁਹਾੜਾ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਿਥੇ ਆਪ ਡੁੱਬਦਾ ਹੈ ਉਥੇ ਆਪਣੇ ਘਰ-ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਬਰਬਾਦੀ ਦੇ ਮੁਹਾਣੇ 'ਤੇ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਨਸ਼ੇਦੀ ਮਨੁੱਖ ਸਮਾਜ ਦਾ ਅਥਾਹ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਿਹੜੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ 'ਚ ਨਸ਼ੇਦੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪਤਨ ਯਕੀਨੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਦੁੱਖ ਦੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਸਰੀਰਕ ਤੰਦਰੁਸਤੀ ਲਈ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਜੜੀਆਂ-ਬੂਟੀਆਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾਤ ਵਿਚ ਵਰਤ ਕੇ ਨਸ਼ਾ ਕੀਤਾ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਕੁਝ ਦਿਸ਼ਾਹੀਣ ਲੋਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਨੂੰ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰਵਾਨਗੀ ਦੇਣ ਦੇ ਜਤਨ ਲੰਮੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਕੀਤੇ ਜਾਂਦੇ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਵੀ ਪੁਰਾਣੇ ਸਮਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਘੋਰ ਗਲਤ ਵਰਤਾਰਾ ਵਰਤਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਅੱਜ ਵੀ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਨਸ਼ਿਆਂ ਦੀ ਦਲਦਲ ਵਿਚ ਫਸੇ ਸਮੇਂ ਦੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਨੂੰ ਕੱਢਣ ਵਾਸਤੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਤਨ ਅਰੰਭੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਤਨਾਂ ਨੂੰ ਸਮੁੱਚੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਨਿਰੰਤਰ ਜਾਰੀ ਰੱਖਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਨਸ਼ਿਆਂ

ਦੇ ਮਾਰੂ ਪੱਖ ਬਾਰੇ ਸੁਚੇਤ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਚੌਧਰੀ ਮਲੂਕੇ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਤਿਆਗਣ ਲਈ ਸੁਚੱਜੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਚ ਬਿਰਤਾਂਤ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਮਲੂਕਾ ਗੁਰੂ-ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਅਮਲ 'ਚ ਲਿਆਉਣ ਦਾ ਸਦਕਾ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰ ਕੇ ਮਿਰਗੀ ਦੇ ਰੋਗ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਰਿਹਾ ਪਰ ਫਿਰ ਗੁਰੂ-ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਵਿਸਾਰ ਕੇ ਕੋਠੇ ਤੋਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਤੋਂ ਹੱਥ ਧੋ ਬੈਠਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਸਲੋਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਅੰਕਿਤ ਬਿਹਾਗੜੇ ਕੀ ਵਾਰ ਮਹਲਾ ੪ ਵਿਚ ਪਾਵਨ ਪੰਨਾ ੫੫੪ 'ਤੇ ਦਰਜ ਹੈ ਜੋ ਸਮੂਹ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਅਤਿਅੰਤ ਮਾਰੂ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤ ਰੂਪ 'ਚ ਖਬਰਦਾਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸਗੋਂ ਤਾੜਨਾ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਪ੍ਰਕਾਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਪੀਣ ਨਾਲ ਇਨਸਾਨੀ ਸੂਝ ਪਰ੍ਹੇ ਹਟਦੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਪੀ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਫਜ਼ੂਲ ਬਕਵਾਸ ਕਰਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਬਿਗਾਨੇ ਦਾ ਅੰਤਰ-ਨਿਖੇੜ ਕਰਨ ਦੀ ਵਿਵੇਕੀ ਸ਼ਕਤੀ ਖੁੱਸ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀ ਕੇ ਨਾਜ਼ੁਕ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਦਾ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਵੀ ਵਿਸਾਰ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਰ ਤੋਂ ਧੱਕੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਅਰਥਾਤ ਰੂਹਾਨੀ ਗੁਣ ਸਭ ਖੁੱਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪੀਣ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਦਰਗਾਹ 'ਚ ਸਜ਼ਾ ਦਾ ਭਾਗੀ ਬਣਦਾ ਹੈ।

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਸਾਹਿਬ-ਏ-ਕਮਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆਪਣੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਰਹਿਣ ਤੇ ਬਚਣ ਵਾਸਤੇ ਕਈ ਬਚਨ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੇ ਬਚਨਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤਨਾਮਿਆਂ ਦੇ ਲੇਖਕਾਂ ਨੇ ਸੰਭਾਲਣ ਦਾ ਉੱਦਮ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਪ੍ਰਚਲਤ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਨਸ਼ਿਆਂ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ-ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੁਕਸਾਨ ਦਰਸਾਉਂਦਿਆਂ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਬਚਨ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਤੰਮਾਕੂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੁਕਤ ਰੱਖਣ ਹਿਤ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਉਚੇਚੇ ਜਤਨ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਤੰਮਾਕੂ ਵਿਰੁੱਧ ਤਿੱਖੀ ਘਿਰਣਾ ਪਾਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਮਹਾਨ ਪਰਉਪਕਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਇਕ ਇਹ ਮਹਾਂ-ਪਰਉਪਕਾਰ ਵੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤਾ। ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਤੰਮਾਕੂ ਤੋਂ ਕੋਹਾਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਹੱਥ ਤਕ ਲਗਾਉਣਾ ਪਾਪ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦੇ ਸੇਵਨ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਵਪਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਮਹਾਂ ਕੋਝਾ ਤੇ ਨਾਪਾਕ ਕੰਮ ਸਮਝਦਾ ਹੋਇਆ ਇਸ ਦੇ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਦਾ।

ਦਸਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਅੱਜ ਤੋਂ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੰਮਾਕੂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਤੋਂ ਆਪਣੇ

ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਬਚਾਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਹ ਦਰਸਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਤੰਮਾਕੂ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਿਹਤ ਅਤੇ ਮਨੁੱਖੀ ਨੈਤਿਕ ਕਿਰਦਾਰ ਵਾਸਤੇ ਬੇਹੱਦ ਮਾਰੂ ਹੈ। ਇਸ ਸਚਾਈ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਸੁਘੜ ਬੁੱਧੀਮਾਨ ਸਮਾਜ-ਸੇਵੀ ਸੰਵੇਦਨਸ਼ੀਲ ਲੋਕ ਅਤੇ ਡਾਕਟਰ ਵਿਗਿਆਨੀ ਆਦਿ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਤੰਮਾਕੂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸੰਸਾਰ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਇਕ ਮੁਹਿੰਮ ਛੇੜੀ ਜਾ ਚੁਕੀ ਹੈ ਜੋ ਕਿ ਸਮੇਂ ਦੀ ਵੱਡੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਇਸੇ ਸਬੰਧ ਵਿਚ ੩੧ ਮਈ ਦਾ ਦਿਨ ਵਿਸ਼ਵ ਤੰਮਾਕੂ-ਵਿਰੋਧੀ ਦਿਵਸ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਨਾਇਆ ਜਾਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ। ਇਸ ਦਿਨ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਢੰਗਾਂ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤੰਮਾਕੂ ਦੇ ਗੰਭੀਰ ਨੁਕਸਾਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਚੇਤ ਕਰਾਉਣ ਦਾ ਜਤਨ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਤੰਮਾਕੂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਫੇਫੜਿਆਂ ਅਤੇ ਸਾਹ-ਨਾਲੀ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਹਿੱਸਾ ਇਸ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸਖ਼ਤ ਮਾਰ ਥੱਲੇ ਆ ਚੁੱਕਾ ਹੈ। ਸਾਹ, ਦਮਾ, ਤਪਦਿਕ ਅਤੇ ਕੈਂਸਰ ਆਦਿ ਕਈ ਰੋਗਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਤੰਮਾਕੂ ਦਾ ਸੇਵਨ ਹੀ ਹੈ। ਕੌਮੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਚਿੰਤਾ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ ਕਿ ਦੇਸ਼ ਦੀ ਨੌਜਵਾਨ ਪੀੜ੍ਹੀ ਇਸ ਮਾਰੂ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਪਕੜ-ਜਕੜ 'ਚ ਆਈ ਹੋਈ ਹੈ ਅਤੇ ਔਰਤ ਵਰਗ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਚਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਿਆ। ਇਸ ਦੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ 'ਤੇ ਬੁਰਾ ਅਸਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੌਮ ਦੀ ਅਗਲੀ ਪੀੜ੍ਹੀ ਨੂੰ ਅਰੋਗ ਅਤੇ ਤੰਦਰੁਸਤ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਤੰਮਾਕੂ ਦੇ ਅਸਿੱਧੇ ਅਤੇ ਸਿੱਧੇ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਭਾਵ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਜੋ ਪਾਰਲੀਮੈਂਟ 'ਚ ਪਬਲਿਕ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਤੰਮਾਕੂ ਦੇ ਸੇਵਨ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿਗਰਟਨੋਸ਼ੀ 'ਤੇ ਜੋ ਪਾਬੰਦੀ ਲਗਾਉਂਦਾ ਕਾਨੂੰਨ ਹੋਂਦ 'ਚ ਲਿਆਂਦਾ ਗਿਆ ਇਹ ਇਕ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਹ ਦੇਰ ਨਾਲ ਚੁੱਕਿਆ ਗਿਆ ਠੀਕ ਕਦਮ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਇਸ ਕਾਨੂੰਨ ਨੂੰ ਅਜੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਮਲ 'ਚ ਲਿਆਉਣ ਵਾਸਤੇ ਸਾਨੂੰ ਕਾਫੀ ਭਰਵੇਂ ਉਪਰਾਲੇ ਕਰਨੇ ਪੈਣੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਤੰਮਾਕੂ-ਵਿਰੋਧੀ ਦਿਵਸ 'ਤੇ ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਤੰਮਾਕੂ ਦੇ ਨਸ਼ੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਰ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ, ਛੁਡਾਉਣ ਹਿਤ ਹਰ ਸੰਭਵ ਉੱਦਮ/ਉਪਰਾਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਆਓ ਦੇਸ਼-ਕੌਮ ਨੂੰ ਸਭ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਸ਼ਿਆਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਵਾਸਤੇ ਜਤਨਸ਼ੀਲ ਹੋਈਏ। ਇਸੇ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ, ਕਿਰਪਾ ਤੇ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਵਿਦਮਾਨ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ : ਬਾਣੀ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ

-ਸ. ਰੂਪ ਸਿੰਘ*

ਗੁਰਬਾਣੀ ਧਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ, ਇਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਮੁਖਾਰਬਿੰਦ ਤੋਂ ਵੈਦੀ ਆਵੇਸ਼ ਰੂਪ 'ਚ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਸੁਤੇ-ਸਿੱਧ ਉਚਰਿਤ ਅਗੰਮੀ ਬੋਲ ਹਨ ਜੋ ਮਾਤ-ਲੋਕ ਦੇ ਸਰਬ-ਸਾਧਾਰਨ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਸੁਰਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ੁੱਧ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਦਾ ਵਿਸਮਾਦੀ ਅਨੁਭਵ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਰਸੀ ਹੁਲਾਰਾ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਅਧਿਆਤਮ ਦੁਨੀਆਂ 'ਚ ਆਪਣੀ ਉਦਾਹਰਣ ਆਪ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਦੇਸ਼ ਹੈ ਕਿ:

ਬਾਣੀ ਗੁਰੂ ਗੁਰੂ ਹੈ ਬਾਣੀ ਵਿਚਿ ਬਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਸਾਰੇ॥

ਗੁਰੂ ਬਾਣੀ ਕਹੈ ਸੇਵਕੁ ਜਨੁ ਮਾਨੈ ਪਰਤਾਪਿ ਗੁਰੂ ਨਿਸਤਾਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੮੨)

ਉੱਤਮ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਇਕ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਖਾਸਾ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਅੰਦਰ ਰਸਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਇਕ ਨਿੰਗਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਦਮਾਨ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੁਆਰਾ ਅਪਣਾਈ ਜਾਣ ਯੋਗ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੁੱਚੇ ਹਿੱਤ 'ਚ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਗੁਰਬਾਣੀ ਰੂਪ ਸਰਵੋਤਮ ਸਾਹਿਤ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬਦਲ ਸਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਭਦਾ। ਰਸਿਕ ਰੂਪ 'ਚ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਨਿੰਗਰ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪਾਠਕਾਂ/ਸ੍ਰੋਤਿਆਂ ਨੂੰ ਅਪਣਾਉਣ 'ਚ ਕੋਈ ਰੰਚਕ ਮਾਤਰ ਰੁਕਾਵਟ ਦੀ ਸੰਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ।

ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦਾ ਹਰ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਫਲਤਾ, ਸਾਰਥਕਤਾ ਤੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਨ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਲਾਈਟ ਹਾਊਸ ਦੇ ਅਭਾਵ 'ਚ ਬੰਦਾ ਭਟਕਾਵ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਸੇਧ ਗੁਆ ਚੁਕੇ ਜਹਾਜ਼ ਵਾਂਗ ਦੁਨੀਆਂ ਰੂਪੀ ਭਵ-ਸਾਗਰ 'ਚ ਵਿਅਰਥ ਹੀ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਭਟਕਦਾ ਫਿਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ-ਗਿਆਨ ਦੀ ਅਧਾਰਸ਼ਿਲਾ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਸਹੀ ਸੇਧ ਦੇਣ ਦੇ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਰੱਥ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਘਰ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦਾ ਦਰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ 'ਚ ਸਿਰਫ਼ ਇਸੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਐਲਾਨੀਆ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅਪਣਾਉਣ, ਮੰਨਣ ਵਾਲਿਆਂ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਲਕਿ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਲਈ ਮਜ਼੍ਹਬਾਂ, ਸੰਪਰਦਾਵਾਂ, ਨਸਲਾਂ ਤੇ ਜਾਤਾਂ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਹੱਦਾਂ ਨੂੰ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਰੱਦ ਕਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਹੈ। ਧਰ ਕੀ ਬਾਣੀ/ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਹਰ ਕੋਨੇ 'ਚ ਹਰ ਆਏ ਦਿਨ ਹੋ ਰਹੇ ਵੱਧ ਤੋਂ

* ਵਧੀਕ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਵੱਧ ਪ੍ਰਸਾਰ, ਹਾਸਲ ਹੋ ਰਹੀ ਮਾਨਤਾ ਤੇ ਮਹੱਤਵ ਵੀ ਇਸੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਵਿਚਾਰਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਹਰੇਕ ਪਾਵਨ ਬਚਨ ਹਰੇਕ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਤਾਂ ਅਲਾਹੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ ਜਦਕਿ ਇਹ ਸਰਬ-ਸਾਂਝੇ ਸਰੋਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਪੂਰਨ ਭਾਂਤ ਜੁੜਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰੇਕ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਲਈ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵੀ ਇਹੀ ਤੱਥ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਢੁੱਕਦਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਥੇ ਸਾਡਾ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ ਦੂਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਰਚਿਤ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ 'ਚੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਸੀਮਤ ਤੇ ਤੁੱਛ ਮਨੁੱਖੀ ਬੁੱਧੀ ਦੁਆਰਾ ਵਿਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਪ੍ਰਯਤਨ ਮਾਤਰ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਭਾਈ ਲਹਿਣੇ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਸੇਵਕ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਹਰ ਪੱਖ, ਹਰ ਪਾਸਾਰ, ਇਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਸੂਖਮ ਤੋਂ ਸੂਖਮ ਬਾਰੀਕੀ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰ 'ਮੂਲ ਖਰੀਦੀ ਲਾਲਾ ਗੋਲਾ' ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਸਮਝਿਆ ਬਲਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਦਾ ਇਕ ਅਨਿੱਖੜ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਬਣਾਇਆ। ਗੁਰੂ-ਸੇਵਾ ਦੇ ਪ੍ਰਗਟ ਸਥੂਲ ਰੂਪਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਉਚਾਰਨ, ਸ੍ਰਵਨ, ਗਾਇਨ ਤੇ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਵੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕ੍ਰਮ ਦਾ ਇਕ ਅਟੁੱਟ ਅੰਗ ਬਣ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਨ-ਅੰਤਰ ਦੀਆਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ 'ਚੋਂ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਫੁੱਟਿਆ ਇਸ 'ਚ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਦੇ ਵਿਭਿੰਨ ਸਰੋਕਾਰ ਖੁਦ-ਬ-ਖੁਦ ਸੰਚਾਰਤ ਹੋ ਗਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਇਕ ਸੰਬੰਧੀ ਹੀ ਇਥੇ ਸੰਖੇਪ 'ਚ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ ਸੰਭਵ ਹੈ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਬਾਣੀ ਸਾਨੂੰ ੬੩ ਸਲੋਕਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚ ਦਰਜ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਾਰਾਂ ਦੇ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਮਿਲਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਸ ਰੂਪ 'ਚ ਇਸ ਲਾਸਾਨੀ ਗ੍ਰੰਥ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਸਮੇਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਅੰਕਿਤ ਕੀਤੀ ਗਈ ਜਿਸ ਦਾ ਵਿਵਰਣ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹੈ:

ਸਿਰੀਰਾਗੁ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪	੨ ਸਲੋਕ
ਮਾਝ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧	੧੨ ਸਲੋਕ
ਆਸਾ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧	੧੫ ਸਲੋਕ
ਸੋਰਠਿ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪	੧ ਸਲੋਕ
ਸੂਹੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩	੧੧ ਸਲੋਕ
ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩	੭ ਸਲੋਕ
ਮਾਰੂ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੩	੧ ਸਲੋਕ
ਸਾਰੰਗ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੪	੯ ਸਲੋਕ

ਮਲਾਰ ਕੀ ਵਾਰ ਮ: ੧

੫ ਸਲੋਕ

ਕੁੱਲ ਜੋੜ

੬੩ ਸਲੋਕ

ਉਕਤ ਵਿਵਰਣ 'ਚੋਂ ਇਕ ਗੱਲ ਉਚੇਚੀ ਧਿਆਨ ਦੇਣ ਯੋਗ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਧ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਸਲੋਕ ਪਹਿਲੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਵਾਰਾਂ ਨਾਲ ਸੰਮਿਲਤ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਲੋਕਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਸਤੂ ਤੇ ਭਾਵ-ਜਗਤ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਵਧੇਰੇ ਜੁੜਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੂਲ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਾਰਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਭਾਣੀ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਪਹਿਲੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਨਾਲ ਨੇੜਤਾ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰੀ ਗਈ ਬਾਣੀ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਡੂੰਘਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨਾ ਸਹਿਜ ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਕੁਝ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨਾਲ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀਆਂ ਤੁਕਾਂ ਹੀ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਗੋਚਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ:

- ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੀ ਜੇ ਬੰਨਾ ਪੁਰੀਆ ਭਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੧)

- ਭੁਖਿਆ ਭੁਖ ਨ ਉਤਰੈ ਗਲੀ ਭੁਖ ਨ ਜਾਇ॥

ਨਾਨਕ ਭੁਖਾ ਤਾ ਰਜੈ ਜਾ ਗੁਣ ਕਹਿ ਗੁਣੀ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ 'ਚ ਗੁਰਮਤਿ-ਅਨੁਸਾਰੀ ਆਦਰਸ਼ ਸੇਵਕ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਵਿਵੇਚਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ-ਤੱਤ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਮਿਲਣ ਦੇ ਦੋ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕਾਰਨ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਕਿ ਸੇਵਾ ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਰੂਪੀ ਮਹੱਲ ਦੀ ਤੇ ਜੀਵਨ-ਢੰਗ ਦੀ ਮੂਲ ਆਧਾਰਸ਼ਿਲਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਹੱਥ ਇਹ ਪੈਰ ਧਿੱਕਾਰ ਹਨ, ਇਸ ਸਰੀਰ ਦੀ ਸਾਰਥਕਤਾ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਬੱਧੋ-ਰੁੱਧੀ ਅਤੇ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਆਦਰਸ਼ ਸੇਵਾ ਵਿਚਕਾਰ ਨਿਖੇੜਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਸੇਵਾ ਅਹੰਕਾਰ ਗੁਆ ਕੇ ਹੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਗੱਲੀਂ-ਬਾਤੀਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਸਰਬ-ਸਮਰੱਥ ਮਾਲਕ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਧੋਖਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪ ਜੀ ਸੂਖਮ ਵਿਅੰਗ-ਵਿਧੀ ਦੁਆਰਾ ਦਿਖਾਵੇ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਦੰਭ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਆਪ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅੱਗੇ ਕਦੇ ਤਾਂ ਸਿਰ ਨਿਵਾਂਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਕੀਤੇ ਉੱਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਮਾਲਕ ਦੀ ਰਜ਼ਾ ਦੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਉੱਕਾ ਹੀ ਖੁੰਝਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਹੇ ਨਾਨਕ! ਇਹ ਸਿਰ ਨਿਵਾਈ ਅਤੇ ਇਤਰਾਜ਼ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਝੂਠੇ ਰਸਤੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ

ਭੀ ਮਾਲਕ ਦੇ ਦਰ 'ਤੇ ਕਬੂਲ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਭਗਤ ਦਾ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਲੱਛਣ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਾਪਰਦੇ ਸੁਖ-ਦੁੱਖ ਵੇਲੇ ਅਡੋਲ ਰਹੇ:

- ਚਾਕਰੁ ਲਗੈ ਚਾਕਰੀ ਨਾਲੇ ਗਾਰਬੁ ਵਾਦੁ॥
ਗਲਾ ਕਰੇ ਘਣੇਰੀਆ ਖਸਮ ਨ ਪਾਏ ਸਾਦੁ॥
ਆਪੁ ਗਵਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੇ ਤਾ ਕਿਛੁ ਪਾਏ ਮਾਨੁ॥
ਨਾਨਕ ਜਿਸ ਨੇ ਲਗਾ ਤਿਸੁ ਮਿਲੈ ਲਗਾ ਸੇ ਪਰਵਾਨੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੪)
- ਸਲਾਮੁ ਜਬਾਬੁ ਦੋਵੈ ਕਰੇ ਮੁੰਢਹੁ ਘੁਥਾ ਜਾਇ॥
ਨਾਨਕ ਦੋਵੈ ਕੂੜੀਆ ਥਾਇ ਨ ਕਾਈ ਪਾਇ॥ (ਉਹੀ)
- ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਚਾਕਰੀ ਜਿਤੁ ਭਉ ਖਸਮ ਨ ਜਾਇ॥
ਨਾਨਕ ਸੇਵਕੁ ਕਾਢੀਐ ਜਿ ਸੇਤੀ ਖਸਮ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੫)

ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ 'ਤੇ ਆਧਾਰਤ ਹੈ। ਇਸ 'ਚ ਕਰਮਕਾਂਡ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਾਨਤਾ ਨਹੀਂ, ਇਸ 'ਚ ਪੂਜਾ-ਵਿਧੀਆਂ ਦਾ ਅਮਲ ਮੂਲੋਂ ਹੀ ਕੋਈ ਮਹੱਤਵ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਪ੍ਰੇਮ-ਭਗਤੀ ਹਿਰਦੇ ਦੀ ਵੱਥ ਹੈ, ਇਸ ਦਾ ਸੋਮਾ ਇਨਸਾਨੀ ਹਿਰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਹਿਰਦਾ ਜੋ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਬਾਹਰੀ ਭੌਤਿਕ ਸੰਸਾਰ 'ਚ ਵਿਚਰਦਾ ਤਾਂ ਹੈ ਪਰ ਖਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੰਸਾਰ ਅਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪਿਆਰ 'ਚ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਦਰਸ਼ ਸਮਤੋਲ ਦੀ ਜੋ ਰਮਜ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਸਾਹਿਤ 'ਚ ਕੇਵਲ ਤੇ ਕੇਵਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਾਹਿਤ 'ਚੋਂ ਹੀ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸੁਝਾਅ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਗਤ 'ਚ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿੰਮੇ ਆਇਦ ਹਰੇਕ ਕਰਤੱਵ ਨੂੰ ਪੂਰਨ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸਹਿਤ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪੱਲਾ ਝਾੜ ਕੇ ਜੰਗਲਾਂ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਦਿਖਾਵੇ ਦੀਆਂ ਸਮਾਧੀਆਂ ਲਾਉਣ ਦੀ ਤੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅਖੌਤੀ ਤਪਾਂ, ਵਰਤਾਂ, ਚਿਲ੍ਹਿਆਂ ਆਦਿ ਦੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਬਾਹਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਦੇ ਨਿਤ ਬਦਲਦੇ ਸਰੂਪ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ, ਲੋੜ ਹੈ ਤਾਂ ਇਨਸਾਨੀ ਨਾਸ਼ਮਾਨ ਸਰੀਰ ਦੀ ਅਸਥਿਰਤਾ ਤੇ ਨਾਸ਼ਮਾਨਤਾ ਨੂੰ ਸਮਝਦਿਆਂ ਇਸ ਪ੍ਰਤੀ ਉਲਾਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਜਿਸ ਉਲਾਰ 'ਚ ਫਸਿਆ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਧੋਖੇ, ਠੱਗੀ, ਫ਼ਰੇਬ, ਅਣਚਾਹੀਆਂ ਚੁਸਤੀਆਂ-ਚਲਾਕੀਆਂ ਦੇ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਇਸ ਪ੍ਰਥਾ ਦੇ ਸਾਨੂੰ ਰਮਜ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ 'ਇਸ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਤੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਚਲੇ ਜਾਣਾ ਹੈ' ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੈ ਉਹ ਇਥੇ ਲੋੜੇਂ ਵੱਧ ਖਿਲਾਰਾ ਕਿਉਂ ਖਿਲਾਰਨਗੇ:

ਜਿਨੀ ਚਲਣੁ ਜਾਣਿਆ ਸੇ ਕਿਉ ਕਰਹਿ ਵਿਥਾਰ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੱਦੋਂ ਵੱਧ ਮੱਲਾਂ ਮੱਲਣ, ਕੋਠੀਆਂ ਬੰਗਲੇ ਆਦਿ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਹਾਂ, ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜਾ ਤੇ ਮਕਾਨ ਉਸ ਦੀਆਂ ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਅਵਸ਼ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਬਦਲੇ ਵਕਤ ਦੇ ਸਮਾਜਕ-ਰਾਜਸੀ ਪ੍ਰਬੰਧ ਨੂੰ ਕਰਵਾਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਧਨ ਦੇ ਅੰਬਾਰ ਲਾਉਣ ਤੇ ਤਿਜੋਰੀਆਂ ਭਰਨ ਦਾ ਰੁਝਾਨ ਗ਼ੈਰ-ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਅਣਮਨੁੱਖੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਰਮਜ਼ ਬਖਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੂਪੀ ਰਾਤ ਹੀ ਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੇ ਗੁਜ਼ਾਰਨੀ ਹੈ, ਸੁਭਾ ਹੋਣ ਸਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਤੁਰਦਾ ਬਣਨਾ ਹੈ; ਇਕੱਤਰ ਕੀਤਾ ਧਨ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜਾਣਾ ਨਹੀਂ ਇਸ ਕਰਕੇ ਧਨ ਜੋੜਨ ਦੇ ਉਲਾਰ 'ਚ ਫਸੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਸਮੇਂ ਪਸਚਾਤਾਪ ਹੀ ਪੱਲੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ:

ਰਾਤਿ ਕਾਰਣਿ ਧਨੁ ਸੰਚੀਐ ਭਲਕੇ ਚਲਣੁ ਹੋਇ॥

ਨਾਨਕ ਨਾਲਿ ਨ ਚਲਈ ਫਿਰਿ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਗੁਰਮਤਿ/ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਇਹੀ ਰੂਹਾਨੀਅਤ ਹੈ, ਇਹੀ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਹੈ। ਗੁਰਮਤਿ/ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਅਧਿਆਤਮਕ ਦੇ ਦਰਅਸਲ ਤਿੰਨ ਹਿੱਸੇ ਹਨ। ਨਾਮ-ਭਗਤੀ, ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ ਅਤੇ ਮਨ ਦੇ ਸੰਜਮ 'ਤੇ ਟਿਕਿਆ ਨੈਤਿਕ ਅਚਾਰ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਤਿਅੰਤ ਦੁਕਵੇਂ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਗੁਰਮਤਿ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸੋਝੀ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਡਾ. ਤਾਰਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਇਹ ਕਥਨ ਵਿਚਾਰਨ ਤੇ ਅਪਣਾਉਣ ਯੋਗ ਹਨ:

“ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ’ ਵਿਚ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤਿੰਨ ਭਾਗ ਜਾਂ ਪੱਖ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਭਾਗ ਹੈ ‘ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਜਿਸ ਵਿਚ ਨਿਰਣਾ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜੀਵ-ਜਗਤ ਬ੍ਰਹਮੰਡ ਪਸਾਰੇ ਪਿੱਛੇ ਤੱਤ-ਸਾਰ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਟ ਵਸਤੂ ਕੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦਾ ਪਸਾਰੇ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੈ। ਇਹ ਨਿਰੋਲ ਸ਼ਾਸਤਰ ਜਾਂ Metaphysics ਹੈ। ਦੂਜਾ ਭਾਗ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਜੀਵ ਪਸਾਰੇ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਵੇਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪੀ ਅਬਿਨਾਸ਼ੀ ਬ੍ਰਹਮ ਜੋ ਸਾਰੇ ਪਸਾਰੇ ਵਿਚ ਤੱਤ-ਵਸਤੂ ਹੈ, ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਮਿਲ ਸਕਦਾ ਹੈ? ਇਹ ਧਰਮ ਸ਼ਾਸਤਰ ਹੈ ਭਾਵ ਸ਼ਾਸਤਰ ਦਾ ਉਹ ਭਾਗ ਜੋ ਮੁਕਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਾਧਨ ਦੱਸਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ, ਗੁਰੂ-ਭਗਤੀ, ਮਨ ਦਾ ਸੰਜਮ ਆਦਿ। ਤੀਜਾ ਭਾਗ ਸਦਾਚਾਰ ਦਾ ਸਮਾਜਕ ਜੀਵਨ ਦਾ ਹੈ ਜੋ ਇਹ ਨਿਰੂਪਣ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਾਨਵੀ ਧਰਮ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਕੀ ਹੈ ਜਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਹੋਰ ਮਨੁੱਖ, ਜੀਵਾਂ ਤੇ ਕੁਦਰਤ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ‘ਦਰਸ਼ਨ’ ਦੇ ਮੁਖ ਸਿਧਾਂਤ ਭਾਰਤੀ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਤੱਤ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਹਨ। ਸੋ ਇਸ ਗ੍ਰੰਥ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਸਚਿਤ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਸਿਧਾਂਤ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹਨ:

(ੳ) ਬ੍ਰਹਮ, ਆਤਮਾ, ਜਗਤ (ਮਾਇਆ),

(ਅ) ਨਾਮ, ਗੁਰੂ, ਮਨ ਅਤੇ

(ੲ) ਸਦਾਚਾਰ, ਸਮਾਜਕ, ਧਰਮ ਆਦਿ।”

(‘ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਾਰਸ਼ਨਿਕ ਸਿਧਾਂਤ’ (ਫਲਸਫਾ) ਪੁਸਤਕ ‘ਸਿੱਖ ਸਿੱਖੀ ਅਤੇ ਸਿਧਾਂਤ’ ਪੰਨਾ ੨੦੫)

ਗੁਰਮਤਿ ਚਿੰਤਨ ਉੱਪਰ ਡੂੰਘਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਾਰਜ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਇਕ ਹੋਰ ਪ੍ਰਮਾਣੀਕ ਵਿਦਵਾਨ ਨੇ ਮੂਲ ਧਰਮ ਨੂੰ ਆਸਤਿਕਵਾਦ/ਪਰਮਾਰਥ ਵਜੋਂ ਵਿਚਾਰਦਿਆਂ ਇਸ ਦੇ ਚਾਰ ਮੂਲ ਆਧਾਰ ਨਿਰਧਾਰਤ ਕੀਤੇ ਹਨ:

“ਆਸਤਿਕ ਧਰਮਾਂ ਦੀਆਂ ਚਾਰ ਬੁਨਿਆਦੀ ਮੰਨਤਾਵਾਂ ਐਸੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ‘ਪਰਮਾਰਥ’ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਇਆ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹੀ ਧਰਮ ਮੰਡਲ ਕਾਇਮ ਹਨ। ਇਹ ਥੰਮ੍ਹ ਹਨ—

(੧) ਧਰਮ ਦੀ ਮੰਨਤਾ

(੨) ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਮੰਨਤਾ

(੩) ਆਤਮਾ ਦੀ ਮੰਨਤਾ

(੪) ਆਚਾਰ ਸੰਹਿਤਾ ਦੀ ਮੰਨਤਾ

...ਇਹ ਸੁਭਾਗ ਧਰਮ ਨੂੰ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਮਾਨਸਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪਸ਼ੂ ਪਰੇਤ ਦੇਵਤੇ ਬਣਾਏ। ਸੁਕਰਾਤ, ਬੁੱਧ, ਕਨਫਯੂਸੀਅਸ, ਈਸਾ ਮਸੀਹ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਜਿਹੇ ਧਰਮ ਪੁਰਖ ਧਾਰਮਿਕ ਮੰਡਲ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਉਜਾਗਰ ਹੋਏ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸੇਧ ਨੇ ਹੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਜੀਵਨ-ਮਾਰਗ ਰੁਸ਼ਨਾਇਆ।”

(‘ਆਸਤਿਕਵਾਦ ਦੇ ਚਾਰ ਥੰਮ੍ਹ’ ਪੁਸਤਕ ‘ਗੁਰੂ-ਘਰ’, ਪ੍ਰੋ. ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਪਦਮ, ਪੰਨਾ ੪੯)

“ਪ੍ਰੋ. ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਅਤਿਅੰਤ ਡੂੰਘਾ ਤੇ ਸਾਰਥਕ ਸੇਧ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਆਪ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ‘ਧਰਮ ਕੀ ਹੈ, ਧਰਮ ਕੀ ਨਹੀਂ ਹੈ— ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚਾਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਹਨ, ਕਿਉਂਕਿ ਵਰਤਮਾਨ ਯੁੱਗ ਨੇ ਧਰਮ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਅਨੋਖੇ ਸ਼ੰਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ ਹਨ ਜਦਕਿ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਕ ਧਰਮ ਦਾ ਇਹ ਅਰਥ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿਸ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਾਇਨਾਤ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵ ਨੂੰ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ... ਇਹ ਇਕ ਵਿਸ਼ਵ ਨੇਮ (cosmic law) ਹੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਨਿਜ਼ਾਮ ਨੂੰ ਇੱਕ ਸੂਤਰ ਵਿਚ ਪਰੋ ਕੇ ਸਥਾਪਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਹ ਕੋਈ ਸਥੂਲ ਭੌਤਿਕ ਪਦਾਰਥ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੂਖਮ ਤੱਤ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੈ। ਪਿੱਛੋਂ ਜਾ ਕੇ ਧਰਮ ਦੇ ਇਹ ਅਰਥ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਧਾਰਣ ਯੋਗ ਨੇਮਾਵਲੀ ਧਰਮ ਹੈ, ਜਿਸ ਦੇ ਸਿਰ ਸਦਕੇ ਮਨੁੱਖ ਉਤਕ੍ਰਿਸ਼ਟ ਪਦਵੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ।... ਜਿਸ

ਨੇ... ਦੈਵੀ ਇੱਛਾ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ, ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਉਮੈ ਤਿਆਗ ਕੇ ਧਰਮ ਦਾ ਰਾਜ ਪਾ ਲਿਆ, ਉਸ ਦੇ ਲਈ ਇਹ ਹੁਕਮ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਚੱਲਣਾ ਹੀ ਧਾਰਮਿਕ ਕਾਰ ਹੈ। ਧਰਮ ਦੇ ਇਹ ਵਿਸ਼ਾਲ ਅਰਥ ਅਧਿਆਤਮਕ ਮੰਡਲ ਨਾਲ ਤਅੱਲਕ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਸ਼ਾਇਦ ਹਰ ਕੋਈ ਇਹ ਇਕਦਮ ਆਪਣੇ ਅਨੁਭਵ ਵਿਚ ਨਾ ਲਿਆ ਸਕੇ। ”

(ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੫੦)

“...ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਬਿਰਤੀ ਹਰ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਮੰਦਾ ਪ੍ਰਯੋਗ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਲੰਕਿਤ ਕਰਦੀ ਆਈ ਹੈ ਅਤੇ ਸੱਚ ਦੀ ਤਾਂ ਕੱਚ ਦੇ ਸੌਦੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣਾ ਵਣਜ ਵਧਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ—

ਧਰਮ ਕੀ ਨਹੀਂ?

੧. ਧਰਮ ਸੰਪਰਦਾਇਕ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਜਾਂ ਫਿਰਕਾਪ੍ਰਸਤੀ ਨਹੀਂ।
੨. ਧਰਮ ਕੱਟੜਤਾ ਨਹੀਂ, ਮੂਲਵਾਦੀ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ।
੩. ਧਰਮ ਨਿਰਾ ਕਰਮਕਾਂਡ ਜਾਂ ਬਾਹਰੀ ਭੇਖ ਦਿਖਾਵਾ ਨਹੀਂ।
੪. ਧਰਮ ਵਹਿਮ-ਭਰਮ ਜਾਂ ਕਲਪਿਤ ਹਵਾਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ।
੫. ਧਰਮ ਜਾਦੂ-ਟੂਣਾ ਜਾਂ ਕਰਾਮਾਤੀ ਚਮਤਕਾਰ ਨਹੀਂ।
੬. ਧਰਮ ਨਿਰਾ ਗਿਆਨ ਜਾਂ ਸਿਧਾਂਤਕ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਨਹੀਂ।
੭. ਧਰਮ ਅਫੀਮ ਵੀ ਨਹੀਂ।

ਇਸ ਨੇ ਘੂਰ ਸੁੱਤੇ ਗਾਫ਼ਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸਦਾ ਜਗਾ ਕੇ ਸਾਵਧਾਨ ਕੀਤਾ ਤੇ ਨੇਕੀ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਦਾ ਕਰਮਯੋਗ ਪਾਥੀ ਬਣਾਇਆ ਹੈ.... ਨੇਕੀ ਦੇ ਜਿਤਨੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਗੁਣ ਹਨ— ਸਤ, ਸੰਤੋਖ, ਧੀਰਜ, ਦਇਆ, ਖਿਮਾ, ਸ਼ਾਂਤੀ, ਸੰਜਮ, ਪਵਿੱਤਰਤਾ, ਨਿਮਰਤਾ, ਪਿਆਰ, ਸੇਵਾ, ਪਰਉਪਕਾਰ ਆਦਿ ਸਭ ਧਰਮ ਦੇ ਬਗੀਚੇ ਦੇ ਫਲ-ਫੁੱਲ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਨੇ ਹੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਵਧਾਈ ਹੈ।...ਧਰਮ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟਮਾਨ ਜਗਤ ਪਿੱਛੇ ਅਦ੍ਰਿਸ਼ਟ ਸੱਤਾ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ।... ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਪ੍ਰੇਮ ਸਰੂਪ ਪਰਮੇਸ਼ਰ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਇਤਨਾ ਅਸੀਮ ਤੇ ਅਨੰਤ ਹੈ ਜਿਸ ਦੇ ਕਲਾਵੇ ਵਿਚ ਸਾਰਾ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਸਮਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ...। ”

(ਉਹੀ, ਪੰਨੇ ੫੨-੫੩)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਉਕਤ ਵਿਚਾਰ ਅਧੀਨ ਆਏ ਧਰਮ ਦੇ ਸਾਕਾਰਾਤਮਕ ਤੱਤਾਂ ਦਾ ਮਨਮੋਹਕ ਭਾਵਪੂਰਤ ਸ਼ੈਲੀ 'ਚ ਕਾਵਿ-ਰੂਪਾਂਤਰਨ

ਕਰਦੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਕਤ ਵਿਚਾਰ-ਚਰਚਾ 'ਚ ਆਏ ਨਿਸ਼ੇਧ ਤੱਤਾਂ (ਧਰਮ ਕੀ ਨਹੀਂ?) ਨੂੰ ਵੀ ਸਮਾਂਤਰ ਰੂਪ 'ਚ ਰੱਦ ਕਰਦੀ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਇਸ਼ਕ ਅਤੇ ਆਸ਼ਕ ਦੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਅਨੁਭਵੀ ਸ਼ਬਦਾਵਲੀ 'ਚ ਕੀਤੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਕੀ ਕਹਿਣੇ:

ਏਹ ਕਿਨੇਹੀ ਆਸਕੀ ਦੂਜੈ ਲਗੈ ਜਾਇ॥

ਨਾਨਕ ਆਸਕੁ ਕਾਂਢੀਐ ਸਦ ਹੀ ਰਹੈ ਸਮਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੪੭੪)

ਮਜਬੂਰੀ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਕੋਈ ਵੀ ਪਰਮਾਰਥਕ ਜਾਂ ਸੰਸਾਰਕ ਕਾਰਜ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਗੁਰਮਤਿ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਅਨੁਸਾਰ ਬੇਅਰਥ ਹੈ:

ਬਧਾ ਚਟੀ ਜੋ ਭਰੇ ਨਾ ਗੁਣੁ ਨਾ ਉਪਕਾਰੁ॥

ਸੇਤੀ ਖੁਸੀ ਸਵਾਰੀਐ ਨਾਨਕ ਕਾਰਜੁ ਸਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੭੮੭)

ਪਿਆਰੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੇ ਹਰ ਪਲ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣ ਵਾਲੀ ਜੀਵ-ਇਸਤਰੀ ਮੌਜਾਂ ਮਾਣਦੀ ਹੈ, ਵਿਸਾਰ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਸੜਦੀ-ਭੁੱਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ:

ਨਾਨਕ ਤਿਨਾ ਬਸੰਤੁ ਹੈ ਜਿਨੁ ਘਰਿ ਵਸਿਆ ਕੰਤੁ॥

ਜਿਨ ਕੇ ਕੰਤ ਦਿਸਾਪੁਰੀ ਸੇ ਅਹਿਨਿਸਿ ਫਿਰਹਿ ਜਲੰਤ॥ (ਪੰਨਾ ੭੯੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਚ ਜਿੱਥੇ-ਜਿੱਥੇ ਆਤਮਿਕ ਭਾਵ ਪ੍ਰਬਲਤਾ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਬਹੁਤਾ ਕਰਕੇ ਉਥੇ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪਕ 'ਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਜੀ ਨੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜਕ ਵਿਵਸਥਾ 'ਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਰ ਦੀ ਜੁੱਤੀ ਸਮਝੀ ਜਾਂਦੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਮੰਦਾ ਆਖਣ ਵਾਲਿਆਂ 'ਤੇ 'ਕਿਉਂ' ਦਾ ਦਲੀਲ-ਯੁਕਤ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਇਸ ਦੇ 'ਜਗਤ ਜਣਨੀ' ਹੋਣ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਜੋ ਉਠਾਇਆ ਸੀ, ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਦੀ ਸੇਧ 'ਚ ਚੱਲਦਿਆਂ ਇਕ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਕਦਮ ਉਸ ਯੁੱਗ ਦੀਆਂ ਪ੍ਰਸਥਿਤੀਆਂ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪਣੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਪ੍ਰਬੰਧ 'ਚ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਦਾ ਕਾਰਜ-ਭਾਰ ਸੌਂਪ ਕੇ ਚੁੱਕਿਆ ਜਿਹੜੇ ਖੁਦ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਖੇ ਲੰਗਰ ਦੇ ਨਿਗਰਾਨ ਤੇ ਵਰਤਾਵੇ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਡਿਊਟੀਆਂ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਭਾਈ ਸੱਤਾ ਜੀ ਤੇ ਭਾਈ ਬਲਵੰਡ ਜੀ ਨੇ 'ਰਾਮਕਲੀ ਕੀ ਵਾਰ' 'ਚ ਵੀ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਉਪਰੰਤ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗੁਰਗੱਦੀ-ਕਾਲ 'ਚ ਇਸ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਉਸ ਵਕਤ ਦੇ ਸੰਦਰਭ 'ਚ ਹੋਰ ਪ੍ਰਫੁੱਲਤ ਕਰਨ 'ਚ ਆਪਣੇ ਭਰਵੇਂ ਯਤਨ ਵੀ ਕੀਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ 'ਚ ਪੁਰਸ਼ ਅਤੇ ਇਸਤਰੀ ਦਰਮਿਆਨ ਵਿਦਮਾਨ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦਾ ਜ਼ਮੀਨ-ਅਸਮਾਨ ਜਿੰਨਾ ਖੱਪਾ ਬਹੁਤ ਹੱਦ ਤਕ ਪੂਰਿਆ ਗਿਆ। ਉਦਾਹਰਣ ਵਜੋਂ ਤੀਸਰੇ ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਆਦੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਕਿ ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰ 'ਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਘੁੰਡ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਪੂਰੇ ਸਵੈਮਾਣ ਤੇ ਫ਼ਖ਼ਰ ਸਹਿਤ

ਆਉਣ ਤੇ ਸੰਗਤ 'ਚ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਸ਼ਟੀ 'ਚ ਭਾਈਵਾਲ ਬਣਨ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ 'ਪੀਹੜੇ' ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੇਝਿਜਕ ਹੋ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਸੌਂਪਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੀ ਅਤਿ ਬੇਕਿਰਕ ਰੀਤੀ ਸਤੀ ਪ੍ਰਥਾ ਨੂੰ ਵੀ ਰੋਕਣ ਲਈ ਆਪਣੀ ਸਮੁੱਚੀ ਸ਼ਕਤੀ-ਸਮਰੱਥਾ ਅਮਲ 'ਚ ਲੈ ਆਂਦੀ। ਇਉਂ ਹੀ ਉੱਤਰ-ਕਾਲੀਨ ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਪਾਤਸ਼ਾਹ ਤੋਂ ਮਗਰੋਂ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਮਿਆਂ 'ਚ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਜਿਹੇ ਘੋਰ ਕੌਮੀ ਸੰਕਟ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅੱਧੇ ਮਾਣਮੱਤੇ ਅੰਗ ਦੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਆਪਣਾ ਉਚਿਤ ਅਮਲ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ। ਅੱਜ ਭਾਵੇਂ ਓਪਰੀ ਨਜ਼ਰੇ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਇਸਤਰੀ, ਭਾਰਤ 'ਚ ਵੀ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਮਾਣਦੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ ਪਰ ਜ਼ਰਾ ਡੂੰਘੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਵਾਚੀਏ ਤਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮਨੁੱਖੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਇਸ ਅੱਧੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਹਾਲਤ ਕਈ ਪੱਖਾਂ ਤੋਂ ਅਤਿਅੰਤ ਬੇਵਸੀ ਵਾਲੀ ਦਿੱਸੇਗੀ। ਦਾਜ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਣ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ, ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਤ ਹੀ ਸਾੜ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਤਨੀ, ਮਾਂ, ਭੈਣ, ਧੀ ਆਦਿ ਕੋਈ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਲੈ ਲਈਏ ਉਹ ਛੁਟਿਆਈ ਤੇ ਦੁਰਕਾਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਨਜ਼ਰ ਆਏਗੀ। ਹੋਰ ਤਾਂ ਹੋਰ, ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਹੀ ਜੰਮਣ ਦੇ ਚਾਹਵਾਨ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਜਨਮ ਲੈਣ ਦੇ ਅਧਿਕਾਰ ਉੱਪਰ ਹੀ ਪਾਬੰਦੀ ਲਾ ਰਹੇ ਹਨ ਤੇ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਜਿਹਾ ਨਾ-ਮੁਆਫ਼ੀ ਯੋਗ ਕੋਝਾ ਕਾਰਾ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਇਸ ਵਿਰੁੱਧ ਹੁਕਮਨਾਮਾ ਜਾਰੀ ਹੋ ਜਾਣ ਤੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਣ ਜਾਣ ਮਗਰੋਂ ਵੀ ਅਜੇ ਵੀ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਜਾਰੀ ਹੈ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇਣ ਦੀ ਜੋ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਅੱਜ ਤੋਂ ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਪਹਿਲਾਂ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਧਰਤੀ ਤੋਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਅੱਜ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਦੇ ਪੁਰਸ਼ ਵਰਗ ਨੂੰ ਤੇ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਉਚੇਰੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ 'ਚ ਵੱਸੇ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਨਾਮ-ਲੇਵਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਡੂੰਘੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਵੈ-ਪੜਚੋਲ ਕਰਨੀ ਬਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਕਿਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਤਾਂ ਸੁਚੇਤ ਜਾਂ ਅਚੇਤ ਤੌਰ 'ਤੇ ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਗੁਰੂ-ਆਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਹੇ? ■

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਇੰਦੌਰ ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼ ਵੱਲੋਂ ਪਿੰਡ ਉਮਰਟੀ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੜਵਾਨੀ ਵਿਖੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੁਆਰਾ ਮਿਤੀ ੨੨-੩-੨੦੦੯ ਨੂੰ ੨੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਉ ਅਤੇ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਅਸੀਂ ਖਤੇ ਬਹੁਤ ਕਮਾਵਦੇ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ

—ਸ. ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ*

ਭੱਟ ਕੀਰਤ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਸੇਵਿਆ ਹੈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖ ਤੇ ਦਲਿਦਰ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸੁ ਜਿਨ੍ਹ ਸੇਵਿਅਉ ਤਿਨ੍ਹ ਦੁਖੁ ਦਰਿਦ੍ਰੁ ਪਰਹਰਿ ਪਰੈ॥

(ਪੰਨਾ ੧੩੯੫)

‘ਗੰਜਨਾਮਾ’ ਵਿਚ ਭਾਈ ਨੰਦ ਲਾਲ ਜੀ ਨੇ ਬਿਆਨ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਤੇ ਮਿਹਰ ਗਿਣਤੀ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ:

ਫਜ਼ਾਲੇ ਕਰਾਮਸ਼ ਫਜ਼ੀ ਅਜ਼ ਸੁਮਾਰ॥੬੭॥

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਭਾਈ ਤੇਜ ਮੱਲ ਜੀ (ਤੇਜ ਭਾਨ ਜੀ) ਦੇ ਘਰ ਮਾਤਾ ਲੱਛਮੀ (ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ) ਦੀ ਕੁੱਖੋਂ ੯ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ੧੫੩੬ ਬਿ. ਮੁਤਾਬਕ ੫ ਮਈ, ਸੰਨ ੧੪੭੯, ੯ ਜੇਠ ਸੰਮਤ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ੧੧ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਬਾਸਰਕੇ ਦੇ ਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਹੋਇਆ। ਲੱਗਭਗ ੨੩ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ੧੧ ਮਾਘ ਸੰਮਤ ੧੫੫੯ ਬਿ. ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸ੍ਰੀ ਦੇਵੀ ਚੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਰਾਮ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਘਰ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰੀਆਂ ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਭਾਨੀ ਜੀ ਅਤੇ ਦੋ ਸਪੁੱਤਰ ਬਾਬਾ ਮੋਹਨ ਜੀ ਅਤੇ ਬਾਬਾ ਮੋਹਰੀ ਜੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਵੈਸ਼ਨਵ ਸਾਧੂ ਮਿਲਿਆ। ਆਪ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਬਾਸਰਕੇ ਲੈ ਆਏ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੇ ਆਪ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਆਪ ਦਾ ਗੁਰੂ ਕੌਣ ਹੈ? ਆਪ ਨੇ ਉੱਤਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਅਜੇ ਤਕ ਕੋਈ ਗੁਰੂ ਧਾਰਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸੁਣ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਿਗੁਰੇ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਖਾਂਦਾ-ਪੀਂਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਸੁਭ ਕਰਮ ਨਸ਼ਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਨਿਗੁਰੇ ਦਾ ਤਾਂ ਦਰਸ਼ਨ ਭੀ ਬੁਰਾ ਹੈ।” ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਸਾਧੂ ਚਲਾ ਗਿਆ ਪਰ ਆਪ ਉੱਤੇ ਇਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਬਹੁਤ ਡੂੰਘਾ ਅਸਰ ਹੋਇਆ।

ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਉੱਠ ਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਉੱਚੀ ਸੁਰ ਨਾਲ ਕਰਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ

* # ੩੦੨, ਕਿਦਵਾਈ ਨਗਰ, ਲੁਧਿਆਣਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਖਿੱਚ ਪਈ ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਕੁਝ ਸਮੇਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਦਿਨ ਖਡੂਰ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋਏ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ। ਮਨ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਹੋਈ। ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਉਸ ਵੇਲੇ ੬੨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ੩੬ ਵਰ੍ਹੇ ਦੀ। ਗੁਰ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਸਤਿਸੰਗਤ ਦੀ ਭੀੜ ਤੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦਾ ਅਖੰਡ ਪ੍ਰਵਾਹ ਚੱਲਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਫਿਰ ਵਾਪਸ ਨਾ ਗਏ ਤੇ ਉਥੇ ਹੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵੇਰੇ ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਦੀ ਗਾਗਰ ਭਰ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬੜੀ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਉਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਿੱਤ-ਕਰਮ ਸੀ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਵਾਉਣ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਕੇ ਆਪ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲੱਗੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਤੇ ਸੰਗਤ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਿਆਂ ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਜਨਵਰੀ ਸੰਨ ੧੫੫੨ ਵਿਚ ਸਰਦੀ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਸੀ। ਇਕ ਰਾਤ ਹਨੇਰੇ ਵਿਚ ਦਰਿਆ ਬਿਆਸ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਹੋਏ ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਜੁਲਾਹਿਆਂ ਦੀ ਖੱਡੀ ਵਾਲੀ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਅੜ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਏ ਤੇ ਸੱਟ ਲੱਗਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਗਾਗਰ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਣੀ ਨਾ ਡੁੱਲ੍ਹਣ ਦਿੱਤਾ। ਖੜਾਕ ਸੁਣ ਕੇ ਜੁਲਾਹੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਘਰ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਵੇਖਣ ਵਾਸਤੇ ਕਿਹਾ। ਜੁਲਾਹੀ ਸਰਦੀ ਵਿਚ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੀ ਤੇ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਖਰੂਵੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਗੁੱਸਾ ਕੱਢਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਅਮਰੂ ਨਿਥਾਵਾਂ ਹੈਗਾ ਏ, ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿਨੇ ਚੈਨ ਤੇ ਨਾ ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਰਾਮ। ਰੋਟੀ ਬਦਲੇ ਕੁੜਮਾਂ ਦੇ ਬੂਹੇ 'ਤੇ ਰੁਲਦਾ ਪਿਆ ਏ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, “ਓ ਝੱਲੀਏ! ਅਮਰੂ ਨਿਥਾਵਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ? ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਉੱਤੇ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਨਿਥਾਵੇਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।” ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ) 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਮਾਣ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਛਾਤੀ ਨਾਲ ਲਾ ਲਿਆ ਤੇ ਸੰਗਤ ਨੂੰ ਸੰਬੋਧਨ ਕਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਅਮਰੂ ਨਿਥਾਵਾਂ ਨਹੀਂ, ਇਹ ਨਿਥਾਵਿਆਂ ਦੀ ਥਾਂ, ਨਿਓਟਿਆਂ ਦੀ ਓਟ ਤੇ ਨਿਆਸਰਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਹਨ। ਹੁਣ ਤੋਂ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਗੱਦੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹੋਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸੇਵਾ ਕਰ ਕੇ ਸਾਥੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਈ ਹੈ।” ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਗੁਰੂ ਹੋਣ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਗੁਰਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ੩ ਵੈਸਾਖ ੧੬੦੯ ਬਿ., ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਸੰਮਤ ੮੪ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬੈਠੇ।

ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਸਾਉਣਾ : ਭਾਈ ਗੋਂਦਾ ਮੱਲ ਜੀ ਦੇ ਅਰਜ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੂੰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਟਿੱਬਾ ਸੀ ਤੇ ਉਜਾੜ ਪਿਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ

ਜੀ ਭਾਈ ਗੋਦੇ ਨਾਲ ਉੱਥੇ ਗਏ ਤੇ ਨਾਮ-ਬਾਣੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤਾਪ ਨਾਲ ਨਵਾਂ ਨਗਰ ਵਸਾ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਨਾਮ ਗੋਦਵਾਲ (ਗੋਇੰਦਵਾਲ) ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਵਿਚ ਹੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਘੁੱਗ ਵੱਸਣ ਲੱਗਾ ਤੇ ਉਥੋਂ ਦੀ ਰੋਣਕ ਵਧ ਗਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਖੁਦ ਖਡੂਰੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਉੱਥੇ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ ਦੇਣ ਲਈ ਆਏ।

ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨਾ ਮੰਨਣਾ: ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪਾਏ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਨਹੀਂ ਸਨ ਮੰਨਦੇ। ਆਪ ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਸਮੇਂ ਪਿੰਡ ਡੱਲੇ (ਦੁਆਬ ਜਲੰਧਰ) ਵਿਚ ਠਹਿਰੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਪ੍ਰਿਥੀ ਚੰਦ ਤੇ ਭਾਈ ਤੁਲਸਾ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਵਾਸਤੇ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ—ਮਹਾਰਾਜ! ਆਪ ਵੀ ਭੱਲੇ ਖੱਤਰੀ ਤੇ ਅਸੀਂ ਵੀ ਭੱਲੇ ਖੱਤਰੀ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਗੋਤ ਦੇ ਹਾਂ, ਸੋ ਸਾਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਉੱਤੇ ਮਾਣ ਹੈ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਸਾਡਾ ਵਧੇਰੇ ਹੱਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਜਾਤ-ਗੋਤ ਨਹੀਂ, ਅਸੀਂ ਕੇਵਲ ਇਨਸਾਨ ਹਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਮੰਨਣ ਵਾਲੇ ਹਾਂ। ਕੋਲ ਹੀ ਇਕ ਪੰਡਿਤ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ—ਮਹਾਰਾਜ! ਫਿਰ ਵੀ ਜਨਮ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਜਾਤ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਮਾਣ ਵੀ ਹੋਣਾ ਹੋਇਆ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਦ ਇੱਕ ਈਸ਼ਵਰ ਦੀ ਰਚਨਾ ਰਾਹੀਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਪੰਜਾਂ ਤੱਤਾਂ ਦੇ ਬਣੇ ਹਨ ਤਾਂ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਕੋਈ ਉੱਚਾ ਜਾਂ ਨੀਵਾਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?

ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਰਚਨਾ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਸੰਮਤ ੧੬੧੬ ਬਿ. ਵਿਚ ਬਾਉਲੀ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪਾੜ ਪੁਟਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਤੇ ਲੱਗਭਗ ਛੇ ਸਾਲ ਇਹ ਕੰਮ ਚੱਲਦਾ ਰਿਹਾ। ਸੰਮਤ ੧੬੨੧ ਵਿਚ ਇਹ ਕੰਮ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਬਾਉਲੀ ਬਣਨ ਸਾਰ ਹੀ ਇਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਰੋਣਕ ਹੋਰ ਵੀ ਵਧ ਗਈ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਹਵੇਲੀ ਸਾਹਿਬ : ਇਸ ਅਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰੋਜ਼ ਦੀਵਾਨ ਲਗਾਉਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ਮਕਾਨ ਦੀ ਕੰਧ ਵਿਚ ਗੱਡੀ ਹੋਈ ਕਿੱਲੀ ਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਤਪੱਸਿਆ ਕਰਦੇ ਸਨ।

ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਦਾ ਵਿਰੋਧ: ਸਤੀ ਦੀ ਰਸਮ ਅਨੁਸਾਰ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਰ ਗਏ ਪਤੀ ਦੀ ਚਿਖਾ ਵਿਚ ਪੈ ਕੇ ਜਿਉਂਦੇ ਸੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਡੱਟ ਕੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਪੰਗਤ : ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਂਝੇ ਲੰਗਰ ਦੀ ਮਰਯਾਦਾ ਚਲਾਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਵੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲੀਹਾਂ ਉੱਤੇ ਚਲਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰਜਾਦਾ ਛਕਣਾ ਹਰ ਇਕ ਵਾਸਤੇ ਲਾਜ਼ਮੀ ਕਰਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤਾ। ਉੱਚੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਅਭਿਮਾਨੀ ਕੀਰਤਨ ਸੁਣਦੇ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਦੇ ਪਰ ਜਦੋਂ ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ, ਉੱਠ

ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਇਹ ਵੇਖ ਕੇ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਡਾ ਦਰਸ਼ਨ ਉਹੀ ਕਰ ਸਕੇਗਾ, ਜਿਹੜਾ ਪਹਿਲੇ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਪਰਸ਼ਾਦਾ ਛਕੇਗਾ। ਸੰਨ ੧੫੬੫ ਈ. ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਵੀ ਪੰਗਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਕੀਆਂ ਵਾਂਗ ਲੰਗਰ ਛਕਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਇਹ ਦੇਖ ਕੇ ਬਹੁਤ ਪ੍ਰਸੰਨ ਹੋਇਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਕੇ ਲੰਗਰ ਵਿਚ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਜਾਂ ਫਕੀਰ ਤੇ ਉਚ-ਨੀਚ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਵਿਤਕਰਾ ਨਹੀਂ। ਲੰਗਰ ਛਕਣ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਗਿਆ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਅਕਬਰ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਜਜ਼ੀਆ ਮਾਫ਼ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਸਤੀ ਕਰਨਾ ਕਾਨੂੰਨ ਵਿਰੁੱਧ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ : ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦਾ ਪੱਕਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਕਰਨ ਲਈ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ੨੨ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ। ਹਰੇਕ ਹਿੱਸੇ ਲਈ ਇਕ ਮੁਖੀ ਸਿੱਖ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੇ ੫੨ ਉੱਪ-ਕੇਂਦਰ ਵੀ ਬਣਾਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਹੜੇ ਕਿਹਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸਭ ਜਾਤਾਂ-ਬਰਾਦਰੀਆਂ ਦੇ ਲੋਕ ਧੜਾ-ਧੜ ਸਿੱਖ ਬਣ ਗਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬੀਬੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਘੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਉਣ ਦੀ ਮਨਾਹੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਦਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਭਾਈ ਰਾਮਾ ਨਾਮ ਦੇ ਸਾਧਾਰਨ ਸਿੱਖ ਨਾਲ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਦਾ ਵਿਆਹ ਸ੍ਰੀ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨਾਲ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਜੇਠਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੇਵਾ ਕੀਤੀ ਤੇ ਹਰ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਪੂਰੇ ਉਤਰੇ ਤੇ ਗੁਰਿਆਈ ਲਈ ਯੋਗ ਸਾਬਤ ਹੋਏ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਸੰਨ ੧੫੭੦ ਵਿਚ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਸਾਉਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਜੇਠਾ ਜੀ) ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ।

ਪਹਿਲੀ ਸਤੰਬਰ ਸੰਨ ੧੫੭੪ ਨੂੰ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ (ਭਾਈ ਜੇਠਾ ਜੀ) ਨੂੰ ਗੱਦੀ ਸੌਂਪ ਕੇ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਵਿਖੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾ ਗਏ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਰਚਨਾ ਵੀ ਕੀਤੀ। ਆਪ ਜੀ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਅੰਦਰ ਆਤਮਿਕ ਆਨੰਦ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਸ ਦੀ ਭਟਕਣਾ ਦੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਚਿੰਤਾ-ਝੋਰੇ ਮਿਟ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਦੁੱਖ-ਵਿਕਾਰ, ਕੋਈ ਕਲੇਸ਼ ਉਸ ਉੱਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਅਨੰਦ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਗਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਤੇ ਸੁਣਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਜੀਵਨ ਉੱਚੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਤਿਗੁਰੂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ:

ਅਨਦੁ ਸੁਣਹੁ ਵਡਭਾਗੀਹੋ ਸਗਲ ਮਨੋਰਥ ਪੂਰੇ॥

ਪਾਰਬ੍ਰਹਮ ਪ੍ਰਭੁ ਪਾਇਆ ਉਤਰੇ ਸਗਲ ਵਿਸੂਰੇ॥

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੨੪ 'ਤੇ)

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ : ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਬਾਣੀ

—ਸ. ਦਿਲਵਰ ਸਿੰਘ*

ਜਦੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੰਪਾਦਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦਰਜ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਆਸਾ ਰਾਗ^੧ ਵਿਚ ਇਕ ਸ਼ਬਦ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਉਸਤਤਿ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਪ੍ਰਥਾਇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਇਸ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਸੁਣ ਕੇ ਇਕ ਜੱਟ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਭਗਤੀ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਤੇ ਜਦੋਂ ਭਗਤੀ ਕਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਮਿਲਾਪ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਜੱਟ ਧੰਨਾ ਵਡਭਾਗੀ ਹੋ ਗਿਆ’, ਭਾਵ ਉਸ ਦਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਸਵਾਲ ਉਪਜਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਵਿਧੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾਇਆ? ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸੇ ਵਿਧੀ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਹੀ ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਮਨ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਮ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਨਾਮਦੇਵ (ਜਿਸ ਨੂੰ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਵਰਗ ਸੂਦਰ ਕਹਿ ਕੇ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰਦਾ ਸੀ ਅਤੇ ਦੇਹਰੇ ਵਿਚ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੰਦਾ) ਬੇਸ਼ੁਮਾਰ ਕੀਮਤੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਥੇ ਕੀਮਤ ਬਾਰੇ ਇਕ ਗੱਲ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨੀ ਹੋਵੇਗੀ ਕਿ ਇਹ ਕੀਮਤ ਸਰੀਰ ਦੀ ਕੀਮਤ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਸੰਸਾਰਿਕ ਧਨ-ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੀ ਕੀਮਤ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ, ਬਲਕਿ ‘ਮਤਿ ਵਿਚਿ ਰਤਨ ਜਵਾਹਰ ਮਾਣਿਕ’ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਆਤਮਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ ਜੋ ਅਮੁੱਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਅਗਲੀਆਂ ਪੰਕਤੀਆਂ ਵਿਚ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਬਾਰੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਚਾਰਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜੁਲਾਹੇ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਕਰਕੇ ਨੀਚ (ਸੂਦਰ) ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ‘ਕਬੀਰ’ ਨੇ ਵੀ ਸੰਸਾਰਿਕ ਮਾਇਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦਾ ਤਾਣਾ-ਪੇਟਾ (ਬੁਣਨਾ-ਤਣਨਾ) ਤਿਆਗ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਚਰਨਾਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਪਾ ਲਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਆਤਮਿਕ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਬਣ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੱਪੜਾ ਉਣਨ ਲਈ ਤਾਣਾ ਤਣਨ ਦੀ ਲਗਨ ਛੱਡਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਇਹ ਨਹੀਂ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਰਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ ਅਤੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਸੰਸਾਰਿਕ ਮੋਹ-ਮਾਇਆ ਦੇ ਤਾਣੇ-ਪੇਟੇ ਵਿਚ ਉਲਝਣ ਨੂੰ ਤਿਆਗਿਆ ਹੈ। ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ

ਲੈਕਚਰਾਰ, ਗੁਰਮਤਿ ਕਾਲਜ, ਪਟਿਆਲਾ।

ਜੀ ਵੀ ਜੋ ਮਰੇ ਹੋਏ ਡੰਗਰਾਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਹਰਿ ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਮਾਇਆ ਤੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਸਨ। ਭਾਵੇਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਅਖੌਤੀ ਉੱਚੀ ਜਾਤ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਚ ਕਿਹਾ, ਪਰ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੇ ਸੰਗ ਸਦਕਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਵੀ ਜੋ (ਅਖੌਤੀ) ਨਾਈ ਜਾਤੀ ਦੇ ਕਹੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਅਤੇ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਕੰਮ-ਕਾਜ ਕਰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਵੀ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵੱਸ ਗਿਆ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਸ਼੍ਰੇਸ਼ਠ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਵਿਚ ਗਿਣਿਆ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਹਰ ਘਰ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਭਾ ਹੋਈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਭਗਤਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਿਆਂ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਕਿਰਤ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਨੂੰ ਜਪਣ ਲੱਗਾ ਅਤੇ ਸਾਧਸੰਗਤ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ, ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ, ਭਗਤ ਰਵਿਦਾਸ ਜੀ ਅਤੇ ਭਗਤ ਸੈਣ ਜੀ ਆਦਿਕ ਭਗਤਾਂ ਵਾਂਗ ਪ੍ਰਤੱਖ ਗੁਸਾਈਂ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਉਸ ਸਵਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸਾਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਵਿਧੀ ਜੋ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਅਪਣਾਈ ‘ਨਾਮ ਜਪਣ’ ਦੀ ਵਿਧੀ ਸੀ। ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਜੋ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਟਾਂਕ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਪਿੰਡ ਧੂਆਨ (ਜੋ ਦੇਉਲੀ ਤੋਂ ੨੦ ਮੀਲ ਹੈ) ਦੇ ਜੱਟ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਪਰਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਨਮ ੧੪੧੫ ਈ. ਵਿਚ ਹੋਇਆ।^੨ ਆਪ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸਾਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਬਿਰਤੀ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਨ।

ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸ਼ਬਦ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਦੋ ਆਸਾ ਰਾਗ^੩ ਵਿਚ ਅਤੇ ਇਕ ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ^੪ ਵਿਚ ਦਰਜ ਹੈ, ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਭਗਤੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਹਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਵਾਸਤੇ ਦਿਆਲ, ਦਮੋਦਰ, ਕਰਤਾ, ਖਸਮ, ਪੂਰਨ, ਪਰਮਾਨੰਦ, ਮਨੋਹਰ (ਸੁੰਦਰ), ਪਰਮ ਪੁਰਖ, ਪ੍ਰਭੂ, ਅਛਲ ਅਤੇ ਗੋਪਾਲ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਮਹਿਮਾ ਵੀ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਨੇ ਗਿਆਨ ਦਾ (ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਰੂਪ) ਧਨ ਦਿੱਤਾ, ਉਸ ਦੀ ਸੁਰਤਿ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਜੁੜ ਗਈ, ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ਰਧਾ ਬਣ ਗਈ, ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਇਕਮਿਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹ ਇਕਮਿਕਤਾ ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਹੋਈ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਗੁਰੂ ਹੈ ਤੇ ਗੁਰੂ ਹੀ ਉਹ ਹਸਤੀ ਹੈ ਜਿਸ ਰਾਹੀਂ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਭਗਤ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਗੁਰੂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਨਾਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਅਤੇ ਨਾਮ ਤੋਂ ਗਣਾ ਮਨੁੱਖ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਨਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਜੀਵਨ ਅਜਾਈਂ ਬਤੀਤ ਹੋ ਗਏ। ਤਨ ਅਤੇ ਮਨ ਨੂੰ ਟਿਕਾਅ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ। ਧਨ ਦਾ ਲਾਲਚ ਭਾਰੂ ਰਿਹਾ। ਲੋਭੀ ਜੀਵ ਪਦਾਰਥਾਂ ਦੇ

ਲਾਲਚ ਵਿਚ ਅਤੇ ਕਾਮੀ ਕਾਮ-ਵਾਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਰੰਗਿਆ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਮੋਲਕ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਮਨੋ ਵਿਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਦੇ ਫਲ ਮਿੱਠੇ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਸਦਗੁਣਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸੰਸਾਰਿਕ ਪਦਾਰਥਾਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋਣ ਸਦਕਾ ਇਸ ਦੇ ਆਵਾਗਵਣ ਦਾ ਤਾਣਾ ਤਣਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਨਾ ਜੀਵਨ ਦੀ ਜੁਗਤ ਸਮਝਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਵਿਚ ਸੜਦੇ ਦੇ ਗਲ ਜਮਾਂ ਦੀ ਫਾਸੀ ਆ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਗੁਰੂ ਰਾਹੀਂ ਗਿਆਨ ਰੂਪੀ ਧਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਭਗਤੀ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮਨ ਮਾਇਆ ਵੱਲੋਂ ਰੱਜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਸੱਚੇ ਸੁਖ ਦੀ ਸਮਝ ਆ ਕੇ ਅਨੰਦ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਜੋਤਿ ਉਸ ਦੇ ਹਿਰਦੇ ਵਿਚ ਟਿਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹੀ ਜੀਵ ਹੁਣ ਅਛਲ ਪ੍ਰਭੂ ਨੂੰ ਪਛਾਣਨ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਭਗਤ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ-ਰੂਪੀ ਧਨ ਲੱਭ ਲਿਆ ਹੈ, ਜੋ ਸਾਰੀ ਧਰਤੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਸ ਨਾਮ-ਧਨ ਦੀ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਸਦਕਾ ਮੈਂ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਚ ਲੀਨ ਹੋਇਆ ਹਾਂ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਪਰਮਾਤਮਾ, ਗੁਰੂ, ਨਾਮ, ਸੰਤ-ਜਨ ਆਦਿ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤ ਕੇ ਇਹ ਪ੍ਰਮਾਣ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਮੂਰਤੀ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ਼ਟ ਤਾਂ ਨਾਮ ਦਾ ਦਾਤਾ, ਸਤਿਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਸੰਤ-ਜਨਾਂ ਦੀ ਸੰਗਤਿ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਦੂਜੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਭਗਤ ਜੀ ਉਸ ਨਿਰਗੁਣ ਅਤੇ ਸਰਗੁਣ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅਪਰੰਪਾਰ ਅਤੇ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਮਨ! ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ 'ਤੇ ਆਸ ਨਾ ਟਿਕਾ। ਜੇ ਕੁਝ ਵੀ ਸਾਰੀ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ 'ਤੇ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਉਸ ਕਰਤਾਰ ਦਾ ਹੀ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਤਾਂ ਐਸਾ ਖਸਮ ਹੈ ਜੋ ਮਾਂ ਦੇ ਪੇਟ ਦੀ ਅੱਗ ਵਿਚ ਵੀ ਸਾਡੇ ਦਸ ਸ੍ਰੋਤਾਂ (ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ) ਵਾਲੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਖੁਰਾਕ ਦੇ ਕੇ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਕੇਵਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਕੱਛੂ-ਕੁੰਮੀ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬਿਨਾਂ ਖੰਭਾਂ ਅਤੇ ਦੁੱਧ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਲੁਕੇ ਕੀੜਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਾਲਦਾ ਹੈ। ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚ ਆਹਾਰ ਪਹੁੰਚਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ, ਫਿਰ ਵੀ ਪੱਥਰਾਂ ਵਿਚਲੇ ਜੀਵਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਸਹਿਜ ਹੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸ਼ਬਦ ਦੇ ਅੰਤ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਉਹ ਪੂਰਨ ਪ੍ਰਭੂ ਹੈ ਜੋ ਸਭ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਹੇ ਜਿੰਦੇ! ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਡਰਦੀ ਹੈਂ? ਤੇਰੀ ਪਾਲਣਾ ਵੀ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਵੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦਾ ਨਿਰਗੁਣ ਪ੍ਰਭੂ-ਭਗਤੀ ਦਾ ਧਾਰਨੀ ਹੋਣ ਦਾ ਪ੍ਰਤੱਖ ਪ੍ਰਮਾਣ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਧਨਾਸਰੀ ਰਾਗ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੂੰ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਿਤ

ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿਤ ਅਰਦਾਸ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਹੇ ਪ੍ਰਿਥਵੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਪ੍ਰਭੂ! ਜਿਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਭਗਤਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸਿਰੇ ਚਾੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਭਾਵ ਜੋ ਤੇਰੀ ਭਗਤੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਜ ਸੰਵਾਰਦੇ ਹੋ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਅਰਦਾਸ ਸੁਣੋ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਦਰ ਦਾ ਮੰਗਤਾ ਹਾਂ, ਮੇਰੀਆਂ ਜੀਵਨ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰੋ। ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਵਰਤੀਆਂ ਜਾਣ ਵਾਲੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦਾਲ, ਆਟਾ, ਘਿਉ, ਜੁੱਤੀ, ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਵਧੀਆ ਅਨਾਜ ਦੀ ਮੰਗ ਭਗਤ ਜੀ ਪ੍ਰਭੂ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਦੁੱਧ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਦੁੱਧ ਦੇਣ ਵਾਲੀ (ਲਵੇਰੀ) ਗਾਂ ਤੇ ਮੱਝ ਵੀ ਮੰਗਦੇ ਹਨ। ਸਵਾਰੀ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਇਕ ਵਧੀਆ ਅਰਬੀ ਘੋੜੀ ਮੰਗਦੇ ਹੋਏ ਅੰਤ ਵਿਚ ਇਕ ਬਤੀਹ ਸੁਲਖਣੀ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਵੀ ਮੰਗ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਰੱਖਦੇ ਹਨ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਤੇਰੇ ਤੋਂ ਹੀ ਮੰਗ ਕੇ ਲੈ ਰਿਹਾ ਹਾਂ।

ਇਸ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਭਗਤ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਧੇ-ਸਾਢੇ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਕੋਲੋਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਜੀਵਨ ਲਈ ਲੋੜੀਂਦੀਆਂ ਵਸਤਾਂ ਦੀ ਮੰਗ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਰਾਧਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਵੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਅਰਦਾਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹਨ।

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਨਿਰਗੁਣ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੋਣ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ, ਭਗਤ ਜੀ ਦੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਪ੍ਰਤੀ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਉ ਕਰਦੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ‘ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦਾ ਨਾਮ ਜਪਦਿਆਂ ਜਿਵੇਂ ਭਗਤ ਬਾਲਮੀਕ ਬਟਵਾਰੇ ਨੇ ਆਦਰਸ਼ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲਈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਨਾਮ ਜਪ ਕੇ ਇਸ ਭਵਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰ ਲਿਆ।’^{੧੪} ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਬਸੰਤ ਰਾਗ ਵਿਚ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ ਵੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੇ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਤੀ ਪਿਆਰ ਦੀ ਪ੍ਰੋੜਤਾ ਕਰਦੇ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰੇਮ ਦੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਸੁਣਨ ਕਰਕੇ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਨੇ ਵੀ ਬਾਲ-ਬੁੱਧੀ ਭਾਵ ਭੋਲੇ-ਭਾਅ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਨਾਮ ਸਿਮਰਿਆ ਤੇ ਸਰਬ-ਸਿੱਧ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ।’^{੧੫}

ਸੋ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਤੋਂ ਇਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਨਾਮ ਨੂੰ ਧਿਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਨਿਰਗੁਣ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਉਪਾਸ਼ਕ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਭਗਤ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਗੁਰਮੁਖਿ ਪਾਰਿ ਪਇਆ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਭੋਲੇਪਨ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਆਪਣੀ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਸੋ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹੈ ਕਿ ਭਗਤ ਜੀ ਨੇ ਇਸ ਭਵ-ਸਾਗਰ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੀ ਵਿਧੀ ਨੂੰ ਅਪਣਾ ਕੇ ਹੀ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕੀਤੀ

ਹੈ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਸਫਲ ਬਣਾਇਆ ਹੈ।

ਹਵਾਲੇ :

੧. ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੮੭ (ਮਹਲਾ ੫, ਆਸਾ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕੀ)।
੨. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੬੭੩.
੩. ਸ਼ਬਦਾਰਥ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ, ਪੰਨਾ ੪੮੭ (ਆਸਾ ਬਾਣੀ ਭਗਤ ਧੰਨਾ ਜੀ ਕੀ)।
੪. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੪੮੮.
੫. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੯੯੫ (ਮਾਰੂ ਮਹਲਾ ੪)।
੬. ਉਹੀ, ਪੰਨਾ ੧੧੯੨ (ਬਸੰਤ ਮਹਲਾ ੫, ਘਰੂ ੧, ਦੁਤਕੀਆ)।

ਅਸੀਂ ਖਤੇ ਬਹੁਤ ਕਮਾਵਦੇ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ (ਸਫਾ ੧੯ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਦੂਖ ਰੋਗ ਸੰਤਾਪ ਉਤਰੇ ਸੁਣੀ ਸਚੀ ਬਾਣੀ॥

ਸੰਤ ਸਾਜਨ ਭਏ ਸਰਸੇ ਪੂਰੇ ਗੁਰ ਤੇ ਜਾਣੀ॥

ਸੁਣਤੇ ਪੁਨੀਤ ਕਹਤੇ ਪਵਿਤ੍ਰ ਸਤਿਗੁਰੁ ਰਹਿਆ ਭਰਪੂਰੇ॥

ਬਿਨਵੰਤਿ ਨਾਨਕੁ ਗੁਰ ਚਰਣ ਲਾਗੇ ਵਾਜੇ ਅਨਹਦ ਤੁਰੇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੨੨)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਬਚਨਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵਾਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਤੋਂ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤੀਰਥ-ਇਸ਼ਨਾਨ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦੇ। ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਸਮੇਂ ਹੰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿਲੋਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਮਨਾਹੀ ਹੈ ਤੇ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਲਈ ਘੁੰਡ ਕੱਢ ਕੇ ਸੰਗਤ ਵਿਚ ਆਉਣਾ ਮਨਮੱਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਦੇ ਉਪਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਅ ਕੇ ਗੁਰੂ ਦੀਆਂ ਖੁਸ਼ੀਆਂ ਤੇ ਗੁਰੂ ਦੀ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਹੀ ਅਨੰਦ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਤੇ ਜੀਵਨ ਉੱਚਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਅੰਤ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਬਜਾਏ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਰਾਹੀਂ ਬੇਨਤੀ ਕਰੀਏ ਕਿ (ਹੇ ਪਰਮਾਤਮਾ!) ਅਸੀਂ ਜੀਵ ਬਹੁਤ ਭੁੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਭੁੱਲਾਂ ਦਾ ਅੰਤ ਨਹੀਂ ਪੈ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਪਾਪੀ ਹਾਂ, ਗੁਨਹਗਾਰ ਹਾਂ; ਵਾਹਿਗੁਰੂ! ਆਪ ਜੀ ਮਿਹਰ ਕਰ ਕੇ ਸਾਨੂੰ ਬਖਸ਼ ਲਵੋ:

ਅਸੀਂ ਖਤੇ ਬਹੁਤ ਕਮਾਵਦੇ ਅੰਤੁ ਨ ਪਾਰਾਵਾਰੁ॥

ਹਰਿ ਕਿਰਪਾ ਕਰਿ ਕੈ ਬਖਸਿ ਲੈਹੁ ਹਉ ਪਾਪੀ ਵਡ ਗੁਨਹਗਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੬)

ਬੇਦਾਵਾ

—ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨਰਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਸੋਚ (ਗੁਰਪੁਰਵਾਸੀ)

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਵਿਰੋਧ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਲੜਾਈਆਂ ਲੜ ਕੇ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਿੰਘ ਅਜਿੱਤ ਹਨ, ਕਿਰਪਾਨ ਦੇ ਧਨੀ ਹਨ, ਅਣਖੀਲੇ ਹਨ, ਸਵੈ-ਵਿਸ਼ਵਾਸੀ ਹਨ। ਮਿਆਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕਿਰਪਾਨ ਕੱਢਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀ ਬਾਜ਼ੀ ਲਗਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਾਰ ਕੀਤਾ ਕਦੇ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਹ ਭੀ ਵੇਖ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਰਥਿਕ ਪੱਖ ਤੋਂ ਪਹਾੜੀ ਰਿਆਸਤਾਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਹੋ ਚੁਕੀਆਂ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨੁਕਸਾਨ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਨੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਅਸੀਂ ਇਕੱਲੇ ਬੇਇਤਬਾਰੇ ਹੋ ਚੁਕੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਉੱਪਰੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਮੰਗਵਾ ਲਵੋ, ਉਸ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਭਰੋਸਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ‘ਅੰਨ੍ਹਾ ਕੀ ਭਾਲੇ, ਦੇ ਅੱਖਾਂ?’ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਇਹ ਕੁਝ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ, ਸੂਬਾ ਲਾਹੌਰ ਅਤੇ ਸੂਬਾ ਕਸ਼ਮੀਰ ਦੀਆਂ ਦਸ ਲੱਖ ਫੌਜਾਂ ਰਲ ਕੇ ਭੀ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਰ ਸਕੀਆਂ ਅਤੇ ਨਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਫੜਨ ਵਿਚ ਸਫਲ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉੱਪਰੋਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫ਼ੁਰਮਾਨ ਆ ਗਿਆ।

ਗੁਰੂ-ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਪੱਤਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਅੱਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੇ। ਸ਼ਾਹੀ ਪੱਤਰ ਵਿਚ ਕੁਰਾਨ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਵਿਚ ਪੈਗੰਬਰ ਨੂੰ ਜ਼ਾਮਨ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਸਾਲਗਰਾਮ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਅਤੇ ਇਹ ਭੀ ਲਿਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਵਾਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਖਾਲੀ ਕਰ ਜਾਵੋ। ਸਾਡੇ ਵੱਲੋਂ ਬੇਫ਼ਿਕਰ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਭੀ ਲੈ ਜਾਵੋ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਦੋਹਾਂ ਪੱਤਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਉੱਤਰ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਿੰਘੋ! ਇਹ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਇਕ ਡੂੰਘੀ ਚਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਹ ਸਿੰਘ ਕੇਵਲ ਸਾਮਾਨ ਲੈ ਕੇ ਤੁਰਨ ਤੇ ਹੋਰ ਸਾਰੇ ਹਥਿਆਰ ਛੱਡ ਜਾਣ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਬਿਨਾਂ ਹਥਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਧੋਖੇ ਨਾਲ ਮਾਰ ਲਏਗਾ ਅਤੇ ਸਾਡਾ ਸਾਮਾਨ ਲੁੱਟਣ ਵਿਚ ਭੀ ਸੌਖ ਰਹੇਗੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਭੀ ਵੈਰੀ ਨੇ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਚਾਲ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਇਹ ਲੋਕ, ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਹਰ ਦਾਅ ਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਲੋਕ, ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ

ਦੇਣ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਜਿਹੜੇ ਪਹਿਲਾਂ ਝੂਠੀਆਂ ਸਹੁਆਂ ਚੁਕ ਕੇ ਮੁੱਕਰ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ, ਹੁਣ ਭੀ ਮੁੱਕਰ ਜਾਣਗੇ।”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਤੋਂ ਨਿਰਾਸ਼ ਹੋ ਕੇ ਸਿੰਘ ਮਾਤਾ ਜੀ ਕੋਲ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਮਾਤਾ ਜੀ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਾਂ ਹਰ ਇਕ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ, ਸਿੰਘ ਭੁੱਖੇ ਮਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਦਸ ਕੋਹਾਂ ਤਕ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਬੇਅੰਤ ਫੌਜ ਘੇਰਾ ਪਾ ਕੇ ਖੜੋਤੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਤੇ ਵੈਰੀ ਨੇ ਆਪ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਇਹ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਬੇਨਤੀ ਮੰਨੋ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਓ।”

ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨਾਲ ਆਪ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਮੁਖੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਗੁਰੂ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਦੇ ਹੋ, ਅਸੀਂ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਚਰਨ-ਛੂਹ ਕਿਤਨੇ ਚਿਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਕਿਵੇਂ ਪਾਉਂਟਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਹਥਿਆਰਾਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਲਈ ਤੇ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜੁਗਤੀ ਨਾਲ ਵਰਤੋਂ ਕਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਚਾਰ ਗੁਣਾ ਵੱਧ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਸਾਡੇ ਲਈ ਦੋ ਰਾਹ ਰਹਿ ਗਏ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ਰਾਹ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਵੈਰੀਆਂ ਨਾਲ ਲੜਨ-ਮਰਨ ਦੀ ਆਗਿਆ ਦਿਉ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰੋਸਾ ਦਿਵਾਉਂਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਭੁੱਖੇ ਹੋਣ ਦੀ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਭੀ ਅਸੀਂ ਵੈਰੀ ਦੇ ਦੂਣੇ ਬੰਦੇ ਮਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਵਾਂਗੇ। ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਉੱਪਰ ਇਤਨੀ ਕਿਰਪਾ ਕਰੋ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰਨ ਤੋਂ ਬਚਾ ਲਵੋ।”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਕੇ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲ ਟਿਕਟਿਕੀ ਲਾ ਕੇ ਵੇਖਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣਦੇ ਰਹੇ। ਮਨਾਂ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਉੱਪਰ ਤੱਕਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਨੂੰ ਜਾਂਚਦੇ ਰਹੇ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਸਿੰਘੇ! ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਹੁਕਮ ਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਭੀ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਧੀਨ ਹਾਂ। ਜੇ ਜਾਣਾ ਹੈ ਤਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਦਿਉ ਕਿ ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ, ਨਾ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖ।”

‘ਨਾ ਤੁਸੀਂ ਸਾਡੇ ਗੁਰੂ, ਨਾ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਿੱਖ’ ਲਿਖ ਕੇ ਕਾਗਜ਼ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਮੱਥਾ ਟੇਕਿਆ ਅਤੇ ਭਰੇ ਹੋਏ ਮਨ ਨਾਲ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।

ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਅਨੁਭਵ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਲਾਸ਼ ਆਪਣਿਆਂ ਹੀ ਮੋਢਿਆਂ ਉੱਪਰ ਰੱਖ ਕੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਰ ਇਕ ਸਿੱਖ ਦੇ ਪੈਰ ਮਣ-ਮਣ ਦੇ ਹੋਏ ਹੋਏ ਸਨ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੈਠੇ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ, “ਜਿਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਹੈ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਓ, ਪਿੱਛੋਂ ਪਛਤਾਵਾ ਨਾ ਕਰਿਓ!”

ਇਕ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਾਰੇ ਮੌਜੂਦ ਸਿੰਘਾਂ ਵੱਲੋਂ ਕਿਹਾ, “ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹੋਰ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਵਾਂਗੇ ਕਿੱਥੇ? ਸਾਡਾ ਜੀਉਣਾ ਤੇ ਮਰਨਾ ਤੁਹਾਡੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਹੈ।”

ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਸਿੰਘ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਘਰੀਂ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਹਰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਉਹ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਭੁੱਖ ਦੇ ਦੁੱਖ ਕਰਕੇ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੁਜ਼ਦਿਲ ਹੋਣ ਦੇ ਤਾਅਨੇ ਮਾਰੇ।

ਉਧਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਅੰਦਰ ਫੌਜ ਨੇ ਘੇਰਾ ਹੋਰ ਕਰੜਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਆਪਣੇ ਅਨਾਜ ਦੇ ਭੰਡਾਰ ਪਿੱਛੇ ਲੈ ਗਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਪਹਿਰਾ ਹੋਰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਢੰਡੇਰਾ ਪਿਟਵਾ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਨਾਜ ਵੇਚਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਭੁਗਤਣੀ ਪਵੇਗੀ। ਇਹ ਭੀ ਘੋਸ਼ਣਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਿਹੜੇ ਨਗਰ ਵਾਸੀ ਬਾਹਰ ਆਉਣਾ ਚਾਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾਏਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਪਰਵਾਰ ਇਸ ਲੰਮੀ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ।

ਬਹਾਦਰ ਸਿੰਘ, ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਕਿ ਖੁਰਾਕ ਖੁਣੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੌਜੀ ਭਰਾ ਕਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਰੋਜ਼ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ, ਰਸਦ ਲੁੱਟਣ ਲਈ ਸੁੱਤੀ ਹੋਈ ਫੌਜ ਨੂੰ ਚੀਰ ਕੇ ਲੰਘ ਜਾਂਦੇ। ਗਰਦਨ ਤੋੜ ਭਾਰੀਆਂ ਪੰਡਾਂ ਲੁੱਟ ਕੇ ਲੈ ਆਉਂਦੇ। ਕਈ ਸਿੰਘ ਪੰਡਾਂ ਵਾਲੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਕਈ ਜ਼ਖਮੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਇਹ ਖੁਰਾਕ ਖੂਨ ਡੋਲੂ ਕੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਸਿੰਘ ਇਸ ਨੂੰ ਸਸਤੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ। ਕਾਰਨ? ਇਸ ਨਾਲ ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਮਰਨ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਘਟ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਦੁਸ਼ਮਣ ਫੌਜ ਦਾ ਭੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਭਰੋਸਾ ਬੱਝਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਿੱਤ ਦੂਰ ਨਹੀਂ। ਇਧਰ ਕਿਲ੍ਹੇ ਅੰਦਰ ਅਨਾਜ ਦੀ ਥੁੜ੍ਹ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿਨ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਖਾਣਾ ਮਿਲਦਾ, ਫਿਰ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ, ਫਿਰ ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਲਣ ਲੱਗ ਪਈ।

ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਬੜਾ ਪਿਆਰਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਾਣ ਹਨ, ਗੁਰੂ ਹੀ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੈ। ਬਚਨਾਂ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਤੁਰ-ਫਿਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਿੰਘਾਂ ਦੀਆਂ ਹੱਡੀਆਂ ਮਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਿਦਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤੋਟ ਨਹੀਂ ਆਈ।

ਇਹ ਘਿਰੇ ਹੋਏ ਬੇਵੱਸ ਸਿੰਘ ਕੇਵਲ ਸਿਪਾਹੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ, ਸਗੋਂ ਜਰਨੈਲ ਸਨ। ਜੰਗਾਂ ਲੜ-ਲੜ ਕੇ ਜਰਨੈਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਵਿੱਚੋਂ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਗੁਣ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਦਾ ਵਿਰਸਾ ਬਣ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਭੀ ਇਸ ਹੁਨਰ ਤੇ ਕਲਾ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਸੀ ਮੋੜਿਆ। ਹਰ ਕੌਮ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਕੋਈ

ਨਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਵਿਰਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਬਾਣੀ ਰਾਹੀਂ ਬਹਾਦਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਅੰਦਰਲੀ ਜੰਗ ਜਿੱਤਦਾ ਹੈ ਫਿਰ ਬਾਹਰਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਪੈਰ ਧਰਦਾ ਹੈ।

ਦੋਹਾਂ ਧਿਰਾਂ ਲਈ ਲਗਾਤਾਰ ਘੇਰਾ ਪਾਈ ਰੱਖਣਾ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹਰ ਵੇਲੇ ਖ਼ਤਰਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਿਜਲੀ ਕਿਸ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਕੜਕ ਪੈਣੀ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਪਰ ਪੌੜੀ ਲਾ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਗਏ, ਉਥੇ ਹੀ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦਾ ਖ਼ਿਆਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਡਰ ਇਤਨਾ ਸੀ ਕਿ ਜਾਗਦੇ ਭੀ ਡਰਦੇ ਸਨ, ਸੁਪਨੇ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਹਮਲਿਆਂ ਦੇ ਹੀ ਆਉਂਦੇ।

ਪਹਾੜੀ ਰਾਜਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਠਾਕਰਾਂ ਦੀ ਕਸਮ ਖਾਧੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਦੋਵੇਂ ਪੱਤਰ ਸੁਣ ਕੇ ਸਿੰਘ ਬੜੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵੱਲ ਤੱਕ ਰਹੇ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੋਹਾਂ ਵੱਲ ਵੇਖ ਰਹੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਬੋਲੇ, “ਪਹਿਲੇ ਭੀ ਤਾਂ ਕੁਰਾਨ ਅਤੇ ਖ਼ੁਦਾ ਜ਼ਾਮਨ ਸੀ। ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਵਾਰ ਝੂਠੀ ਕਸਮ ਖਾ ਲਵੇ, ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਝੂਠੀ ਕਸਮ ਖਾਣੀ, ਉਸ ਲਈ ਹੋਰ ਸੌਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।”

ਅਰਦਾਸ ਪਿੱਛੋਂ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਾਮਾਨ ਗੱਡਿਆਂ ਉੱਪਰ ਲੱਦ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ-ਮਹਿਲਾਂ ਲਈ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ। ਸਾਰੇ ਕਾਫਲੇ ਨੂੰ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਤੋਰਿਆ ਕਿ ਮੌਕਾ ਪੈਣ 'ਤੇ ਉਹ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਲੈਣ। ਜਦੋਂ ਕਾਫਲਾ ਤੁਰਿਆ ਤਾਂ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸ੍ਰੀ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਤੱਕਣ। ਖਿਡਾਵੇ ਭਾਈ ਚੌਪਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਬਾਬਾ ਜੀ! ਮੁੜ-ਮੁੜ ਕੇ ਪਿੱਛੇ ਵੱਲ ਕੀ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹੋ?” ਬਾਬਾ ਫ਼ਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲੇ, “ਆਪਣੇ ਬਚਪਨ ਨੂੰ ਵੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ, ਅਨੰਦਪੁਰ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਜਿਤਨਾ ਚਿਰ ਅਨੰਦਪੁਰ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਨੂੰ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ ਵੇਖ ਲਈਏ, ਫਿਰ ਤਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਵੇਖਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਣਾ!”

ਅਜੇ ਕਾਫਲਾ ਨਿਰਮੋਹਗੜ੍ਹ ਲਾਗੇ ਪਹੁੰਚਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਬੰਦੂਕਾਂ ਚੱਲਣ ਦੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਰੋ-ਮਾਰੇ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਪਹਾੜੀ ਤੇ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜਾਂ ਆ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਘਮਸਾਣ ਦਾ ਜੰਗ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਕਾਫਲਾ ਚੱਲਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬਾਬਾ ਅਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੈਰ ਗੱਡ ਕੇ ਰੋਕੀ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਅੱਗੇ ਵਧਣ ਨਹੀਂ ਸੀ ਦਿੱਤਾ। ਭੁੱਖੇ ਸਿੰਘ ਦੁਸ਼ਮਣ ਉੱਪਰ ਬੱਬਰ ਸ਼ੇਰਾਂ ਵਾਂਗ ਝਪਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਹਮਲਾਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਏ ਸਨ।

ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਵਿਚ ਹੜ੍ਹ ਬੜਾ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਪੰਜਾਂ

ਦਰਿਆਵਾਂ ਦੇ ਤਾਰੂ ਸਨ, ਪਰ ਇਹ ਅਤਿਅੰਤ ਤੇਜ਼ ਧਾਰ ਅੱਜ ਜਿਵੇਂ ਬੇਜ਼ੋਰ ਹੋ ਗਈ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਸਿੰਘ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ। ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੇਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਇਥੇ ਨਾ ਰੋਕਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਫਲੇ ਵਿਚ ਵਿਘਨ ਪਾਏਗਾ, ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਲੜਦਾ-ਲੜਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ ਜੰਗ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਨੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਤੇ ਪਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਂਗ ਨਿਖੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਿੰਘ ਹੀ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚੇ।

ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਕੁਝ ਸਿੰਘਾਂ ਨਾਲ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿੱਚੋਂ ਰਾਤ ਵੇਲੇ ਨਿਕਲ ਗਏ।

ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜ ਤੇ ਪਹਾੜੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਭੁਲੇਖਾ ਪਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ। ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੀ ਜੰਗ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸੀਸ ਭਾਈ ਉਦੈ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀਸ ਸੀ ਅਤੇ ਚਮਕੌਰ ਸਾਹਿਬ ਵੇਲੇ ਦਾ ਸੀਸ ਭਾਈ ਸੰਗਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਗਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਸਿੰਘ ਭੀ ਗੁਰੂ ਜੀ ਵਾਂਗ ਪਹਿਰਿਆਂ ਬੰਧੀ ਤੀਰ ਚਲਾ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਖੰਡਾ ਵਾਹ ਸਕਦੇ ਹਨ।

ਸੂਬਾ ਸਰਹਿੰਦ ਦਾ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਬੜਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਫਿਰ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖ ਵਿਚ ਪਈ ਕੰਕਰ ਵਾਂਗ ਰੜਕਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੇ ਮਨ ਵਿਚ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਐਤਕੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ, ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਿਰ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਚੋਣਵੀਂ ਤੇ ਤਜਰਬੇਕਾਰ ਫੌਜ ਵਿੱਚੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਫੌਜੀ ਚੁਣੇ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਹਥਿਆਰ ਦੇ ਕੇ ਆਪ ਭੀ ਨਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਘੋੜਸਵਾਰ ਭਾਈ ਬਖਸ਼ਾ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਭਾਰੀ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪੰਜਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਇਥੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਵੇਗਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੇ, “ਉਹ ਤੇ ਤਿਆਰ ਹੋ ਕੇ ਫੌਜਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਲਿਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਪਰ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਹਰ ਸਮੇਂ ਤਿਆਰ-ਬਰ-ਤਿਆਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਜਿਹੜਾ ਮਰਦਾਂ ਵਾਂਗ ਹਮਲਾ ਕਰਦਾ ਹੈ, ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਲੀ ਹੱਥੀਂ ਨਹੀਂ ਮੋੜਦੇ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਅਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਸਾਡੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀਆਂ ਹਨ।”

ਟਾਂਗੂ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮਹਾਰਾਜ ਜੀ, ਛੇਤੀ ਕਰੋ, ਵੈਰੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਦੀ ਧੂੜ ਉੱਡਦੀ ਦਿੱਸ ਰਹੀ ਹੈ।”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ, “ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੋ, ਰੋਕਣ ਵਾਲੇ ਭੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਅੱਗੇ ਹਨ।”

ਜਦੋਂ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਕੇ ਸਰਹਿੰਦ ਤੋਂ ਤੁਰਿਆ ਹੈ ਕਿ ਐਤਕੀਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦਾ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ, ਜੇ ਉਹ

ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਕੱਟ ਕੇ ਲਿਆਉਣਾ ਹੈ, ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਮੁੜਨਾ। ਸੈਨਾਪਤੀ ਭੂਗੋਲ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਜਾਣੂ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਨੂੰ ਭੀ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਮਹਾਰਾਜ ਭੀ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਿੱਤ ਉਸ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਜਿਸ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਚੰਗੇ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਮਾਲਵਾ ਜਾਣੂ ਸੀ। ਉਥੇ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰੇ ਸੰਘਣੀਆਂ ਫਸਵੀਆਂ ਤੇ ਕੰਡਿਆਲੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਭੀ ਸਨ ਅਤੇ ਨੇੜੇ ਉੱਚਾ ਟਿੱਬਾ ਭੀ ਸੀ, ਜਿੱਥੋਂ ਦੂਰ ਤਕ ਵੇਖਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਸਿੰਘ, ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਢਾਬ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਏ ਸਨ। ਉਥੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਜਲ-ਪਾਣੀ ਛਕਿਆ ਅਤੇ ਅੰਤ ਸ਼ਹੀਦੀ ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮੋਰਚੇ ਮੱਲ ਕੇ ਵੈਰੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ। ਜਦੋਂ ਨਗਾਰੇ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਸੁਣੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਢਾਬ ਦੇ ਪੂਰਬਲੇ ਪਾਸੇ ਢਾਬ ਤੋਂ ਸੰਘਣੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਮੋਰਚੇ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਏ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦੇਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਕੱਪੜੇ ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਉੱਪਰ ਪਾ ਦਿੱਤੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪਏ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਢਾਬ ਦੇ ਪੱਛਮ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਉੱਚੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਡੇਰੇ ਲਾ ਲਏ।

ਜਦੋਂ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਪੂਰੀ ਦੀ ਪੂਰੀ ਮਾਰ ਹੇਠਾਂ ਆਈ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਦੇ ਚਾਲ੍ਹੀ ਤੋੜੇ ਇਕੱਠੇ ਦਾਗ ਦਿੱਤੇ। ਫੌਜ ਦਾ ਖੱਪਾ ਲਹਿ ਗਿਆ। ਅਜੇ ਵੈਰੀ ਸੰਭਲਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਚਾਰ-ਚੁਫੇਰਿਓਂ ਗੋਲੀਆਂ ਦੀ ਬਾਰਸ਼ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਸਿੰਘ ਨੀਵੇਂ ਥਾਂ 'ਤੇ ਝਾੜੀਆਂ ਹੇਠ ਲੁਕੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੋਲੀਆਂ ਚੋਣਵੇਂ ਜਵਾਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਵਿੰਨ੍ਹ-ਵਿੰਨ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਉਹ ਵੈਰੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਹੇਠ ਨਹੀਂ ਸੀ ਆ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਵੈਰੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਟੁੱਟ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰਾ ਹਥਿਆਰ ਤੇਗਾ ਹੱਥ ਵਿਚ ਫੜ ਕੇ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨੂੰ ਤਹਿ-ਤੇਗ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਫੌਜ ਹੈਰਾਨ ਸੀ ਕਿ ਦੁਸ਼ਮਣ ਦੀ ਫੌਜ ਰਾਹ ਵਿਚ ਕਿਸ ਨਾਲ ਲੜ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਮਝੈਲ ਸਿੰਘ ਲੜਦੇ-ਲੜਦੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਏ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਟਿੱਬੀ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਚੋਣਵੇਂ ਸ਼ਾਹੀ ਫੌਜੀ ਜਰਨੈਲਾਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਵਿੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗ ਪਏ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਫੌਜ ਇਕਦਮ ਘਬਰਾ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ-ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਪੈ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਤੀਰਾਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ।

ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਕਪੂਰੇ ਦੇ ਆਦਮੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਥੇ ਬਾਰ੍ਹਾਂ-ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਕੋਹ ਤਕ ਪਾਣੀ ਦੀ ਬੂੰਦ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਵੇਲੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਮੁੜਦੀ ਪੈਰੀਂ ਵਾਪਸ ਨਾ ਗਏ ਤਾਂ ਇਥੇ ਤੁਹਾਡੀ ਫੌਜ ਦਾ ਕਰਬਲਾ ਬਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੇ ਭੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਪੁਸ਼ਟੀ ਕੀਤੀ।

ਪਾਣੀ ਦੀ ਢਾਬ ਨੇੜੇ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਉੱਪਰ ਗੁਰੂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ ਦਾ ਕਬਜ਼ਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਟਿੱਬੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਆਏ ਅਤੇ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ

ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਤੇ ਜ਼ਖਮੀਆਂ ਦੀ ਮਲੂਮ-ਪੱਟੀ ਕਰਨ ਲਈ ਰਣਭੂਮੀ ਵਿਚ ਆ ਗਏ।

ਮਾਤਾ ਭਾਗੋ ਜੀ ਆਪਣੇ ਜ਼ਖਮ ਸਾਫ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਠ ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੂੰ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਗੁਰਦੇਵ, ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਸਿੰਘ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਬਿਜਲੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਲੜਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਤੁਰਕਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਕੇ ਸੁੱਟ ਰਹੇ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਚੀਤੇ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਵਾੜੇ ਵਿਚ ਵੜ ਕੇ ਭੇਡਾਂ ਨੂੰ ਮਧੋਲ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਥੋਂ ਸਿੱਖੀ, ਜੰਗੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾਈ ਅਤੇ ਤੁਹਾਥੋਂ ਸਿੱਖੀ ਸ਼ਸਤਰ-ਵਿੰਦਿਆ ਨੂੰ ਸਫਲ ਕੀਤਾ। ਵੈਰੀ ਨੂੰ ਅਖੀਰ ਤਕ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿੱਧਰੋਂ ਗੋਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ, ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਸਵਾ ਲੱਖ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਹੈ ਕਿ ਰਣ ਵਿਚ ਜੂਝ ਮਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਚਾਅ ਅਤੇ ਸਰੀਰ ਵਿਚ ਕਿਤਨਾ ਬਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ!”

“ਮੈਂ ਦੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਕਿ ਇਸ ਝਾੜੀਆਂ ਵਾਲੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਸਿੰਘ ਕਿੱਥੇ ਆਪਣੇ ਸੀਸ ਦੀ ਭੇਟਾ ਲੈ ਕੇ ਤੁਹਾਡੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ! ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਹੀ ਵੇਖੋਗੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕਿਤਨਾ ਮੈਦਾਨ ਮੱਲਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ!”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਹਰ ਇਕ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸਿਰਹਾਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿਰ ਆਪਣੀ ਗੋਦ ਵਿਚ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਆਪਣੇ ਗਲ ਪਏ ਪਰਨੇ ਨਾਲ ਸਾਫ਼ ਕਰਦੇ ਤੇ ‘ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰੀ’, ‘ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰੀ’ ਆਦਿ ਪਦਵੀਆਂ ਦੀ ਮਾਨੋ ਬਾਰਸ਼ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ।

ਇਧਰ-ਉਧਰ ਝਾੜੀਆਂ ਵਿਚ ਲਹੂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਵੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਲੱਭ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਫਰਕ ਰਹੇ ਸਨ ਪਰ ਆਪ ਬੇਹੋਸ਼ ਪਏ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪਾਣੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਚ ਪਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸਾਫ਼ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ਖਮਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਹੂ ਵਗ-ਵਗ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਸਾਰੇ ਕੱਪੜੇ ਰੰਗੇ ਗਏ ਸਨ। ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੀ ਸੁਰਤ ਪਰਤੀ, ਅੱਖਾਂ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਗੋਦੀ ਵਿਚ ਵੇਖਿਆ। ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ। ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਗਲਾ ਰੁਕ ਗਿਆ। ਗੁਰੂ-ਨੇਤਰਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖ-ਨੇਤਰਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਗੁਰੂ ਜੀ ਬੋਲੇ, “ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਕੁਝ ਮੰਗੋ?”

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ ਬੋਲੇ, “ਅਣਮੰਗੇ ਦਾਨ ਦੇਣ ਵਾਲਿਓ, ਜੇ ਕੁਝ ਦੇ ਚੁਕੇ ਹੋ, ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਨਹੀਂ।”

ਗੁਰੂਦੇਵ ਜੀ ਬੋਲੇ, “ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ! ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?”

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਪਾਤਸ਼ਾਹ! ਸ਼ਹੀਦੀ ਦਾ ਜਿਊਣਾ ਛੱਡ ਕੇ ਮਰਨੇ ਵਾਲੇ ਜੀਵਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ।”

“ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਤੈਨੂੰ ਰਾਜ ਦੇ ਦਿਆਂ?”

ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਬੋਲਿਆ, “ਬਖਸ਼ਣ ਹਾਰਿਓ! ਕੇਵਲ ਇਕ ਕੰਡਾ ਦਿਲ ਵਿਚ

ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ

ਘੱਲੂਘਾਰਾ: ਪਰੰਪਰਾ ਤੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ

—ਪ੍ਰੋ. ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਸਿੰਘ*

ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਸਦਾ ਜਿਊਂਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਕੌਮੀ ਵਿਰਸੇ ਨੂੰ ਗਾਹੇ-ਬਗਾਹੇ ਯਾਦ ਕਰਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਘੱਲੂਘਾਰਾ’ ਸ਼ਬਦ ਸਿੱਖ ਮਾਨਸਿਕਤਾ ਦੇ ਪੁਰ ਅੰਦਰ ਮਨ ਦੇ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ‘ਘੱਲੂਘਾਰਾ’ ਦੇ ਲਫਜ਼ੀ ਮਾਇਨੇ ਹਨ— ਤਬਾਹੀ, ਗ਼ਾਰਤੀ, ਸਰਬਨਾਸ਼। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਸੇ ਹਾਕਮ, ਰਾਜ ਜਾਂ ਸਰਕਾਰ ਵੱਲੋਂ ਸਿੱਖੀ ਦੇ ਧਰਮ-ਸਿਧਾਂਤ, ਸਰੂਪ ਅਤੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਮੁੱਢੋਂ ਖ਼ਤਮ ਕਰਨ ਜਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਕਰਨ ਵਾਸਤੇ ਕੋਈ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ ਗਈ ਤਾਂ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਉਸ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਨੂੰ ‘ਘੱਲੂਘਾਰੇ’ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ :

ਸਾਤ ਹਜ਼ਾਰਕ ਮਰਯੋ ਥਾ ਸਿੰਘ ਜੰਗ ਇਸ ਮਾਹਿ।

ਯਾਹੀ ਤੈ ਸਭ ਪੰਥ ਕਹਿ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਯਾਹਿ॥

(ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਸਾਕੇ ਵਾਪਰੇ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਪੰਥਕ-ਸਵੈਮਾਣ ਦੇ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਦੀ ਸੁਰ ਪ੍ਰਚੰਡ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਰ ਤਿੰਨ ਸਾਕੇ ਅਜਿਹੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸਮਕਾਲੀ ਹਕੂਮਤਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੋਲਿਆ ਅਤੇ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਮਚਾਈ। ਬੇਦੋਸ਼ੇ-ਨਿਰੋਧੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਭਿੱਜੇ ਇਹ ਤਿੰਨ ਸਾਕੇ ‘ਘੱਲੂਘਾਰੇ’ ਦੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾ ੧੭੪੬ ਈ. ਦਾ ਸਰਬਨਾਸ਼ ਜੋ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦੀ ਛੰਬ ਵਿਚ ਵਾਪਰਿਆ। ਦੂਜਾ ੧੭੬੨ ਈ. ਕੁਪਰੋਹੀੜੇ ਦੇ ਰੜ੍ਹੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਤੇ ਵੱਡਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਤੀਜਾ ੧੯੮੪ ਈ. ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਗੁਰਪੁਰਬ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉੱਤੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਹਕੂਮਤ ਵੱਲੋਂ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਦੋਸ਼ੇ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ, ਇਸਤਰੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਖੂਨ ਦੀ ਹੌਲੀ ਰਾਹੀਂ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ।

ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਸੰਦਰਭ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਅਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਇਸ ਨੂੰ ਚਾਰ ਹਿੱਸਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ: ਪਹਿਲਾ— ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ;

*ਮੀਤ ਸਕੱਤਰ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਦੂਜਾ— ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਤਤਕਾਲੀ ਕਾਰਨ;

ਤੀਜਾ— ਘਟਨਾਵਲੀ;

ਚੌਥਾ— ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ।

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ : ਕਈ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਉੱਤਰ-ਪੱਛਮ ਵੱਲੋਂ ਅਨੇਕਾਂ ਜਰਵਾਣੇ ਭਾਰਤ ਉੱਪਰ ਹਮਲਾਵਰ ਹੋ ਕੇ ਆਉਂਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਧਿਰ ਨਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਜਰਵਾਣਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ, ਠੱਲ੍ਹ ਪਾਉਣ ਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸਿਹਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਆਇਆ। ਪੂਰੇ ਮੱਧ ਯੁੱਗ ਵਿਚ ਕੇਵਲ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਹੀ ਸਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ “ਏਤੀ ਮਾਰ ਪਈ ਕਰਲਾਣੇ ਤੈਂ ਕੀ ਦਰਦੁ ਨ ਆਇਆ” ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਰਾਹੀਂ ਜਿੱਥੇ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਦਰਦ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਉਥੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਫ਼ਰਿਆਦ ਵੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਇਹ ਜਰਵਾਣੇ ਕਦੋਂ ਤਕ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ’ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ?

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਨੇ ਹੱਕ-ਸੱਚ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਹਿਤ ਅਤੇ ਅਨਿਆਂ, ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਆਵਾਜ਼ ਬੁਲੰਦ ਕਰਨ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੁਨੀਆਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਹਰ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ, ਅਨਿਆਂ, ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਦਿਵਾ ਕੇ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕਲਿਆਣਕਾਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਧਰਮਾਂ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਤਜਰਬਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਵੇਂ ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਲ-ਭਾਵਨਾ ਆਪਣੇ ਧਾਰਮਿਕ ਤੇ ਇਖ਼ਲਾਕੀ ਫ਼ਰਜ਼ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣਾ ਅਤੇ ਬਦੀ ਦੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਡਟ ਖਲੋਣਾ ਸੀ। ਉਦੇਸ਼ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਪਿਆਰ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਇਹ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ:

ਜਉ ਤਉ ਪ੍ਰੇਮ ਖੇਲਣ ਕਾ ਚਾਉ॥ ਸਿਰੁ ਧਰਿ ਤਲੀ ਗਲੀ ਮੇਰੀ ਆਉ॥

ਇਤੁ ਮਾਰਗਿ ਪੈਰੁ ਧਰੀਜੈ॥ ਸਿਰੁ ਦੀਜੈ ਕਾਣਿ ਨ ਕੀਜੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੪੧੨)

ਹੱਕ, ਸੱਚ ਅਤੇ ਨਿਆਂ ਲਈ ਅਤਿਆਚਾਰ ਵਿਰੁੱਧ ਲੜਨਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਲੜਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਤਮਕ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ, ਦੂਜਾ ਬਾਹੂ ਬਲ ਰਾਹੀਂ, ਕਿਉਂਕਿ ਜਦੋਂ ਬੋਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਲ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਜਾਇਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਚੁ ਕਾਰ ਅਜ ਹਮਰ ਹੀਲਤੇ ਦਰ ਗੁਜ਼ਸ਼ਤ॥

ਹਲਾਲੱਸਤ ਬੁਰਦਨ ਬ ਸਮਸ਼ੀਰ ਦਸਤ॥

(ਜ਼ਫ਼ਰਨਾਮਾ)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਅਤੇ ਦੂਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੂੰ ਸਿਧਾਂਤ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਲਈ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ “ਸਚੁ ਸੁਣਾਇਸੀ ਸਚੁ ਕੀ ਬੋਲਾ” ਦਾ ਆਦਰਸ਼ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਤਮਕ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਾਬਰ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ਜਮੁ, ਸਕਤਾ, ਸੀਂਹ ਤੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਝ ਤਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ।

ਸਮਕਾਲੀ ਸ਼ਾਸਕ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ “ਰਾਜੇ ਸੀਹ ਮੁਕਦਮ ਕੁਤੇ”, “ਕਲਿ ਕਾਤੀ ਰਾਜੇ ਕਾਸਾਈ”, “ਰਤੁ ਪੀਣੇ ਰਾਜੇ”, “ਜੋ ਰਤੁ ਪੀਵਹਿ ਮਾਣਸਾ ਤਿਨ ਕਿਉ ਨਿਰਮਲੁ ਚੀਤੁ” ਦੇ ਬੋਲਾਂ ਰਾਹੀਂ ਬਿਨਾਂ ਝਿਜਕ ਦੇ ਅਤਿਆਚਾਰ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੋਲਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਬਲ ਅਤੇ ਬਲੀਦਾਨ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਤੱਤ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਅਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਰਾਹੀਂ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਨੂੰ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਧਰਮ ਯੁੱਧ ਦਾ ਮਨੋਰਥ ਸਿਧਾਂਤ ਨਾਲ ਪ੍ਰਤੀਬੱਧਤਾ ਅਤੇ ਬਦੀ ਨਾਲ ਹਰ ਪੱਖੋਂ ਵਿਰੋਧ ਤੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਦਾ ਸੀ। ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਰੱਖਣੀ, ਝੁਕਣਾ ਅਤੇ ਭੱਜਣਾ ਨਹੀਂ:

ਰਣਿ ਰੁਤਉ ਭਾਜੈ ਨਹੀ ਸੂਰਉ ਥਾਰਉ ਨਾਉ॥੩੪॥ (ਪੰਨਾ ੩੪੨)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਪਰੰਪਰਕ ਰਵਾਇਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਮਜ਼ਲੂਮ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਤੋੜ ਨਿਭਾਉਣਾ ਹੀ ਧਰਮ ਹੈ:

ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਬੋਲਿਆ ਧਰ ਪਈਐ ਧਰਮ ਨ ਛੋੜੀਏ।

ਬਾਂਹ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਕੜੀਏ ਸਿਰ ਦੀਜੈ ਬਾਹਿ ਨ ਛੋੜੀਏ॥ (ਚਾਂਦ ਕਵੀ)

ਇਸ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਮੂਲ ਰੂਪ ਵਿਦਮਾਨ ਸੀ। ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਅਰਥ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨਿਆਂ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੇ ਸੱਚ ਹੋਣ ਲਈ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਗਵਾਹੀ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦੀ ਪਰਮ ਅਵਸ਼ਕ ਹੈ। ਇਹ ਸ਼ਹੀਦੀ ਹਰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਲਈ ਅਸੂਲ-ਪ੍ਰਸਤੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਲੋੜੀਂਦੀ ਹੈ। ਅਸੂਲ ਲਈ ਮੌਤ ਨੂੰ ਗਲੇ ਕੇਵਲ ਸੂਰਮਾ ਹੀ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਕੁਰਬਾਨੀ ਦੇਣੀ ਕੇਵਲ ਸੂਰਮਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਅਧਿਕਾਰ ਹੈ:

ਮਰਣੁ ਮੁਣਸਾ ਸੂਰਿਆ ਹਕੁ ਹੈ ਜੋ ਹੋਇ ਮਰਨਿ ਪਰਵਾਣੇ॥ (ਪੰਨਾ ੫੭੯-੮੦)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਨਾਨਕ ਨਿਰਮਲ ਪੰਥ ਦੇ ਪਾਂਧੀਆਂ ਨੇ ਦੋ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਅਮੀਰ ਬਣਾਇਆ। ਪਹਿਲਾ ਢੰਗ ਸੀ ਅਨਿਆਂ ਤੇ ਜ਼ੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ, ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ। ਦੂਜਾ ਤਰੀਕਾ ਸੀ ਪਾਪ ਦੀ ਜੰਵ ਨਾਲ ਆਹਮੋ-ਸਾਹਮਣੇ ਦੇ ਹੱਥ ਕਰਦਿਆਂ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ।

ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਅਨੂਠੀ ਗਾਥਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੁਨਹਿਰੀ ਪੰਨਿਆਂ ਵਿਚ ਉੱਕਰੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਬਾਬਰ ਦੀਆਂ ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਹਣ ਦੇ ਜ਼ੁਲਮ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਇਆ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਤੱਤੀਆਂ ਤਵੀਆਂ 'ਤੇ ਬੈਠ ਭਾਣੇ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਮੰਨਦਾ, 'ਕਲੂ ਮੈ ਸਾਕਾ' ਵਰਤਾ ਕੇ ਸਿਰਰ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਬਲਦੀਆਂ ਦੇਗਾਂ ਵਿਚ ਉਬਾਲੇ ਖਾਂਦਾ, ਬੰਦ-ਬੰਦ ਕਟਵਾ, ਚਰਖੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ, ਮਾਸੂਮ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ਨੂੰ ਗਲ ਵਿਚ ਪਵਾ, ਚੱਕੀਆਂ ਪੀਂਹਦਾ, ਖੋਪਰੀ ਉਤਰਵਾ, ਸਿੱਖੀ ਸਿਦਕ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ-ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾ ਕੇ ਚਾਰ ਚੰਨ

ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਜੁਝਾਰੂ ਨੀਤੀ ਦੇ ਅਮਲ ਰਾਹੀਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਮਹਿਰਾਜ, ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਵਿਚਲੇ ਪਹਿਲੇ ਇਮਤਿਹਾਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਪਾਸ ਹੋ ਕੇ ਭੰਗਾਣੀ, ਨਿਰਮੋਹ, ਅਨੰਦਪੁਰ, ਸਰਸਾ ਕੰਢੇ ਦੇ ਮੈਦਾਨਾਂ ਵਿਚ ਲੜਦਾ ਹੋਇਆ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਚਮਕੌਰ ਦੀ ਗੜ੍ਹੀ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਹਕੂਮਤ ਦੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਖੋਖਲੀਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਨੀਹਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ 'ਤੇ ਟੁੱਟੀ ਗੰਢ ਕੇ, ਸਰਹੰਦ ਵਿਚ ਸੁਹਾਗਾ ਫੇਰ, ਗੁਰਦਾਸ ਨੰਗਲ, ਜੰਗਲਾਂ, ਬੇਲਿਆਂ, ਛੰਭਾਂ (ਕਾਹਨੂਵਾਨ) ਅਤੇ ਮੈਦਾਨਾਂ (ਕੁਪਰੋਹੀਤੋ) ਵਿਚ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਬਣਾਉਂਦਾ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਫਤਹਿ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਦੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਗੁਣ-ਵੱਖਰਤਾ ਇਹ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਵੀ ਸਿੱਖ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ਜਿਗਰਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ।

ਤਤਕਾਲੀ ਕਾਰਨ- ਛੋਟੇ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਦੇ ਵਾਪਰਨ ਪਿੱਛੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਸਨ। ੧੭੧੬ ਈ: ਵਿਚ ਬਾਬਾ ਬੰਦਾ ਸਿੰਘ ਬਹਾਦਰ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ 'ਤੇ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੁਆਰਾ ਸਖ਼ਤੀਆਂ ਦਾ ਦੌਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਫ਼ਰੂਖਸੀਅਰ ਸਮੇਂ ਅਬੁਦਸਮਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਿਆ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਲਈ ਹੋਰ ਅਧਿਕਾਰ ਦੇ ਦਿੱਤੇ। ਖਾਫ਼ੀ ਖਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨੀ ਅਬੁਦਸਮਦ ਖਾਨ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਨੂੰ ਖੂਨ ਨਾਲ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਥਾਲ ਹੋਵੇ। ਜ਼ੁਲਮਾਂ ਦਾ ਐਸਾ ਚੱਕਰ ਚੱਲਿਆ ਕਿ ਜਿੱਥੋਂ ਬਚ ਨਿਕਲਣਾ ਔਖਾ ਸੀ। ਸਖ਼ਤੀ ਦੇ ਇਸ ਦੌਰ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦੇ ਛੰਭਾਂ, ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਨਵੇਂ ਟਿਕਾਣੇ ਬਣਾ ਲਏ। ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਮੈਦਾਨ ਲੱਗਭਗ ਖਾਲੀ ਸੀ। ਫ਼ਰੂਖਸੀਅਰ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਕੁਝ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਸਿੱਖ ਫਿਰ ਛੁਪਣਗਾਹਾਂ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਏ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ 'ਹਰਸਾ ਮਾਰਿਆ, ਦੇਵਾ ਨੱਠਾ, ਅਸਲਾ ਗਈ ਲਾਹੌਰ' ਦਾ ਅਖਾਣ ਮੂੰਹ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਵੇਖ ਕੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਮੁਹੰਮਦ ਅਮੀਨ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੁਆਈ ਅਤੇ ਅਬੁਦਸਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੂੰ ਲਾਹੌਰ ਦਾ ਗਵਰਨਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਇੱਕੋ ਵੇਲੇ ਦੋ-ਧਾਰੀ ਨੀਤੀ ਨਰਮੀ ਤੇ ਸਖ਼ਤੀ ਅਪਣਾਈ। ਨਰਮੀ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਕਈ ਅਹੁਦੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਬਹਾਨੇ ਬਣਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ, ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਭਾਈ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਡਲਵਾਂ ਅਤੇ ਹੋਰ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਫੁਲ ਭਰੀ ਨੀਤੀ- ਅਧੀਨ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ੧੭੩੩ ਈ. ਦੇ ਅਰੰਭ ਵਿਚ ਸਰਦਾਰ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਹੱਥ ਦੀਪਾਲਪੁਰ, ਕੰਗਨਵਾਲ ਤੇ ਝਬਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ਦੀ ਜਗੀਰ ਭੇਜਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਜੋ ਉਸ ਸਮੇਂ ਸਰਕਾਰੇ-ਦਰਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਪਹੁੰਚ ਰੱਖਦੇ ਸਨ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਮੁਖੀ ਆਗੂ ਭਾਈ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਬੁੱਢਾ

ਸਿੰਘ, ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਭ ਨੇ 'ਹਮ ਕੋ ਲੋੜ ਨਿਵਾਬੀ ਨਹੀਂ' ਕਹਿ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ 'ਅੱਗੋਂ ਹਮਕੋ ਸਤਿਗੁਰ ਬਚਨ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ' ਅਤੇ 'ਹਮ ਰਾਖਤ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਦਾਵਾ' ਦੇ ਬੋਲ ਸੁਣਾਏ। ਅਖੀਰ ਪੰਥ ਨੇ ਸਮੇਂ, ਲੋੜ ਅਤੇ ਸ. ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਨਵਾਬੀ ਲੈਣ ਦਾ ਫ਼ੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਸ. ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਨਵਾਬੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ।

ਇਸ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਾਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੌਖਾ ਹੋਇਆ। ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਆਸ ਸੀ ਸਿੱਖ ਤਲਵਾਰਾਂ ਨੂੰ ਹਲਾਂ ਦੇ ਫਾਲਿਆਂ ਵਿਚ ਬਦਲ ਲੈਣਗੇ। ਪਰ ਕਿਉਂਕਿ ਸਿੱਖ ਰਾਜਸੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਸੁਆਦ ਚੱਖ ਬੈਠੇ ਸਨ ਇਸ ਲਈ ਮੌਕਾ ਹਥਿਆਉਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਵਿਚ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਜਥੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਅਤੇ ਤਰਨਾ ਦਲ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਬਾਬਾ ਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਧਰਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਕਾਨ੍ਹ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਬਿਨੋਦ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਦਸੌਦਾ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਭਾਈ ਵੀਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪੰਜ ਜਥੇ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ। ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਨੇ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਡਰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿਸ ਕਰਕੇ ੧੭੩੫ ਈ: ਵਿਚ ਜਗੀਰ ਜ਼ਬਤ ਕਰ ਲਈ। ਇਸ ਨਾਲ ਪੰਥ ਹਕੂਮਤ ਨਾਲ ਦੋ-ਹੱਥ ਕਰਨ ਲਈ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਬੁੱਢਾ ਦਲ ਨੂੰ ਬਾਰੀ ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਇਸੇ ਸਮੇਂ ਦੀਵਾਨ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨਾਲ ਹੋਰ ਵੀ ਝੜਪਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਸਰਕਾਰ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ 'ਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੭੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦੁਆਰਾ ਦੀਵਾਲੀ ਮਨਾਉਣ, ਤੇ ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਹੋਈਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਭਾਈ ਮਨੀ ਸਿੰਘ ਜੀ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਏ। ੧੭੩੮ ਈ: ਵਿਚ ਨਾਦਰ ਸ਼ਾਹ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਇਸ ਚਿਤਾਵਨੀ ਕਿ 'ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਉਹ ਦਿਨ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਜਦੋਂ ਇਹ ਬਾਗੀ ਤੇਰੇ ਮੁਲਕ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲੈਣਗੇ' ਨੇ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਚੁਕੰਨਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤੀ ਅਰੰਭ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਿਰਾਂ ਦੇ ਮੁੱਲ ਰੱਖੇ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਲੁੱਟਣ, ਮਾਰਨ ਨੂੰ ਜਾਇਜ਼ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਸਭ ਚੌਧਰੀ, ਮੁਕੱਦਮ ਸਿੱਖਾਂ ਮਗਰ ਪੈ ਗਏ। ਛੀਨੇ ਦਾ ਕਰਮਾ, ਤਲਵੰਡੀ ਦਾ ਰਾਮਾ ਰੰਧਾਵਾ, ਨੌਸ਼ਹਿਰੇ ਢਾਲੇ ਦਾ ਸਾਹਿਬ ਰਾਏ ਸੰਧੂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਲਈ ਅੱਗੇ ਲੱਗੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਚੌਧਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮੰਡਿਆਲੀ ਦੇ ਮੱਸਾ ਰੰਘੜ ਨੇ ਅੱਤ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਸ ਨੇ ਨਾਚ-ਘਰ ਬਣਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਮਾਤੀ ਕੰਬੋਕੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਹਿਤਾਬ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮੱਸੇ ਰੰਘੜ ਨੂੰ ਸੋਧਾ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ੧੭੪੫ ਈ: ਪੂਰਲੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਭਾਈ ਤਾਰੂ ਸਿੰਘ ਦੀ ਖੋਪਰੀ ਉਤਾਰ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਜ਼ਕਰੀਆ ਖਾਂ ਦੀ ਪਿਸ਼ਾਬ ਬੰਦ ਹੋਣ ਨਾਲ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਯਹੀਆ ਖਾਨ ਜੋ ਆਪਣੇ ਪੁਰਖਿਆਂ ਦੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਨਿਰਦਈ ਸੀ, ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਸ ਨੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਭਾਈ ਸੁਬੇਗ ਸਿੰਘ

ਤੇ ਭਾਈ ਸਾਹਬਾਜ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਚਰਖੜੀਆਂ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਯਹੀਆ ਖਾਨ ਨੇ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਦੀ ਪਦਵੀ ਉੱਤੇ ਪੱਕਿਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦਾ ਭਰਾ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦਾ ਫੌਜਦਾਰ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਸਖ਼ਤੀ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਹਿੰਦੂ ਵੀ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋ ਗਏ। ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਤੰਗ ਆ ਕੇ ਖ਼ਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨਾਲ ਮਿਲ ਗਏ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਜਥਾ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵੱਲੋਂ ਧੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਐਮਨਾਬਾਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ ਬਣੇ ਗੁਰ-ਅਸਥਾਨ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰੋੜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਲਈ ਆਇਆ। ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੇ ਕਥਨ ਅਨੁਸਾਰ ‘ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਤੋਂ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲਈ ਰਸਦ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਆਗਿਆ ਮੰਗੀ ਤੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਰਾਤ ਇਥੇ ਟਿਕ ਕੇ ਅਗਲੇ ਦਿਨ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕੱਢਣ ਲਈ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਡਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਲੜਾਈ ਸਮੇਂ ਇਕ ਸਿੱਖ ਭਾਈ ਨਿਬਾਹੂ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦੇ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਵੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਦੁਸ਼ਮਣ ਵਿਚ ਭਾਜੜ ਮੱਚ ਗਈ। ਖ਼ਾਲਸੇ ਨੇ ਮੈਦਾਨ ਮਾਰ ਲਿਆ।’

ਘਟਨਾਵਲੀ— ਜਸਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਮੌਤ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਜਦੋਂ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਪਾਗਲ ਹੋ ਉੱਠਿਆ। ਉਹ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਨਵਾਬ ਕੋਲ ਆਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਪੱਗ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ ’ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਪੱਗ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਮੋ-ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਿਟਾ ਕੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਉੱਪਰ ਰੱਖੇਗਾ। ਉਸ ਨੇ ਹੋਰ ਕਿਹਾ, ‘ਮੈਂ ਖੱਤਰੀ ਹਾਂ, ਇਕ ਖੱਤਰੀ ਗੁਰੂ (ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ) ਨੇ ਖ਼ਾਲਸੇ ਦੀ ਸਿਰਜਨਾ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਖੱਤਰੀ (ਲਖਪਤ ਰਾਏ) ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਖਤਮ ਕਰ ਦੇਵੇਗਾ।’ ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ:

ਯਹ ਪੰਥ ਫੁਦੂਲ ਫੁਦੂਲੀਏ ਖੜੀ ਜਾਤ ਸੁ ਕੀਨ।

ਮੈ ਅਬ ਖੜੀ ਤੋਂ ਰਹਾਂ ਪੰਥ ਰਲਾਵੋਂ ਦੀਨ॥

(ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਉਸ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਕਾਰਵਾਈ ਅਰੰਭਦਿਆਂ ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਫੜ ਲਿਆ। ਸਿਆਣੇ ਮੁਖੀ ਸ਼ਹਿਰੀਆਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਗੁਸਾਈਂ ਭਗਤ, ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ, ਦੀਵਾਨ ਲਛੀ ਰਾਮ, ਦੀਵਾਨ ਸੂਰਤ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਦੇਸ ਰਾਜ, ਚੌਧਰੀ ਜਵਾਹਰ ਮਲ ਆਦਿ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ, ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਬੇਕਸੂਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਡੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸੋਮਵਾਰ ਦੀ ਮੱਸਿਆ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਰੋਕਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਾ ਸੁਣੀ ਅਤੇ ਸਭ ਫੜੇ ਹੋਏ ਸਿੱਖ ਕਤਲ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤੇ। ‘ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਥਾਂ ਪੋਥੀ’, ‘ਗੁਰੂ ਦੀ ਥਾਂ ਰੋੜੀ’ ਸ਼ਬਦ ਕਹਿਣ ਦਾ ਆਦੇਸ਼ ਦਿੱਤਾ। ਪਾਵਨ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਨੂੰ ਜਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸਰੋਵਰ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਪੂਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਯਹੀਆ ਖਾਨ ਅਤੇ

ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦੀ ਨਿੱਜੀ ਕਮਾਨ ਹੇਠ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਖੁਰਾ ਖੋਜ ਮਿਟਾਉਣ ਲਈ ਨਿਕਲ ਤੁਰੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਇਕ ਵੱਡੇ ਜਥੇ ਜਿਸ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ੧੫,੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ, ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਦੀ ਛੱਡ ਵਿਚ ਛੁਪਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ, ਦਾ ਖੁਰਾ ਨੱਪਦਿਆਂ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਆਣ ਪਹੁੰਚਾ। ਸੈਨਾ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ਤੋਪਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਾਹਨੂਵਾਨ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਰਾਵੀ ਵੱਲ ਧੱਕ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬਸੋਲੀ ਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲਣ ਦੀ ਸੋਚ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਅੱਗੋਂ ਪਹਾੜੀਆਂ ਨੇ ਗੋਲੀਆਂ ਤੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸੁਆਗਤ ਕੀਤਾ। ਸਥਿਤੀ ਬੜੀ ਖਤਰਨਾਕ ਸੀ, ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੱਧਾ ਪਹਾੜ ਤੇ ਵੈਰੀ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੌਤ ਵਰ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ; ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਰਿਆ ਦਾ ਹੜ੍ਹ, ਪਿੱਛੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ। ਸਿੱਖਾਂ ਪਾਸ ਨਾ ਖੁਰਾਕ ਸੀ ਨਾ ਅਸਲਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਨ ਅਤੇ ਮਾਝੇ ਵੱਲ ਜਾਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ। ਦਰਿਆ ਰਾਵੀ ਦੇ ਹੜ੍ਹ ਦੀ ਥਹ ਪਾਉਂਦੇ ਡੱਲੇਵਾਲੀਏ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦੋ ਭਰਾ ਰੁੜ੍ਹ ਗਏ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਤਲੀ 'ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਕੁਝ ਸਿੰਘ ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਤੁਰੇ, ਕੁਝ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਰਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਭੱਜ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਸੈਨਾ ਦਾ ਮੁੱਖ ਜਥਾ ਜਥੇਦਾਰ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਸੈਨਾ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਦੇ ਯਤਨ ਵਿਚ ਉਸ ਦੀ ਲੱਤ ਉੱਤੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਬਾਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਜੰਗਲਾਂ ਵਿਚ ਪਿੱਛਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਹ ਘਟਨਾ ੧ ਜੂਨ ੧੭੪੬ ਈ: ਦੀ ਹੈ। ਦੋ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੱਖ ਬਚ ਕੇ ਰਾਵੀ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਰਿਆੜਕੀ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਗਰਮੀ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ, ਤੱਤੀ ਰੇਤ ਦਾ ਪੈਂਡਾ, ਭੁੱਖੇ ਪੇਟ, ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਨਾਲ ਕਰਾਹੁੰਦੇ ਲੰਮਾ ਪੈਂਡਾ ਕਰ ਕੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ ਨੇੜੇ ਬਿਆਸ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਪਠਾਣਾਂ ਦੀ ਇਕ ਟੁਕੜੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੱਲਾ ਬੋਲ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਪਠਾਣਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਸਮੇਂ ਨਜ਼ਿਠ ਲੈਣਾ ਸੀ ਪਰ ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਗਿਆ ਹੈ ਅਤੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਉਹ ਹਮਲਾ ਕਰੇਗਾ, ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਸਭ ਖਾਣਾ ਆਦਿ ਛੱਡ ਕੇ ਅਲੀਵਾਲ ਤੋਂ ਸਤਲੁਜ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਮਾਲਵੇ ਵਿਚ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਇਸ ਲੜਾਈ ਕਰਕੇ ਬੱਕ-ਹਾਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਹੋਰ ਪਿੱਛਾ ਕਰਨ ਦੀ ਥਾਂ ਵਾਪਸ ਲਾਹੌਰ ਨੂੰ ਮੁੜ ਪਿਆ। ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਵਿਚ ੨,੦੦੦ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖ ਮਾਰੇ ਗਏ। ਇਹ ਮਾਰਾ-ਮਾਰੀ ਅਤੇ ਧਰ-ਪਕੜ ਪੂਰਾ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਚੱਲਦੀ ਰਹੀ। ਤਿੰਨ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਕਰੀਬ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਪਕੜ ਲਾਹੌਰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਨਖਾਸ ਚੌਕ ਵਿਚ ਤਸੀਹੇ ਦੇ ਕੇ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਇਤਿਹਾਸਕ ਮਹੱਤਵ- ਸ਼ਖ਼ਤੀਆਂ ਅਤੇ ਮਾਰਾ-ਮਾਰੀ ਦੇ ਦੌਰ ਦੌਰਾਨ ਛੋਟਾ ਘੱਲੂਘਾਰਾ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਪਹਿਲਾ ਸਭ ਤੋਂ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਵਾਲਾ ਕਤਲੇਆਮ ਸੀ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਹਾਰ ਦੇ ਕੇ ਕੁਝ ਹੱਦ ਤਕ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਨੂੰ ਲੰਮੇ

ਸਮੇਂ ਤਕ ਸਾਂਭ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੇ ਭਾਵੇਂ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਮੂਰਖ ਨੂੰ ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਰਚਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਇਸ ਦੀ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨੀ ਸੀ:

ਮੂਰਖ ਖੜੀ ਏਹੁ ਨ ਜਾਨੈ। ਪੰਥ ਰਚਯੋ ਇਹੁ ਜਿਸ ਭਗਵਾਨੈ॥

ਸੋ ਅਕਾਲ ਕਾ ਸੁਤ ਸਮੁੱਥ। ਰੱਖਯਾ ਕਰਹੈ ਦੈਕਰ ਹੱਥ॥ (ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼)

ਮੁਲਤਾਨ ਦੇ ਗਵਰਨਰ ਸ਼ਾਹ ਨਵਾਜ ਨੇ ਯਹੀਆ ਖਾਂ ਨੂੰ ਨਜ਼ਰਬੰਦ ਕਰ ਕੇ ਅਹੁਦੇ ਤੋਂ ਹਟਾ ਦਿੱਤਾ। ਲਖਪਤ ਰਾਏ ਨੂੰ ਜੇਲ੍ਹ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਦੀ ਥਾਂ ਦੀਵਾਨ ਕੌੜਾ ਮਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਮਿੱਠਾ ਮਲ ਕਹਿ ਕੇ ਸੱਦਦੇ ਸਨ, ਨੂੰ ਦੀਵਾਨ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਹਿਮਦ ਸ਼ਾਹ ਦੁਰਾਨੀ ਨੇ ਲਾਹੌਰ 'ਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਲਾਹੌਰ ਤੇ ਦਿੱਲੀ 'ਚ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਸੀ ਖਿੱਚੋਤਾਣ ਵਧ ਗਈ। ਅਜਿਹੇ ਸਮੇਂ ਭਾਰੀ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਵੀ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੇ ਮੁੜ ਸੰਗਠਤ ਹੋਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਸ਼ਟਾਂ ਰਾਹੀਂ ਸੱਤਾ-ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਦੇ ਬੀਜ ਪੁੰਗਰ ਪਏ। ਸਿੱਖ ਛੁਪਣਗਾਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਏ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੁੜ ਦੁਰਾਨੀਆਂ ਦੇ ਰਾਹ ਮਾਰੇ, ਲਾਹੌਰ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਜਲੰਧਰ ਆਦਿ ਜਿੱਤ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਲਈ ਬੜਾ ਭਾਗਸ਼ਾਲੀ ਤੇ ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਸੀ। ਡਾ: ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ: 'ਇਸ ਨਾਲ ਇਕ ਨਵੇਂ ਯੁੱਗ ਦਾ ਅਰੰਭ ਹੋਇਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਬਿਖਰੇ ਹੋਏ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸਮੂਹ ਵਿਚ ਪਰੋ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀ ਸਥਾਨਕ ਰਿਹਾਇਸ਼ ਲਈ ਕਿਲ੍ਹਾ ਵੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਪੰਥ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਨੇ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸ਼ਕਲ ਧਾਰਨ ਕੀਤੀ। ਇਸ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਇਕ ਪਰੰਪਰਾ ਜੁੜ ਗਈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਸਾਂਝੇ ਆਗੂ ਦੀਆਂ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਅਤੇ ਜਥਿਆਂ ਦੇ ਵਾਹਦ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਦੀ ਸਮੁੱਚੇ ਪੰਥ ਵੱਲ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ।' ੧੭੪੮ ਈ: ਦੀ ਵਿਸਾਖੀ ਮੌਕੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੂੰ ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣ ਲਿਆ ਗਿਆ। ਦਲ ਖਾਲਸੇ ਨੂੰ ਫਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਸਿਰ ਕਰ ਕੇ ਗਿਆਰਾਂ ਜਥਿਆਂ ਵਿਚ ਵੰਡ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਜਥੇਦਾਰ ਬਣਾ ਦਿੱਤੇ, ਪਿੱਛੋਂ ਇਹੀ ਜਥੇ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਵਟ ਗਏ। ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦਾ ਐਲਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਜਥੇਬੰਦਕ ਸ਼ਕਤੀ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਰਾਜ ਕਰਨਾ ਕਾਫ਼ੀ ਮੁਸ਼ਕਲ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਘੱਲੂਘਾਰਿਆਂ ਦੀ ਭੱਠੀ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲ ਕੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਸੁੱਧ ਫ਼ੌਲਾਦ ਬਣ ਗਿਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਬਣੇ ਤਿੱਖੇ ਗਥਿਆਰਾਂ ਨੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਦੇ ਸਵੈ-ਰਾਜ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਉਹ ਸਮਾਂ ਦੂਰ ਨਾ ਰਿਹਾ ਜਦੋਂ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਸੱਤਾਧਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਘੱਲੂਘਾਰੇ ਰਾਹੀਂ ਹੋਈਆਂ ਸ਼ਹਾਦਤਾਂ ਨਾਲ ਭਾਵੇਂ ਭਾਰੀ ਤਬਾਹੀ ਹੋਈ ਪਰ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਹੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਅਣਖ ਅਤੇ ਅਜ਼ਾਦੀ ਲਈ ਸੀਸ ਦੇਣ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ-

ਸੁਆਸਾਂ ਸੰਗ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖੀ ਪ੍ਰਚੰਡ ਹੋ ਕੇ ਨਿਕਲੀ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੇ ਉਜਲੇ ਭਵਿੱਖ ਦੀ ਆਸ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ।

ਪਦ ਟਿੱਪਣੀ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

੧. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਭਾਈ ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਭੰਗੂ, ਸੰਪਾ: ਸ. ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ (ਢਿੱਲੋਂ), ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ਼, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੪.
੨. ਪੰਥ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਗਿਆਨੀ ਗਿਆਨ ਸਿੰਘ, ਭਾਸ਼ਾ ਵਿਭਾਗ, ਪੰਜਾਬ, ਪਟਿਆਲਾ ੧੯੮੭.
੩. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ, ਪ੍ਰਿੰ. ਤੇਜਾ ਸਿੰਘ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ੧੯੮੪.
੪. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੧੯੯੮.
੫. ਅਠਾਰ੍ਹਵੀਂ ਸਦੀ ਵਿਚ ਬੀਰ ਪਰੰਪਰਾ ਦਾ ਵਿਕਾਸ, ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ ੧੯੮੭.
੬. ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।
੭. ਇਤਿਹਾਸਕ ਖੋਜ, ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਹਿਸਟੋਰੀਅਨ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।
੮. ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਸੂਰਬੀਰ ਯੋਧੇ, ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ, ਸੰਪਾ: ਪ੍ਰੋ: ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੌੜਾ ਸਿੰਘਾ, ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ੨੦੦੫.
੯. ਰਾਜ ਦਾ ਸਿੱਖ ਸੰਕਲਪ, ਡਾ: ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ, ਨਵਯੁਗ ਪਬਲਿਸ਼ਰਜ਼, ਦਿੱਲੀ, ੧੯੯੦.

ਬੇਦਾਵਾ

(ਸਫ਼ਾ ੩੧ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਰੜਕਦਾ ਹੈ, ਖੰਡਾ ਫੜਨ ਵਾਲੇ ਹੱਥਾਂ ਨੇ ਕਾਲੇ ਮੂੰਹ ਵਾਲੀ ਕਲਮ ਨਾਲ ਬੇਦਾਵੇ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਕਿਉਂ ਲਿਖ ਦਿੱਤੇ?”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਖੀਸੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬੇਦਾਵੇ ਦਾ ਕਾਗਜ਼ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਪੁਰਜ਼ਾ-ਪੁਰਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਕਿਹਾ, “ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ, ਧੰਨ ਸਿੱਖੀ!”

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੇ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ।

ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਅੰਗੀਠਾ ਬਣਾਇਆ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਪਰ ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੀਰ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਕਰ ਕੇ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਗੁਰੂ ਪਿਤਾ’ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਨਿਭਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਆਪ ਅਗਨੀ ਪ੍ਰਜੁਲਤ ਕੀਤੀ।

ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾਸਿੰਘੀਆ

-ਪ੍ਰੋ: ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਬਡੂੰਗਰ*

ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਜਿੱਥੇ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ, ਨਦੀਆਂ, ਨਾਲੇ, ਚਸ਼ਮੇ, ਝਰਨੇ, ਉੱਚੀਆਂ ਅਸਮਾਨ ਛੂੰਹਦੀਆਂ ਪਹਾੜੀਆਂ, ਵਿਸ਼ਾਲ ਸਾਗਰ, ਫੁੱਲ-ਫਲ, ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਅਨਾਜ, ਮਿੱਠੇ ਜਾਂ ਖਾਰੇ ਜਲ ਦੇ ਸੋਮੇ, ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਪਸ਼ੂ, ਪੰਛੀ ਆਦਿ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ ਉਥੇ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸ਼ਕਲਾਂ, ਸੂਰਤਾਂ, ਧਰਮਾਂ, ਨਸਲਾਂ, ਰੰਗਾਂ, ਵਿਸ਼ਵਾਸਾਂ ਅਤੇ ਛੋਟੇ-ਵੱਡੇ ਸਰੀਰਕ ਅਕਾਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਸ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਬਹਾਦਰ ਯੋਧੇ, ਸੂਰਮੇ ਅਤੇ ਮਹਾਂਬਲੀ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦੇ ਰਹੇ ਹਨ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵੇਂ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਿਰਜੇ ਸਗੋਂ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਹਿਣ ਹੀ ਮੋੜ ਦਿੱਤੇ। ਸਮੇਂ-ਸਮੇਂ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਪੀਰ, ਫਕੀਰ, ਪੈਗੰਬਰ, ਔਲੀਏ, ਸੰਤ, ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਵੀ ਪੈਦਾ ਹੋਏ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਅਤੇ ਅਮਲੀ ਜੀਵਨ ਦੁਆਰਾ ਮਨੁੱਖ-ਮਾਤਰ ਨੂੰ ਅਧਿਆਤਮਿਕਤਾ ਦੇ ਰਾਹ ਤੋਰਿਆ। ਕਈ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨਿਆਏ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰ ਦੇ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਲੋਕ ਨਾਇਕ ਹੋ ਨਿੱਬੜੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਾਣ, ਸਨਮਾਨ ਅਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਹਰ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕਾਇਮ ਰਿਹਾ ਹੈ ਅਤੇ ਉਹ ਭਵਿੱਖ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਰੋਸ਼ਨ ਮੀਨਾਰੇ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੇ ਰਹਿਣਗੇ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਲੁੱਟ-ਖਸ਼ੂਟ ਕੀਤੀ ਤੇ ਜ਼ਰ, ਜ਼ੋਰ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਮੁਫ਼ਾਦ ਲਈ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਨਿਰਦੋਸ਼ਾਂ ਦਾ ਖੂਨ ਵਹਾਇਆ ਅਤੇ ਆਪਣੀਆਂ ਅਮੁੱਕ ਅਤੇ ਨਾ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋਣ ਵਾਲੀਆਂ ਲਾਲਸਾਵਾਂ, ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾਵਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਹਿੱਤ ਬੇਅਰਥ ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ, ਅਜਿਹੇ ਬਾਹੁਬਲੀਆਂ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਜਾਂ ਸਨਮਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ, ਸਗੋਂ ਉਹ ਨਫ਼ਰਤ ਦੇ ਪਾਤਰ ਹੀ ਬਣੇ। ਨੈਪੋਲੀਅਨ ਬੋਨਾਪਾਰਟ, ਚੰਗੇਜ਼ ਖਾਨ, ਹਲਾਕੂ, ਬਿਸਮਾਰਕ, ਮਹਾਨ ਕਹਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸਿਕੰਦਰ ਅਤੇ ਚਰਚਿਲ ਆਦਿ ਵਰਗੇ ਅਨੇਕਾਂ ਜਰਨੈਲ ਹੋਏ ਹਨ, ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਦੀ ਵਿਸ਼ਾਲਤਾ ਲਈ ਜੰਗ-ਯੁੱਧ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਾਤੀ ਹਉਮੈ ਹੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸੀ, ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦੁਨੀਆਂ ਦੇ ਵੱਡੇ ਹਿੱਸੇ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਿਸ ਸੂਰਮੇ ਨੂੰ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ, ਉਹ ‘ਸਚਿਆਰ’ ਮਨੁੱਖ ਸੀ, ਜੋ ਧਰਮ ਦੀ ਮੂਰਤ ਸੀ। ਪਰਉਪਕਾਰ

ਸਾਬਕਾ ਪ੍ਰਧਾਨ, ਸ਼੍ਰੋ: ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੯੧੫੮-੦੫੧੦੦.

ਦਾ ਮੁਜਸੱਮਾ ਸੀ, ਨੇਕੀ ਦਾ ਸੋਮਾ ਸੀ, ਕਿਰਤੀ ਸੀ, ਵੰਡ ਛਕਣ ਵਾਲਾ ਸੀ, ਸੇਵਾ ਅਤੇ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਪਰਨਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਨਿਰਵੈਰੁ ਅਤੇ ਨਿਰਭਉ ਸੀ। ਇਹ ਮੌਤ ਦੇ ਡਰ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਸੀ, ਦਾਨੀ ਸੀ, ਤਿਆਗੀ ਸੀ। ਦਾਤਾ ਸੀ, ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਨੂੰ “ਅਪਨਾ ਬਿਗਾਰਿ ਬਿਰਾਂਨਾ ਸਾਂਵੈ” ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਪਰਪੱਕ ਕਰਾਇਆ ਸੀ। ਇਹੋ ‘ਸਚਿਆਰ’ ਮਨੁੱਖ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਹਾਂਬਲੀ ਸੀ, ਸੂਰਮਾ ਸੀ, ਬੇਜੋੜ ਯੋਧਾ ਸੀ। ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਿੱਜੀ ਮੁਫ਼ਾਦ, ਖ਼ੁਦਪ੍ਰਸਤੀ, ਲਾਲਚ, ਹਉਮੈ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਜੂਝਿਆ ਸਗੋਂ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹੱਕ, ਸੱਚ, ਨਿਆਏ, ਧਾਰਮਿਕ ਅਜ਼ਾਦੀਆਂ, ਮਨੁੱਖੀ ਅਧਿਕਾਰਾਂ ਲਈ ਜੂਝਿਆ। ਜਬਰ, ਜ਼ੁਲਮ-ਜ਼ਾਲਮ, ਧੱਕਾ ਅਤੇ ਬੇਇਨਸਾਫ਼ੀ ਵਿਰੁੱਧ ਡੱਟ ਕੇ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਅਤੇ ਜੀਵਨ ਨੇ ‘ਮਹਾਂਬਲੀ ਜੰਗਜੂ-ਸੂਰਮਿਆਂ’ ਦੇ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਨਵਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ, ਜੋ ਲਾਮਿਸਾਲ ਹੈ, ਅਦੁੱਤੀ ਹੈ, ਨਿਵੇਕਲਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪ ਅਜਿਹਾ ਮਿਸਾਲੀ ਜੀਵਨ ਜੀਵਿਆ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ, ਜੀਵਨ-ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਥਨੀ ਅਤੇ ਕਰਨੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਅੰਤਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਨੇ ਅਨੇਕਾਂ ਹੀ ਅਨੇਕੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਮਰਜ਼ੀਵੜੇ ਜਰਨੈਲਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ-ਹਿੱਤਾਂ ਲਈ ਜੂਝਦਿਆਂ ਅਤੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਵੇਖਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਇਕ ਸਨ, ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ।

ਜਥੇਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਭਾਵੇਂ ਦੇਸ਼-ਦੁਨੀਆਂ ਅਤੇ ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਜਰਨੈਲਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆਪਣੀ ਨਿਵੇਕਲੀ ਥਾਂ ਰੱਖਦੇ ਹਨ, ਪਰੰਤੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਲਿਖਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਇਹ ਸਚਾਈ ਵੀ ਆਮ ਤੌਰ ’ਤੇ ਮੰਨੀ ਗਈ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਸ਼ਾਨਦਾਰ, ਲਾਮਿਸਾਲ ਅਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਦੀ ਤਾਂ ਹੈ, ਪਰੰਤੂ ਇਸ ਸ਼ਾਨਾਂਮੱਤੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਾਂਭਦੀ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਐਸਾ ਹਾਲਾਤ ਕਾਰਨ ਹੀ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਅਤਿ ਸੰਘਰਸ਼ੀ, ਉੱਥਲ-ਪੁੱਥਲ, ਨਾਪਾਇਦਾਰੀ, ਭਾਰਤੀ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਨਿਰਾਰਥਕ ਰਵੱਈਏ ਵਿੱਚੋਂ ਦੀ ਨਿਕਲਣਾ ਪਿਆ; ਘਰ-ਬਾਰ ਘੋੜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕਾਠੀਆਂ ਉੱਤੇ ਹੀ ਰਹੇ। ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਘਰ-ਘਾਟਾਂ ਦੀ ਰਾਖੀ ਕਰਦਿਆਂ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਘਾਟ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕੇ। ਸਮਾਂ ਅਤਿ ਭੀੜਾਵਲਾ ਸੀ।

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾਸਿੰਘੀਆ ਬਾਰੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਲਿਖਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਬਾਰੇ ਇਹੋ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਨਗਰ ਝਬਾਲ ਵਿਖੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਬਚਪਨ ਉਪਰੰਤ ਇਥੋਂ ਚਲੇ ਗਏ ਅਤੇ ਇਹ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲ ਨਵਾਬ ਕਪੂਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਡੇਰੇ ਵਿਚ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਸਿੰਘ ਸਜੇ ਅਤੇ ਸ਼ਸਤਰ-

ਵਿੱਦਿਆ ਅਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰੀ ਸਿੱਖ ਕੇ ਇਕ ਯੋਧਾ ਬਣ ਕੇ ਦਲ ਖਾਲਸਾ ਦੇ ਨਾਲ ਜੰਗਾਂ-ਯੁੱਧਾਂ ਵਿਚ ਭਾਗ ਲੈਣ ਲੱਗੇ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੩੦੦ ਘੋੜ-ਸਵਾਰਾਂ ਦਾ ਜਥਾ ਕਾਇਮ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੭੩੯ ਈ: ਵਿਚ ਉਸ ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਮ੍ਰਿਤੁ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦਾ ਭਤੀਜਾ ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਜਥੇ ਦਾ ਆਗੂ ਬਣਿਆ। ਸ. ਕਰਮ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੀ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਵਾਰਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਇਸ ਜਥੇ ਦਾ ਆਗੂ ਥਾਪਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਨੇ ਸ. ਸ਼ਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਲੋਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਮਿਸਲ ਦਾ ਨਾਂ ਕਰੋੜਾਸਿੰਘੀਆ ਪੈ ਗਿਆ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਬਹਾਦਰ ਆਗੂ ਸੀ। ਇਸ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਹੇਠ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਸਿੰਘ ਸਿਪਾਹੀ ਅਤੇ ਘੋੜ-ਸਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੰਨ ੧੭੬੧ ਵਿਚ ਤਰਾਵੜੀ ਦੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਲੜਾਈ ਦੌਰਾਨ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਰਬ-ਸੰਮਤੀ ਨਾਲ ਜਥੇਦਾਰ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਸਿੱਖ ਯੋਧੇ ਅਤੇ ਲਾਸਾਨੀ ਜਰਨੈਲ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਤਰਾਵੜੀ ਦੇ ਰਸਤੇ ਡੀਘ ਘੁਮੇਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਰਾਜਸਥਾਨ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਫ਼ੈਸਲੇ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਡੀਘ ਘੁਮੇਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਜਥੇ ਨੂੰ ਲੈ ਗਿਆ। ਡੀਘ ਘੁਮੇਰ ਦੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਵਾਅਦਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸਵਾਰ ਨੂੰ ਹਰ ਰੋਜ਼ ੧੦ ਰੁਪਏ ਦੇਵੇਗਾ। ਜਥੇਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜਦੋਂ ੫੦੦੦ ਫੌਜ ਲੈ ਕੇ ਰਾਜੇ ਕੋਲ ਪਹੁੰਚਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਸੋਚਿਆ ਏਡੀ ਵੱਡੀ ਫੌਜ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਲਚਲ ਮਚਾ ਦੇਵੇਗੀ ਅਤੇ ਮੇਰੇ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਉੱਤੇ ਹੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਏਗੀ। ਉਸ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ 'ਤੇ ਰਾਜੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਲ ਵਿਚ ਬੁਲਾਇਆ ਅਤੇ ਉੱਕਾ-ਪੁੱਕਾ ੧੦੦੦ ਰੁਪਏ ਅਤੇ ਹੋਰ ਤੋਹਫੇ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ। ਇਥੋਂ ਵਾਪਸ ਹੋ ਕੇ ਕਾਫ਼ੀ ਦਿਨ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਦੌਰਾ ਕਰ ਕੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜਲੰਧਰ ਦੁਆਬ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ, ਜੋ ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਤਲਵਾਨ ਦੇ ਸਰਦਾਰ ਮੀਆਂ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਆਪਣੀ ਸੁਰੱਖਿਆ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਹਿੱਤ ਜਥੇਦਾਰ ਸ. ਕਰੋੜਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਇਕ ਕੀਮਤੀ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਹੋਰ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਵੀ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖੇ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਨੂਰ ਮਹਿਲ ਦੀ ਸਰਾਂ ਵਿਚ ਘੇਰਾ ਪਾ ਲਿਆ, ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੇ ਭਤੀਜੇ ਸ. ਹਮੀਰ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ, ਫਿਰ ਆਪ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਇਆ। ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਨੂੰ ਸਿੰਘਾਂ ਤੋਂ

ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਵਾ ਕੇ ਤਲਵਾਨ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਅਤੇ ਕਈ ਮਹੀਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਰਿਹਾ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਤਲਵਾਨ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਤਲਵਾਨ ਵਿਚ ਮਹਿਮੂਦ ਖਾਨ ਤੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਲੈ ਕੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਬਣਵਾ ਲਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਉੱਤੇ ਫਿਰ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦਾ ਉੱਘੜਵਾਂ ਗੁਣ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਕਠਨ ਤੋਂ ਕਠਨ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਵੀ ਆਪਣਾ ਬਚਨ ਨਿਭਾਉਂਦਾ ਹੈ ਭਾਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਵੀ ਦਾਅ ਉੱਤੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਲਾਉਣੀ ਪਵੇ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਅਸਥਾਨ ਹਰਿਆਣਾ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ) ਵਿਚ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਥੋਂ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਆਪਣੀ ਪਤਨੀ ਬੀਬੀ ਰੂਪ ਕੌਰ ਨੂੰ ਸੌਂਪ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦਾ ਮਾਲੀਆ ਦੋ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਸੀ।

ਇਧਰੋਂ ਹਟ ਕੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਹੁਣ ਕਰਨਾਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਥੇ ਖੁਰਦੀਨ, ਖਨੌੜੀ, ਛਲੌਂਦੀ ਆਦਿ ਇਲਾਕੇ ਜਿੱਤ ਲਏ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਦੀ ਆਮਦਨ ੩ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਸਾਲਾਨਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਛਲੌਂਦੀ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੇਂਦਰੀ ਨਿਵਾਸ ਸਥਾਨ ਬਣਾਇਆ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਘੋੜੇ ਦੇ ਸ਼ੁੰਮ ਜਿੱਧਰ ਨੂੰ ਰਸਤਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਸਨ, ਜਿੱਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਨੂੰ ਆਪ-ਮੁਹਾਰੇ ਚੁੰਮਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ।

੧੭੬੪ ਈ: ਵਿਚ ਸਰਹੰਦ ਦੀ ਫਤਹਿ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੁੱਢਾ ਦਲ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸਹਾਰਨਪੁਰ, ਮੁਜ਼ੱਫਰਾਬਾਦ ਅਤੇ ਮੇਰਠ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਉਪਰੰਤ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਰੁਹੇਲ ਖੰਡ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਮੁਰਾਦਾਬਾਦ ਅਤੇ ਅਨੂਪ ਸ਼ਹਿਰ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕੀਤੀ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹਾਕਮ ਨਜੀਬ-ਉਦ-ਦੌਲਾ ਨੇ ੧੧ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਈਨ ਮੰਨ ਲਈ।

ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਲੁਹਾਰੀ ਦੇ ਫੌਜਦਾਰ ਸੱਯਦ ਮੁਹੰਮਦ ਹਸਨ ਖਾਨ ਇਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਧੀ ਦਾ ਡੋਲਾ ਆਪਣੇ ਘਰ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨੇ ੧੭੬੬ ਈ: ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਕੋਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਫ਼ਰਿਆਦ ਕੀਤੀ। ਖਾਲਸਾ ਪੰਥ ਨੂੰ ‘ਸ਼ੁਭ ਕਰਮਨੁ’ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਜੂਝਣ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦਸ਼ਮੇਸ਼ ਪਿਤਾ ਨੇ ਹੀ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਾਰੀਆਂ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਮੁਖੀਆਂ ਦਾ ਇਕੱਠ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ, ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਅਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਲ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਵੱਲ ਚੱਲ ਪਿਆ। ਫੌਜਦਾਰ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਟਾਕਰਾ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਤਾਂ ਕੀਤੀ ਪਰ ਕਾਫ਼ੀ ਨੁਕਸਾਨ ਕਰਵਾ ਕੇ ਛੇਤੀ ਹੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਦੀ ਧੀ ਸਹੀ-ਸਲਾਮਤ ਵਾਪਸ ਘਰ ਪਰਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ

ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਹਾਕਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ੧੭੭੩ ਈ: ਵਿਚ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਜਬੀਤਾ ਖਾਨ ਰੁਹੇਲੇ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਅਧੀਨ ਕੀਤਾ। ੧੮ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੭੪ ਈ: ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਸ਼ਾਹਦਰੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਖਰੀਦਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਠੁਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਾ ਲਾ ਕੇ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਿਆ।

੧੭੭੫ ਈ: ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਕ ਵੱਡਾ ਇਕੱਠ ਕਰਨਾਲ ਕੋਲ ਹੋਇਆ ਅਤੇ ਗੁਰਮਤਾ ਕਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ੨੨ ਅਪ੍ਰੈਲ ਨੂੰ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਕੇ ਜਬੀਤਾ ਖਾਨ ਰੁਹੇਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਜਬੀਤਾ ਖਾਨ ਨੇ ੫੦੦੦੦ ਰੁਪਏ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦੇ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸੁਲਹ ਕਰ ਲਈ। ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਮਿਲਾ ਲਿਆ। ਮੁਗਲ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਭਰਾ ਅਬੁਲ ਕਾਸਿਮ ਨੂੰ ਜਬੀਤਾ ਖਾਨ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰਨ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਹੋਰ ਕਈ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਜਬੀਤਾ ਖਾਨ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਮੁਜ਼ੱਫਰ ਨਗਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਬੁਧਨਾ ਦੇ ਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਦੋਹਾਂ ਫੌਜਾਂ ਦੀ ਟੱਕਰ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਸੈਨਾ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ।

ਸਿੱਖ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਸਮਝਦਿਆਂ ਦਿੱਲੀ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀਆਂ ਨਵੀਆਂ ਬਣ ਰਹੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਨੂੰ ਖਤਮ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਦਾ ਸਿੱਖਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਰਵੱਈਆ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਭਾਵੇਂ ਮੁਗਲ ਰਾਜ ਸੀ ਜਾਂ ਫਰੰਗੀ ਦਾ ਰਾਜ ਸੀ। ਹਰ ਸਰਕਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਕਰਨ ਉੱਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਮਕਸਦ ਲਈ ੧੮ ਜੂਨ, ੧੭੭੯ ਈ: ਵਿਚ ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦਾ ਮਿਰਜ਼ਾ ਖਾਨ ਅਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਖਾਨ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਕੂਚ ਕੀਤਾ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋ ਲਿਆ। ਸ. ਦੇਸੂ ਸਿੰਘ ਕੈਥਲ ਵਾਲੇ ਤੋਂ ੪ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ। ਘੁੜਾਮ ਪਹੁੰਚ ਕੇ ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲਾ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜਿਆ। ਸ. ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਹੋਰ ਮਿਸਲਾਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਲਸ਼ਕਰ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਗਲ ਸੈਨਾ ਭੈ-ਭੀਤ ਹੋ ਗਈ। ਸ਼ਾਹਜ਼ਾਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਲਾਮਤੀ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਰਾ ਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ੩ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਨਜ਼ਰਾਨਾ ਦਿਵਾਇਆ। ੧੪ ਅਕਤੂਬਰ, ੧੭੭੯ ਨੂੰ ਅਬਦੁਲ ਅਹਿਦ ਖਾਨ ਨੇ ਫੌਜ ਨੂੰ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸਾ ਦਲ ਮੁੜਦੀ ਫੌਜ ਦੀ ਵੀ ਲੁੱਟ-ਮਾਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਸਿੱਖ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਵੀ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕਦੇ ਸੀ। ਮੁਗਲਾਂ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਚੁਕਾ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਸੈਨਾ ਲੈ ਕੇ ਨਜ਼ਫ ਖਾਨ ਦੱਖਣ ਵੱਲ ਗਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਰੋਕਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਰ ਕਬਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ

ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਹਾਲੀ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦਾ ਸੋਧਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਰਹੇ ਅਤੇ ਉਹ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਘਾਟ, ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸਥਾਪਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਜੇਕਰ ਉਸ ਸਮੇਂ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਸਿੱਖ ਕਾਬਜ਼ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਰਾਜ-ਭਾਗ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਤਾਂ ਅੱਜ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੀ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ।

ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਸਰਦਾਰ ਮਿਸਲਦਾਰ ਆਪੋ-ਆਪਣੇ ਇਲਾਕੇ ਦੇ ਮਾਲਕ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ੧੭੮੦ ਵਿਚ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰ ਨਜ਼ਫ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਫਾਇਆ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਕਰਨਾਲ ਆ ਕੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਡੇਰੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਉਥੋਂ ਉਠ ਕੇ ਸਿਕੰਦਰ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਇਥੋਂ ਵੀ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਦੇੜ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਨਕਰੀ ਪਿੰਡ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਆਪਣੀ ਫੌਜ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਏ ਨੇ ਜੰਗੀ ਨੁਕਤਾ-ਨਿਗਾਹ ਤੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਤੀਜੇ ਵਜੋਂ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਫੌਜ ਵਾਪਸ ਬੁਲਾਉਣੀ ਪਈ। ਜਥੇਦਾਰ ਦੀ ਯੁੱਧ-ਨੀਤੀ ਪੱਖੋਂ ਪੈਤੜਾ ਸਫਲ ਹੋਇਆ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਦੇ ਜਰਨੈਲ ਮੀਰ ਮਨਸੂਰ ਨੇ ਮੁਸਤਫ਼ਾਬਾਦ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਖਿਲਾਫ਼ ਫੌਜ ਭੇਜੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਹਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੮੧ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਅਤੇ ਮੀਰ ਮਨਸੂਰ ਦੀ ਲੜਾਈ ਹੋਈ। ਇਸ ਵਿਚ ਇੰਦਰੀ ਅਤੇ ਹੁਸੈਨਪੁਰ ਪਿੰਡ ਮੀਰ ਮਨਸੂਰ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆ ਗਏ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਨੂੰ ਭਜਾ-ਭਜਾ ਕੇ ਦਮ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ। ਹੁਣ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਦਾ ਖਜ਼ਾਨਾ ਖਾਲੀ ਹੋ ਗਿਆ, ਇਸ ਕਰਕੇ ਫੌਜ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹੁਕਮ ਮੰਨਣ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀ ਫੌਜ ਭਗੌੜੀ ਹੋ ਗਈ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾਇਆ। ਮਈ ੧੭੮੧ ਵਿਚ ਬੂੜੀਆਂ ਪਰਤੇ ਅਤੇ ਸ਼ਾਹਬਾਦ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੨ ਜੂਨ, ੧੭੮੧ ਨੂੰ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤੇ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਸਿਰੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ।

ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਦੀ ਮਾੜੀ ਹਾਲਤ ਵੇਖ ਕੇ ਨਜ਼ਫ਼ ਖਾਨ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਅੰਬਰ ਸ਼ਾਹ ਨੂੰ ੪੦੦੦੦ ਫੌਜ ਸਮੇਤ ਮਿਰਜ਼ਾ ਸ਼ਫੀ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਲਈ ਭੇਜਿਆ। ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਇਸ ਦੀ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਜੰਗ ਹੋਈ। ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਅਤੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜ ਨੂੰ ਹਾਰ ਹੋਈ ਅਤੇ ਇਹ ਵਾਪਸ ਪਾਣੀਪਤ ਪਹੁੰਚ ਗਈ।

ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਕਬਜ਼ੇ ਵਿਚ ਆਏ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਮਾਲੀਆ ਮਿਲਣਾ ਬੰਦ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਹੁਣ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ।

ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ਉੱਤਰ ਦੇ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੇ ਹੀ ਮੰਨ ਲਏ ਗਏ। ਪਾਣੀਪਤ ਤੋਂ ਦਿੱਲੀ ਅਤੇ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿੱਚੋਂ ਫੈਸਲੇ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਮਾਲੀਏ ਦਾ ਅੱਠਵਾਂ ਹਿੱਸਾ ਰਾਖੀ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਲੇ ਸਾਲ ਨਜ਼ਫ ਖਾਂ ਦੀ ੬ ਅਪ੍ਰੈਲ, ੧੭੮੨ ਨੂੰ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਿੱਲੀ ਦਰਬਾਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਚੰਗਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਅਮੀਰਾਂ-ਵਜ਼ੀਰਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਖਹਿਬਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਪੂਰਾ ਲਾਭ ਉਠਾਇਆ।

ਫਰਵਰੀ ੧੭੮੩ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਆਹਲੂਵਾਲੀਆ ਅਤੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਰਦਾਰਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੬੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਤਿਆਰ ਕਰ ਕੇ ਗਾਜੀਆਬਾਦ, ਬੁਲੰਦ ਸ਼ਹਿਰ, ਅਲੀਗੜ੍ਹ ਅਤੇ ਸਿਕੋਹਾਬਾਦ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਖਾਲਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਧਨ ਲੱਗਿਆ। ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ੧ ਲੱਖ ਰੁਪਿਆ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸੇਵਾ ਲਈ ਦਸਵੰਧ ਕੱਢਿਆ ਗਿਆ।

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ੮ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੩ ਨੂੰ ੪੦ ਹਜ਼ਾਰ ਫੌਜ ਨਾਲ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ੧੬ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੂਰ ਬੁਰਾੜੀ ਘਾਟ ਵਿਖੇ ਡੇਰਾ ਲਾ ਲਿਆ। ਇਥੋਂ ਉਸ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਕਈ ਬਾਹਰਲੇ ਇਲਾਕੇ ਸਬਜ਼ੀ ਮੰਡੀ ਆਦਿ ਉੱਤੇ ਹਮਲੇ ਕੀਤੇ। ਇਸ ਨਾਲ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਹਫੜਾ-ਦਫੜੀ ਮੱਚ ਗਈ। ੯ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਚਾਰਦੀਵਾਰੀ ਵਿਚ ਮੋਰੀ ਕਰ ਕੇ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਥਾਂ ਅੱਜ ਵੀ ਮੋਰੀ ਗੇਟ ਕਰਕੇ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਜੋ ਹਿਸਾਰ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਸੀ, ਉਹ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ। ੧੧ ਮਾਰਚ, ੧੭੮੩ ਦਾ ਦਿਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੁਭਾਗਾ ਅਤੇ ਦੁਰਲੱਭ ਦਿਹਾੜਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਿਨ ਖਾਲਸੇ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਕੇ ਕੇਸਰੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਝੁਲਾਏ। ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਨੇ ਇਕ ਪੱਥਰ ਦੀ ਸਿਲ ਜਿਸ ਉੱਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹਾਂ ਦੀ ਤਾਜਪੋਸ਼ੀ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, ਜਿਸ ਸਿਲ ਉੱਤੇ ਤਖ਼ਤ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰਨ ਦਾ ਹੁਕਮ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, ਉਹ ਸਿਲ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਸਿਲ ਅੱਜ ਵੀ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਏ ਬੁੰਗੇ ਵਿਚ ਮੌਜੂਦ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਅਕਾਰ ੬×੪- ੦.੭੫” ਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਗੀ ਦੇ ਕਾਰਜਕਾਲ ਸਮੇਂ ਜਿੱਥੇ ਇਤਿਹਾਸਕ ਰਾਮਗੜ੍ਹੀਆ ਬੁੰਗੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਸੰਭਾਲ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਉਸ ਸਿਲ ਨੂੰ ਉਥੇ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਸਥਾਪਿਤ ਕਰਵਾਇਆ ਤਾਂ ਜੋ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਰਨਾਮੇ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਰੱਖਿਆ ਜਾ ਸਕੇ।

ਸਰਪਨੇ ਦੀ ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਨੂੰ ਵਿਚ ਪਾ ਕੇ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਗੱਲਬਾਤ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮਝੌਤਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਝੌਤੇ ਅਨੁਸਾਰ

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਸੱਤ ਇਤਿਹਾਸਕ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਵਾਏਗਾ। ਦਿੱਲੀ ਵਿੱਚੋਂ ਵਾਧੂ ਫੌਜ ਵਾਪਸ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਜਾਏਗੀ ਅਤੇ ਸਿਰਫ ੪੦੦੦ ਫੌਜ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਰੱਖ ਸਕੇਗਾ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਫੌਜਾਂ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਅਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਦੇ ਖਰਚ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਚੂਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ੬ ਆਨੇ ਪ੍ਰਤੀ ਰੁਪਿਆ ਲਵੇਗਾ।

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਥੇ ਸੱਤ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਜੀ ਦੇ ਨਿਵਾਸ ਅਸਥਾਨ ਉੱਤੇ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ ਦੇ ਨਾਮ ਨਾਲ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ। ਦੂਜਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਪੁਰ ਵਿਚ ਬਣਵਾਇਆ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ, ਰਾਜਾ ਜੈ ਸਿੰਘ ਦੇ ਬੰਗਲੇ ਵਿਚ ਰਹੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਉਸ ਅਸਥਾਨ ਦੀ ਖੋਜ-ਭਾਲ ਕੀਤੀ, ਜਿੱਥੇ ਮਾਤਾ ਸੁੰਦਰੀ ਜੀ, ਮਾਤਾ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਅੰਗੀਠੇ ਸਨ। ਇਹ ਅਸਥਾਨ ਯਮਨਾ ਦੇ ਕੋਲ ਸੀ। ਇਥੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਲਾ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਕਰਵਾਈ। ਚੌਥਾ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਧੜ ਦੇ ਸਸਕਾਰ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬਣਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਹ ਭਾਈ ਲੱਖੀ ਸ਼ਾਹ ਵਣਜਾਰੇ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਸੀ, ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਹੀ ਅਗਨ ਭੇਟ ਕਰ ਕੇ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਥੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਕਾਬ ਗੰਜ ਸਾਹਿਬ ਸੁਸ਼ੋਭਿਤ ਹੈ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸੱਖਣ ਮਾਈ ਨਾਮ ਦੀ ਇਕ ਬਿਰਧ ਮਾਸ਼ਕਣ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਸ਼ਹੀਦੀ ਸਥਾਨ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨਦੇਹੀ ਕਰਵਾਈ। ਸੱਖਣ ਮਾਈ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਾਦੇ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਥਾਂ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਖੂਨ ਨੂੰ ਪੌਂਦਿਆ ਵੇਖਿਆ ਸੀ। ਛੇਵਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮਜਨੂੰ ਪੀਰ ਦੇ ਟਿੱਲੇ ਉੱਤੇ ਬਣਾਇਆ। ਇਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਕੁਝ ਦਿਨ ਰਹੇ ਸਨ। ਸਤਵਾਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੋਤੀ ਬਾਗ ਉਸ ਥਾਂ ਉੱਤੇ ਬਣਵਾਇਆ, ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਆ ਕੇ ਠਹਿਰੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਥਾਂ ਤੋਂ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਨੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਮਹਿਲ ਅੰਦਰ ਤੀਰ ਨਾਲ ਚਿੱਠੀ ਭੇਜੀ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਇਸ ਸਥਾਨ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਤੀਰ ਸਰ ਸਾਹਿਬ ਵੀ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਸਾਰੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਨਵੰਬਰ ੧੭੮੩ ਤਕ ਮੁਕੰਮਲ ਹੋ ਚੁਕੀ ਸੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜ਼ਾਹਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਹਾਥੀ ਉੱਤੇ ਅਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਘੋੜਿਆਂ ਉੱਤੇ ਸਵਾਰ ਆਪਣੇ ਫੌਜੀ ਲਸ਼ਕਰ ਨਾਲ ਜੇਤੂ ਜਰਨੈਲ ਵਾਂਗ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚੇ ਅਤੇ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਵਿਚ ਬੜੇ ਸਤਿਕਾਰ ਅਤੇ ਅਦਬ ਨਾਲ

ਮੁਲਾਕਾਤ ਕੀਤੀ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਸ਼ਾਹੀ ਪੁਸ਼ਾਕ, ਇਕ ਹਾਥੀ, ਇਕ ਘੋੜਾ ਅਤੇ ਇਕ ਜੜਾਊ ਹਾਰ ਭੇਟ ਕੀਤਾ। ਚੂੰਗੀ ਵਿੱਚੋਂ ੬ ਆਨੇ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਸਦਾ ਲਈ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਵੱਡੇ ਸਨਮਾਨ ਨਾਲ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਵਿਦਾ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਵੀ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਉਹ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ੧੭੮੫ ਵਿਚ ਉਸ ਨੇ ਸ. ਜੱਸਾ ਸਿੰਘ ਰਾਮਗੜੀਆ ਅਤੇ ਸ. ਗੁਰਦਿੱਤ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਮਿਲ ਕੇ ਯਮਨਾ ਪਾਰ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਨ ਤੋਂ ਖਰਾਜ ਵਸੂਲ ਕੀਤਾ। ਫਿਰ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਹੋ ਕੇ ਅਵਧ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਥੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਾਇਮ ਕਰ ਕੇ ਚੰਦੌਸੀ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਇਥੇ ਦੇ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਨੇ ਅਤੇ ਕਰ ਵਸੂਲ ਕਰ ਕੇ ਮੁੜ ਪੰਜਾਬ ਆ ਗਏ। ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਨੇ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੁੱਖ ਮੰਤਰੀ ਥਾਪ ਦਿੱਤਾ। ੨੧ ਜਨਵਰੀ, ੧੭੮੫ ਨੂੰ ਜ਼ਬੀਤਾ ਖਾਂ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਤਰ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਗੱਦੀ ਉੱਤੇ ਬੈਠਾ। ਉਹ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਦਾ ਪੱਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰ ਲਈ। ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਦਿੱਲੀ ਤੋਂ ਪਾਣੀਪਤ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਬਾਰੇ ਸਮਝੌਤਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ੯ ਮਈ, ੧੭੮੫ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਸਿੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸਮਝੌਤਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਹਾਦਜੀ ਸਿੰਧੀਆ ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਸਿੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲੜਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਸਿੰਧੀਆ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਕਰ ਲਈ। ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਨਾਲ ਸਿੰਧੀਆ ਨੂੰ ਅਕਤੂਬਰ ੧੭੮੭ ਵਿਚ ਚੰਬਲ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਹਰਾ ਦਿੱਤਾ। ਜੁਲਾਈ ੧੭੮੮ ਵਿਚ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ੧੦ ਅਗਸਤ ਨੂੰ ਉਹ ਬਾਦਸ਼ਾਹ ਦੇ ਤਖ਼ਤ ਉੱਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਰਾਜ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ੨ ਅਕਤੂਬਰ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਫਿਰ ਦਿੱਲੀ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਨੂੰ ਕਤਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ।

ਗੁਲਾਮ ਕਾਦਿਰ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਰਹੱਟਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਇਲਾਕੇ ਗੰਗਾ, ਯਮਨਾ, ਦੁਆਬ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਿੰਧੀਆ ਨੇ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਜ਼ਰੀਰ ਦੇ ਕੇ ਖੁਸ਼ ਕਰ ਲਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਬਣਾ ਲਿਆ। ਇਕ ਸਾਲ ਦਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸੁਲਹ-ਸਫਾਈ ਨਾਲ ਬੀਤ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਿੱਖਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਹਮਲੇ ਕਰਨੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ।

ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ ਇਕ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਅਫਸਰ ਬੇਗਮ ਸਮਰੂ ਦੀਆਂ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਕਰਨੈਲ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ੧੭੯੮ ਵਿਚ ਹਾਂਸੀ ਹਿਸਾਰ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਸੁਤੰਤਰ ਰਾਜ ਕਾਇਮ ਕਰ

ਲਿਆ। ਨਵੰਬਰ ੧੭੯੮ ਵਿਚ ਇਸ ਨੇ ਜੀਂਦ-ਪਤੀ ਰਾਜਾ ਭਾਗ ਸਿੰਘ ਉੱਤੇ ਹਮਲਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ, ਬੀਬੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ ਆਦਿ ਆਗੂਆਂ ਨੇ ਮਹਾਰਾਜਾ ਜੀਂਦ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕੀਤੀ। ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ ਦੀ ਫੌਜ ਨੂੰ ਘੇਰਾ ਪਾਇਆ ਗਿਆ। ਕਾਫ਼ੀ ਦੇਰ ਲੜਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਾਰਜ ਥਾਮਸ ਨੇ ਹਾਰ ਮੰਨ ਲਈ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਿਸੇ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਸਰ ਲੈਪਲ ਗਰਿਫਨ ਅਨੁਸਾਰ, ੧੮੦੫ ਜਾਂ ੧੮੦੬ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਅਕਾਲ ਚਲਾਣਾ ਹੋਇਆ।

ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਆਖਰੀ ਸਮੇਂ ਤਕ ਆਪਣੇ ਬਾਹੂਬਲ ਨਾਲ, ਬੁੱਧ-ਬਲ ਨਾਲ ਅਤੇ ਸ਼ਰਧਾ-ਭਾਵ ਨਾਲ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸੇਵਾ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਿੱਲੀ ਰਾਜ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਖਾਲਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਰੱਖਦਾ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਹੁਕਮਰਾਨਾਂ ਨਾਲ ਦੋਸਤੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦੇ ਮਹੱਤਵ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦਾ ਇਕ ਨਿਪੁੰਨ ਨੀਤੀਵਾਨ, ਮਹਾਨ ਜਰਨੈਲ, ਨਿਰਭਉ ਅਤੇ ਨਿਰਵੈਰ ਯੋਧਾ ਅਤੇ ਇਕ ਸਮਰਪਿਤ ਗੁਰਸਿੱਖ ਹੋ ਨਿੱਬੜਿਆ। ਉਸ ਦੀ ਆਖਰੀ ਉਮਰ ਤਕ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦਾ ਸੂਰਜ ਉਦੇ ਹੋ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ੧੭੯੯ ਈ: ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਲਾਹੌਰ ਉੱਤੇ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਜੇ ਚਾਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਰਾਜ ਸਥਾਪਤ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਹ ਆਲਮ ਦੂਜੇ ਵੱਲੋਂ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਵਜ਼ੀਰ-ਆਜ਼ਮ ਬਣਨ ਦੀ ਪੇਸ਼ਕਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ। ਪਰ ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਰਾਜ ਕਰਨ ਨਾਲੋਂ ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਅਤੇ ਦੁਸ਼ਟਾਂ ਦੀ ਸੋਧ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵਧੇਰੇ ਦਿਲਚਸਪੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਤੀ ਵਿਚ ਵੀ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵੱਡਾ ਹੱਥ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਨਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਅਤੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸਿਆਸਤ ਵਿਚ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲਾਂ ਮੁਗ਼ਲ ਰਾਜ ਵੱਲੋਂ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਹੋ ਗਈਆਂ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਕਾਇਮ ਕਰਨ ਦਾ ਸੁਨਹਿਰੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮਹਾਰਾਜਾ ਅਮਰ ਸਿੰਘ ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਜਿੱਤਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਫੂਲਕੀਆ ਮਿਸਲ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸਲ ਦਾ ਇਲਾਕਾ ਖੋਹਣ ਦੀ ਇੱਛਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ, ਸਗੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਿਆਸਤਾਂ ਦੀ ਮੁਗ਼ਲ ਹਾਕਮ ਅਤੇ ਮਰਹੱਟੇ ਸਰਦਾਰਾਂ ਤੋਂ ਰਾਖੀ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਾਹੂਬਲ ਨਾਲ ਉਸ ਨੇ ਗੰਗਾ ਪਾਰ ਅਵਧ ਤਕ ਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਖਾਲਸੇ ਦਾ ਦਬਦਬਾ ਕਾਇਮ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਕੇਸਰੀ ਝੰਡਾ ਲਹਿਰਾਇਆ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਸ਼ਰਧਾਵਾਨ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਦੱਸੇ ਮਾਰਗ ਉੱਤੇ ਚੱਲਦੇ ਹੋਏ ਉਸ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਨੂੰ ਸੋਧਿਆ ਅਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਉਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਧਰਮ ਚਲਾਵਨ, ਸੰਤ ਉਬਾਰਨ॥ ਦੁਸਟ ਸਭਨ ਕੋ ਮੂਲ ਉਪਾਰਿਨ॥

(ਬਚਿੱਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਸੱਚਮੁਚ ਹੀ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ ਜੀਵਨ ਇਕ ਵਹਿੰਦੇ ਨਿਰਮਲ ਚਸ਼ਮੇ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਿਸਾਲੀ ਜੀਵਨ, ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ, ਵਿਲੱਖਣ ਕਾਰਨਾਮੇ, ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ, ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਆਦਿ ਸਾਰੇ ਮਹਾਨ ਪੱਖ ਸਾਂਭਣ ਯੋਗ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਹਾਨ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਦੀ ਸਿਮਰਤੀ ਅਤੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਪੂਰਨੇ ਸਮਾਜ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਉੱਤੇ ਅਮਿਟ ਛਾਪ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਉਹ ਕੌਮਾਂ ਲਈ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਰੋਸ਼ਨ ਮੀਨਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਰਾ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਹੀ ਸੰਘਰਸ਼ਸ਼ੀਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ, ਜੋ ਪਹਾੜਾਂ ਜਿੱਡੀਆਂ ਚੁਣੌਤੀਆਂ ਨਾਲ ਬੇਖੌਫ਼ ਟਕਰਾਈਆਂ ਅਤੇ ਜੂਝੀਆਂ ਹੋਣ ਅਤੇ ਅਸੀਮ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮਕਾਲੀਆਂ ਨੂੰ ਡਾਢਾ ਪ੍ਰਭਾਵਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ ਅਤੇ ਨਿਵੇਕਲਾ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ ਹੋਵੇ, ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਨਿਵੇਕਲੀਆਂ ਖੜ੍ਹੀਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਸੀ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਜੀਵਨ ਸੀ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਦਾ। ਉਹ ਅਸੀਮ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਹਉਮੈ, ਹੰਕਾਰ ਅਤੇ ਫੋਕੀ ਹੈਕੜ ਤੋਂ ਰਹਿਤ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦਾ ਅਨਿੰਨ ਸੇਵਕ ਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸਦਾ ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਭਉ ਅਤੇ ਭਾਉ ਵਿਚ ਹੀ ਵਿਚਰੇ। ਉਹ ਬਹੁਪੱਖੀ ਪ੍ਰਤਿਭਾ ਦੇ ਮਾਲਕ ਸਨ ਅਤੇ ਕੌਮ ਦੇ ਹੀਰੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਰਬਪੱਖੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦਾ ਮਾਲਕ ਅਤੇ ਸਫਲ ਗੁਰਸਿੱਖ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਣ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਿਮਾਣਾ ਅਤੇ ਤਾਣ ਹੁੰਦਿਆਂ ਨਿਤਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਨਸਾਨੀ ਗੁਣਾਂ ਦਾ ਮੁਜੱਸਮਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬਾਰੇ ਸਤਿਗੁਰ ਇਉਂ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਤਿਨਾ ਗੁਰਸਿਖਾ ਕੰਉ ਹਉ ਵਾਰਿਆ

ਜੋ ਬਹਦਿਆ ਉਠਦਿਆ ਹਰਿ ਨਾਮੁ ਧਿਆਵਹਿ॥

(ਪੰਨਾ ੫੯੦)

ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਅਤੇ ਕਾਮਯਾਬ ਯੋਧਾ, ਸਮਾਜਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਇਕ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਅਤੇ ਪਰਉਪਕਾਰੀ, ਗਰੀਬਾਂ, ਮਸਕੀਨਾਂ ਅਤੇ ਅਨਾਥਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ-ਆਬਰੂ ਦਾ ਰਾਖਾ, ਧਾਰਮਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਨਾਮ ਜਪਣ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਸੰਚਾਰ ਰਾਹੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਪ੍ਰਾਣੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਦੇ ਲੜ ਲਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਅਜਿਹੇ ਮਨੁੱਖਾਂ ਬਾਰੇ ਇਉਂ ਫਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ:

ਸਰਬ ਸਬਦੰ ਏਕ ਸਬਦੰ ਜੇ ਕੋ ਜਾਣੈ ਭੇਉ॥

ਨਾਨਕੁ ਤਾ ਕਾ ਦਾਸੁ ਹੈ ਸੋਈ ਨਿਰੰਜਨ ਦੇਉ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੯)

ਉੱਪਰ ਲਿਖੇ ਸਾਰੇ ਹਾਲਾਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦਿਆਂ ਅਸੀਂ ਸਹਿਜੇ ਹੀ ਕਹਿ ਸਕਦੇ ਹਾਂ ਕਿ ਬਚਪਨ ਦੇ ਮੰਦਭਾਗੇ ਦਿਨਾਂ, ਅਸਥਿਰਤਾ ਅਤੇ ਅਨਿਸਚਿਤਤਾ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ

(ਬਾਕੀ ਸਫ਼ਾ ੭੧ 'ਤੇ)

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ

—ਡਾ. ਗੁਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ*

ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਜਾਣਨ ਵਾਲੇ ਇਸ ਤੱਥ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਨਾ ਕੇਵਲ ਮਰਦਾਂ ਦੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਨਾਲ ਹੀ ਸ਼ੋਭ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਇਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਮਾਂ, ਭੈਣ, ਸਪੁੱਤਰੀ, ਧਰਮ ਪਤਨੀ, ਦਾਦੀ, ਨੂੰਹ, ਆਗੂ, ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਰੂਪਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਲਈ ਵਡਮੁੱਲਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਨਿਰਸੰਦੇਹ, ਜੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿੱਚੋਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨੂੰ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਸ ਦਾ ਸਰੂਪ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਵੇਗਾ।

ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ 'ਤੇ ਝਾਤੀ ਮਾਰਿਆਂ ਇਹ ਤੱਥ ਉੱਭਰ ਕੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿਸ ਸਿੱਖੀ ਮਹੱਲ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਉਸ ਦੀ ਨੀਂਹ ਰੱਖਣ, ਉਸਾਰਨ ਤੇ ਅੰਤਿਮ ਰੂਪ ਦੇਣ ਲਈ ਜਿੱਥੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤਕ ਦਸ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਘਾਲਣਾ ਘਾਲੀ ਤੇ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਹਨੇਰੀਆਂ-ਝੱਖੜਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਉੱਥੇ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। “ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਮਹਾਨ ਗੌਰਵਮਈ ਵਿਰਸਾ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਬਲੀਦਾਨ, ਤਪ, ਤਿਆਗ, ਰੂਹਾਨੀਅਤ, ਪਿਆਰ, ਸੇਵਾ, ਸਿਮਰਨ ਅਤੇ ਪੰਥ ਦੀ ਚੜ੍ਹਦੀ-ਕਲਾ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਬੇਮਿਸਾਲ ਅਤੇ ਬੇਅੰਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ ਹੈ।... ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਸੂਰਬੀਰਾਂ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਹੈ। ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਸਿਰਜਣ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ-ਪਰੱਖੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸ ਵਿਲੱਖਣ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੌਦੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਮਤਾ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ ਸਿੰਜ ਕੇ ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਇਤਿਹਾਸ ਨੇ ਇਕ ਅਜਿਹੇ ਦਰੱਖਤ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਠੰਢੀ ਛਾਂ ਸਮੁੱਚੀ ਇਨਸਾਨੀਅਤ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਹੈ।”^੧

ਅਸੀਂ ਵਿਸ਼ੇ ਦਾ ਅਰੰਭ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੁਆਰਾ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਨਿਭਾਈ ਭੂਮਿਕਾ ਤੋਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ ਕਿਉਂਕਿ ਮਾਵਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਜੀਵ ਦੀ ਹੋਂਦ ਹੀ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਸਤਰੀ ਦੇ ਮਾਂ-ਰੂਪ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਕੇ ਹੀ, ਮਰਦ

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕਖਾਨਾ: ਸੂਲਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ- ੧੪੭੦੦੧.

ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਮਾਜ ਨੂੰ, ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਮਹੱਤਤਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਸੋ ਕਿਉ ਮੰਦਾ ਆਖੀਐ ਜਿਤੁ ਜੰਮਹਿ ਰਾਜਾਨ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੩)

ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਉਚਾਰਨ ਕੀਤੇ ਇਸ ਪਵਿੱਤਰ ਕਥਨ ਨੇ ਸਮੁੱਚੀ ਮਨੁੱਖਤਾ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਹੈ ਜਾਂ ਘਰ-ਬਾਰ ਤਿਆਗੀ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਜਨਮ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਿੰਦਣਾ ਸ਼ੋਭਾ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਕਿੰਤੂ-ਰਹਿਤ ਸਚਾਈ ਹੈ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਮਾਂ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਸਾਂਝ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲ ਪੁਆਉਂਦੀ ਹੈ ਉੱਥੇ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਸਿੱਖਿਆ-ਦਾਤੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜੋ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ, ਤੁਰਨਾ, ਖਾਣਾ-ਪੀਣਾ, ਖੇਡਣਾ, ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨਾ, ਸਦਾ ਸੱਚ ਬੋਲਣਾ, ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਨਾ ਦੇਣਾ, ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਮਦਦ ਕਰਨੀ, ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਨੂੰ ਸੁਹਣਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਣਾ, ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਆਪਣੀ ਹੱਥੀਂ ਤੇ ਨੇਕ-ਨੀਅਤੀ ਨਾਲ ਕਰਨਾ, ਆਦਿ ਅਨੇਕਾਂ ਸ਼ੁਭ ਗੁਣ ਸਿਖਾਉਂਦੀ ਹੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਲ-ਪੋਸ ਕੇ ਜਵਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਵਿਸ਼ਵ-ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸੰਸਾਰ ਦੇ ਗੁਰੂ, ਭਗਤ, ਚਾਰਸ਼ਨਿਕ, ਮਹਾਨ ਯੋਧੇ, ਵਿਗਿਆਨੀ, ਬੁੱਧੀਜੀਵੀ, ਮਹਾਨ ਸਿਆਸਤਦਾਨ ਆਦਿ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੀ ਗਈ ਮੁੱਢਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਦੂਰ-ਅੰਦੇਸ਼ੀ ਸਦਕਾ ਹੀ ਮਹਾਨ ਬਣੇ ਹਨ। ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀਆਂ ਨੇ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸਿੱਧ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਬੱਚਾ ਮਾਂ ਦੇ ਗਰਭ ਵਿਚ ਪਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹ ਮਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਕਬੂਲਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ-ਵਿਚਾਰ, ਸੰਗਤ, ਵਿਉਂਤ, ਵਾਤਾਵਰਨ ਆਦਿ ਦਾ ਅਸਰ ਸੁਭਾਵਿਕ ਹੀ ਬੱਚੇ 'ਤੇ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮਾਂ ਬਣਨ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਚੰਗੇ ਸ਼ਾਂਤ ਵਾਤਾਵਰਨ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕਰਨ ਤੇ ਉਸਾਰੂ ਸੋਚ ਰੱਖਣ ਦੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਹੈ ਕਿ ਚੰਗੀ ਮਾਂ ਬਿਨਾਂ ਚੰਗੇ ਸਮਾਜ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਲਈ ਨਿਪੋਲੀਅਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ: 'ਮੈਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਚੰਗੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਦਿਉ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਸਮਾਜ ਦਿਆਂਗਾ।'

ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਨੂੰ ਫ਼ਖ਼ਰ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ ਮਹਾਨ ਤੇ ਆਦਰਸ਼ਕ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਦਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾ ਹੀ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਨੇ ਕਬੂਲਿਆ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ਮਹਾਂਵਾਕ “ਧਨੁ ਜਨਨੀ ਜਿਨਿ ਜਾਇਆ” ਅਨੁਸਾਰ ਗੁਰੂ-ਮਾਤਾਵਾਂ ਧੰਨ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਬਣਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾਇਆ। ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਨਾਂ ਪਰਮ ਪੂਜਨੀਕ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਦਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਸੰਸਥਾਪਕ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ (੧੪੬੯ ਈ. ਵਿਚ) ਜਨਮ ਲਿਆ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਆਮਦ ਨੂੰ ਭਾਈ

ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਨੇ ਬੜੇ ਅਲੰਕ੍ਰਿਤ ਢੰਗ ਨਾਲ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਵਿਚ ਬਿਆਨਿਆ ਹੈ:

ਸਤਿਗੁਰੁ ਨਾਨਕੁ ਪ੍ਰਗਟਿਆ ਮਿਟੀ ਧੁੰਧੁ ਜਗਿ ਚਾਨਣੁ ਹੋਆ।

ਜਿਉ ਕਰਿ ਸੂਰਜੁ ਨਿਕਲਿਆ ਤਾਰੇ ਛਪਿ ਅੰਧੇਰੁ ਪਲੋਆ। (ਵਾਰ ੧:੨੭)

ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਹੈ: ‘ਜਨਨੀ ਜਨੇ ਤਾਂ ਭਗਤ ਜਨ, ਕੈ ਦਾਤਾ ਕੈ ਸੂਰ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਨਨੀ ਬਾਂਝ ਰਹੇ, ਕਾਹੇ ਗਵਾਵਹਿ ਨੂਰ।’ ਫਿਰ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਨੇ ਤਾਂ ‘ਅਕਾਲ ਰੂਪ’ ਬਾਲਕ (ਨਾਨਕ) ਨੂੰ ਜਨਮ ਦੇ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੁੱਖ ਨੂੰ ਸਾਰਥਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨਾ ਕੇਵਲ ਭਗਤ, ਮਹਾਨ ਦਾਤੇ ਤੇ ਸੂਰਮੇ ਸਨ ਸਗੋਂ ਮਰਦ-ਏ-ਕਾਮਿਲ ਸਨ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਸਿਫਤ ਕਰਦਿਆਂ ਡਾ. ਮੁਹੰਮਦ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਸੰਬੰਧੀ ਕਿਹਾ ਸੀ: ‘ਫਿਰ ਉਠੀ ਆਖਿਰ ਸਦਾ ਤੌਹੀਦ ਕੀ ਪੰਜਾਬ ਸੇ। ਹਿੰਦ ਕੋ ਇਕ ਮਰਦ-ਏ-ਕਾਮਿਲ ਨੇ ਜਗਾਇਆ ਫਿਰ ਖ਼ਾਬ ਸੇ।’ ਮਾਤਾ ਤ੍ਰਿਪਤਾ ਜੀ ਦੀ ਇਸ ਦੇਣ ਲਈ ਨਾ ਕੇਵਲ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਤੇ ਭਾਰਤ-ਵਰਸ਼ ਹੀ ਰਿਣੀ ਹੈ ਸਗੋਂ ਸਮੁੱਚਾ ਸੰਸਾਰ ਕਰਜ਼ਦਾਰ ਹੈ।

ਭੈਣ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਪੂਜਨੀਕ ਭੈਣ ਜੀ) ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਦਿੱਤੀ ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਕੌਣ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ? ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਦੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਨੇ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਵੀਰ ਸਾਧਾਰਨ ਬਾਲਕ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਇਸੇ ਲਈ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ‘ਸਿੱਖ’ ਹੋਣ ਦਾ ਮਾਣ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ (ਜੋ ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ ਵਿਖੇ ਭਾਈ ਜੈ ਰਾਮ ਜੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹੇ ਹੋਏ ਸਨ) ਵੀਰ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਾਸ ਲੈ ਗਏ ਤੇ ਉੱਥੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਨਵਾਬ ਦੌਲਤ ਖ਼ਾਨ ਲੋਧੀ ਦੇ ਮੋਦੀਖਾਨੇ ਵਿਚ ਮੋਦੀ ਦੇ ਅਹੁਦੇ ‘ਤੇ ਰਖਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੋਂ ਹੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਜਗਤ ਨੂੰ ਤਾਰਨ ਦੇ ਉਦੇਸ਼ ਨਾਲ ਉਦਾਸੀਆਂ ਅਰੰਭੀਆਂ ਸਨ। ਜਨਮ ਸਾਖੀਆਂ ਵਿਚ ਅਨੇਕਾਂ ਉਦਾਹਰਣਾਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਭੈਣ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵੀਰ ਦੀਆਂ ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਵਿਚ ਮਹਾਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਭਾਈ ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਰਬਾਬ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣੀ, ਵੀਰ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਨਣਦ ਤੇ ਭੂਆ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਦੀ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਮੋਢਿਆਂ ‘ਤੇ ਲੈਣੀ ਅਤੇ ਵੀਰ ਨੂੰ ਸਫ਼ਰ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਸਹੂਲਤਾਂ ਮੁਹੱਈਆ ਕਰਵਾਉਣੀਆਂ ਆਦਿ।

ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਸੁਲੱਖਣੀ ਜੀ (ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ) ਦਾ ਯੋਗਦਾਨ ਵੀ ਭੁਲਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਿਆਗ ਇਸਤਰੀਆਂ ਲਈ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀਆਂ (ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ) ਉਦਾਸੀਆਂ ਦੌਰਾਨ ਨਾਲ ਜਾਣ ਦੀ ਜ਼ਿਦ ਨਾ ਕਰ ਕੇ ਜਗਤ-ਗੁਰੂ ਦੇ ‘ਕਲ ਤਾਰਣ’ ਤੇ ਜਗਤ-ਉਧਾਰਨ ਦੇ ਕਾਰਜਾਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪਾਇਆ

ਸਗੋਂ ਪਤੀ-ਗੁਰੂ ਦੀ ਯਾਦ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਹਿਰਦੇ ਅੰਦਰ ਸਮਾ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਨਣਦ (ਬੇਬੇ ਨਾਨਕੀ ਜੀ) ਕੋਲ ਰਹਿ ਕੇ ਦੋਹਾਂ ਪੁੱਤਰਾਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ-ਪੋਸਣਾ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ (ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ) ਸੰਬੰਧੀ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਤੀ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਦੇਵੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਨੂੰ ਜਥਾ ਲੈ ਕੇ ਗਏ ਪਰ ਸੰਗ ਨੂੰ ਰਾਹ ਵਿਚ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰ ਕੇ ਉੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿ ਗਏ। ਸੰਗ ਵਾਪਸ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਕਿਹਾ: “ਤੇਰਾ ਪਤੀ ਤੇਰਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ...ਲਹਿਣਾ (ਜੀ) ਕਰਤਾਰਪੁਰ ਹੀ ਨਾਨਕ ਤਪੇ ਪਾਸ ਰਹਿ ਪਿਆ ਈ, ਸੰਗ ਨੂੰ ਜਵਾਬ ਦੇ ਦਿਤਾ ਸੂ। ਆਪ ਸਾਧ ਹੋ ਕੇ ਬਹਿ ਗਿਆ ਈ...।” ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਹ ਹੀ ਆਖਿਆ: “ਜੇ ਉਹ ਗੋਦੜੀ ਪਾਏ ਤਾਂ ਲੀਰਾਂ ਹੰਡਾਸਾਂ, ਜਿਸ ਹਾਲ ਰੱਖੇ ਉਸ ਹਾਲ ਹੀ ਰਵਾਂਗੀ।” ਠੰਢੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਮੂਰਤ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਅਡੋਲ ਰਹੇ। ਜਦੋਂ ਪਤੀ ਨੇ ਮੁੜ ਆ ਕੇ ਦੁਬਾਰਾ ਪੱਕੇ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਲਈ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਦੀ ਰੋਕ ਨਾ ਪਾਈ ਸਗੋਂ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿ ਕੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਸੰਭਾਲ ਲਈ।^੩ ਜਦੋਂ ਭਾਈ ਲਹਿਣਾ ਜੀ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਲੰਗਰ ਦੀ ਸੇਵਾ ਸੌਂਪੀ ਗਈ। ਜਿੱਥੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਪਤੀ-ਗੁਰੂ, ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਤੇ ਨਾਮ ਦੀ ਦੌਲਤ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ਵਿਚ ਪਾ ਰਹੇ ਸਨ ਉੱਥੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੇ ਭੋਜਨ ਅਤੇ ਘਿਉ ਵਾਲੀ ਖੀਰ ਦਾ ਲੰਗਰ ਪੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਵਰਤਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਲੰਗਰ ਤੇ ਪੰਗਤ ਦੀ ਪਰੰਪਰਾ ਨੂੰ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਦੇਣ ਦੀ ਵਡਿਆਈ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਲੰਗਰ ਦਾ ਸਮੁੱਚਾ ਪ੍ਰਬੰਧ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ਵਿਚ ਹੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਲੰਗਰ ਦੀ ਪ੍ਰਥਾ ਦਾ ਅਰੰਭ ਭਾਵੇਂ ਪਹਿਲੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਇਸ ਨੂੰ ਸੰਸਥਾਤਮਿਕ ਰੂਪ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੂੰ ‘ਨੇਕ ਜਨ’ ਕਹਿ ਕੇ ਵਡਿਆਈ ਦਿੱਤੀ ਹੈ:

ਬਲਵੰਡ ਖੀਵੀ ਨੇਕ ਜਨ ਜਿਸੁ ਬਹੁਤੀ ਛਾਉ ਪੜਾਲੀ॥

ਲੰਗਰ ਦਉਲਤਿ ਵੰਡੀਐ ਰਸੁ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਖੀਰਿ ਪਿਆਲੀ॥...

ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਸਹੁ ਸੋਇ ਜਿਨਿ ਗੋਇ ਉਠਾਲੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੬੭)

ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਸਥਾਨ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਨੂੰ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਪਾਠ ਪੜ੍ਹਾ ਕੇ ਚੰਗੀ ਮਾਂ ਦਾ ਰੋਲ ਵੀ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਪੁੱਤਰੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ (ਦੂਜੇ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ

ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ, ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਭਤੀਜੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ) ਦੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਰਸਨਾ ਤੋਂ ਉਚਰੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਬਾਬਾ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਕਾਇਆ ਪਲਟ ਦਿੱਤੀ। ਉਹ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਤੀਰਥ ਯਾਤਰੀ ਤੋਂ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ, ਨਿਥਾਵਿਆਂ ਦੇ ਥਾਂ, ਨਿਮਾਣਿਆਂ ਦੇ ਮਾਣ ਤੇ ਨਿਤਾਣਿਆਂ ਦੇ ਤਾਣ ਬਣ ਗਏ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਇਕ ਦਿਨ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਵੇਲੇ ਦੁੱਧ ਰਿੜਕਦਿਆਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦਾ ਪਾਠ ਬਹੁਤ ਮਧੁਰ ਅਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਰ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹ ਪਾਠ ਸ੍ਰੀ ਅਮਰਦਾਸ ਦਾਸ ਜੀ ਦੇ ਕੰਨੀਂ ਪਿਆ ਤਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਧੂਹ ਪਈ। ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਦੀ ਬਾਣੀ ਪੜ੍ਹ ਰਹੇ ਸੀ? ਇਹ ਪਤਾ ਲੱਗਣ 'ਤੇ ਕਿ ਇਹ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਦੀ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨਾਂ ਦੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗ ਪਈ। ਆਪ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ ਪਹੁੰਚ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅੰਗਦ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਅਥਾਹ ਸ਼ਾਂਤੀ ਮਿਲੀ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੀਬੀ ਅਮਰੋ ਜੀ ਸ੍ਰੀ (ਗੁਰੂ) ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਲਈ ਗੁਰੂ-ਮਿਲਾਪ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣੇ।

ਸਪੁੱਤਰੀ ਤੇ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ (ਤੀਸਰੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਤੇ ਚੌਥੇ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ), ਜੋ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ-ਭਾਵ ਤੇ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਵਿਚਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ, ਦਾ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਹੈ। ਪਿਤਾ ਗੁਰੂ ਜੀ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸੇਵਾ ਸਦਕਾ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਰੁਖ਼ ਹੀ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ। ਇਤਿਹਾਸਕਾਰਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਬੀਬੀ ਭਾਨੀ ਜੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ (ਪੁੱਤਰ ਤੇ ਅਗਲੀਆਂ ਚਾਰ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ) ਤਕ ਸ਼ਾਨਦਾਰ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਾਇਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਆਪ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਸਮੇਂ ਵੀ ਮਹਾਨ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ।

ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਤੇ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ (ਪੰਜਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ {ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੇ ਸਿਰਤਾਜ} ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਤੇ ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪਤੀ ਦੀ ਹਰ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਿਆ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਸਪੁੱਤਰ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸ਼ਖਸੀਅਤ ਦੇ ਸਰਬ-ਪੱਖੀ ਵਿਕਾਸ ਵੱਲ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧਿਆਨ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜੀ ਨੇ ਬਾਲ-ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਮਜ਼ਬੂਤ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ-ਸੰਕਲਪਾਂ ਨਾਲ ਲਬਰੇਜ਼ ਕਰ ਕੇ 'ਵਡ ਯੋਧਾ ਬਹੁ ਪਰਉਪਕਾਰੀ' ਅਤੇ 'ਮੀਰੀ ਪੀਰੀ ਦੇ ਮਾਲਕ' ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦਾ ਛੇਵਾਂ ਵਾਰਸ ਦੇ ਕੇ, ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੇ

ਮੀਰੀ ਤੇ ਪੀਰੀ ਦੀਆਂ ਦੋ ਕਿਰਪਾਨਾਂ ਪਹਿਨ ਕੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰੂ-ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਜਿਗਰੇ ਨਾਲ ਸਹਾਰਿਆ ਤੇ ਅਨੇਕਾਂ ਕਠਨਾਈਆਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਵੀ ਥੰਮ੍ਹ ਵਾਂਗ ਮਜ਼ਬੂਤ ਰਹੇ। ਆਪ ਜੀ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੀਆਂ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਮਾਤਾ ਗੰਗਾ ਜੀ ਨੇ ਗੁਰਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਅਮਲੀ ਸਿੱਖਿਆ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਸਪੁੱਤਰੀ ਤੇ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ (ਛੇਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਜੀ ਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ) ਦੀ ਵੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਹੈ। ਆਪ ਨੇ ਅਜਿਹੇ ਸੂਰਬੀਰ ਪੰਜ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਮੇਂ ਭੰਗਾਣੀ ਦੇ ਯੁੱਧ ਵਿੱਚ ਆਪਣੀ ਵੀਰਤਾ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ। ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਦੇ ਦੋ ਪੁੱਤਰਾਂ (ਸ੍ਰੀ ਸੰਗੋ ਸ਼ਾਹ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਜੀਤ ਮੱਲ ਜੀ) ਨੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ‘ਬਚਿੱਤਰ ਨਾਟਕ’ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਵੀਰੋ ਜੀ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਤਾ ਦਮੋਦਰੀ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ) ਤੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਤੇ ਗੁਰਸਿੱਖੀ ਵਾਲੇ ਸੰਸਕਾਰ ਮਿਲੇ ਸਨ।

ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਤੇ ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਕਿਸ਼ਨ ਕੌਰ ਜੀ (ਸਤਵੇਂ ਗੁਰੂ, ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿ ਰਾਇ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਤੇ ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਮਾਤਾ ਜੀ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪਤੀ ਦਾ ਸਾਇਆ ਸਿਰੋਂ ਉੱਠ ਜਾਣ ਬਾਅਦ, ਆਪਣੇ ਬਾਲ-ਪੁੱਤਰ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਨੂੰ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਨਿਭਾਇਆ। ਪੰਜ ਸਾਲ ਦੇ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰਗੱਦੀ ’ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਵੇਖ ਕੇ ਮਾਂ ਧੰਨ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਬੇਅੰਤ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਪੰਡ ਸਿਰ ’ਤੇ ਸੀ। ਜਵਾਨੀ ਦੀ ਤਿੱਖੜ ਦੁਪਹਿਰ ਪਤੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੱਟਣੀ ਮੁਹਾਲ ਸੀ ਪਰ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਅਨੂਠੇ ਸਿਦਕ ਨੇ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਿ ਕੇ ਸਿੱਖੀ ਮਰਯਾਦਾ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਬਹੁਤ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਕਾਇਮ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਆਪ ਆਪਣੇ ਬਾਲ ਪੁੱਤਰ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਰੂਪ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਰ ਆਗਿਆ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਆਗਿਆ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਆਪ ਗੁਰੂ-ਪਤੀ ਤੇ ਗੁਰੂ-ਪੁੱਤਰ ਦੇ ਵਿਛੋੜੇ ਵਿਚ ਲੰਬੇ ਸਮੇਂ ਤਕ ਭਾਣੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਜਿਊਂਦੇ ਰਹੇ।

ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਨਾਨਕੀ ਜੀ (ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਤੇ ਮਾਤਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ) ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਗੌਰਵਮਈ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਖੀ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਇਕ ਮਹਾਨ ਬਾਲਕ ਨੇ ਜਨਮ ਲਿਆ ਜੋ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਬਣੇ ਤੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ

ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਵਿਖੇ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇ ਕੇ 'ਧਰਮ ਦੀ ਚਾਦਰ' ਬਣੇ। ਇਸ ਮਹਾਨ ਕੁਰਬਾਨੀ ਸੰਬੰਧੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਕਥਨ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਠੀਕਰ ਫੋਰਿ ਦਿਲੀਸ ਸਿਰਿ ਪ੍ਰਭ ਪੁਰਿ ਕੀਆ ਪਯਾਨ॥

ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਸੀ ਕ੍ਰਿਆ ਕਰੀ ਨ ਕਿਨਹੂੰ ਆਨਿ॥

(ਬਚਿਤ੍ਰ ਨਾਟਕ)

ਧਰਮ-ਪਤਨੀ, ਮਾਂ ਤੇ ਦਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ (ਨੌਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ) ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਬਹੁਮੁੱਲੀ ਦੇਣ ਹੈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ (ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੇ ਹੁਕਮ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦਿਆਂ) ੨੨ ਸਾਲ ੯ ਮਹੀਨੇ ਅਤੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਬਾਬੇ ਬਕਾਲੇ ਗੁਰੂ-ਪਤੀ ਦੇ ਨਾਲ ਆਤਮ-ਸਾਧਨਾ ਸਾਧੀ। ਅਠਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਹਰਿਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਜੋਤੀ ਜੋਤਿ ਸਮਾਉਣ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਪਤੀ ਗੁਰਗੱਦੀ 'ਤੇ ਬਿਰਾਜਮਾਨ ਹੋਏ ਤਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਗੁਰੂ-ਪਤੀ ਨਾਲ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਇਲਾਹਾਬਾਦ ਤੇ ਫਿਰ ਪਟਨੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਇੱਥੇ ੧੬੬੬ ਈ. ਵਿਚ ਆਪ ਜੀ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰ ਕੁੱਖ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਹੋਣਹਾਰ ਬਾਲਕ ਸ੍ਰੀ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਦਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਨੇ ਕੇਵਲ ੯ ਸਾਲ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੇਣ ਲਈ ਦਿੱਲੀ ਤੋਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਫਿਰ ਦਸਵੇਂ ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਜਿਹੇ ਕਾਰਨਾਮੇ ਕਰ ਵਿਖਾਏ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਨੂੰ ਬਦਲ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੇ ਸਿਰ ਦਾ ਤਾਜ ਖੁੱਸ ਗਿਆ ਪਰ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਪਲਾਂ ਵਿਚ ਆਪ ਨੇ ਆਪਣੇ ੯ ਸਾਲ ਦੇ ਬਾਲ ਗੋਬਿੰਦ ਰਾਇ ਜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਕਰਤੱਵ ਲਈ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਜਿਸ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਨੇ ਸੰਸਾਰ ਵਿਚ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਆਪ ਜੀ ਦੇ ਸਪੁੱਤਰ ਨੇ ਭਾਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਇਰ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ- 'ਨਾ ਕਹੂੰ ਜਬ ਕੀ, ਨ ਕਹੂੰ ਤਬ ਕੀ, ਬਾਤ ਕਹੂੰ ਮੈਂ ਅਬ ਕੀ, ਅਗਰ ਨਾ ਹੋਤੇ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ, ਤੇ ਸੁੰਨਤ ਹੋਤੀ ਸਭ ਕੀ।'

ਦਾਦੀ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਵੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਲਾਸਾਨੀ ਦੇਣ ਹੈ। ਜ਼ਿਕਰ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਰਸਾ ਨਦੀ ਦੇ ਕੰਢੇ ਜੰਗ ਉਪਰੰਤ ਦੋ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦੇ—ਬਾਬਾ ਜ਼ੋਰਾਵਰ ਸਿੰਘ ਜੀ ਤੇ ਬਾਬਾ ਫਤਹਿ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮਾਤਾਵਾਂ ਤੇ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਤੋਂ ਵਿੱਛੜ ਕੇ ਆਪਣੀ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਗੰਗੂ ਰਸੋਈਏ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਸਹੇੜੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਗੰਗੂ ਨੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਹਕੂਮਤ ਕੋਲੋਂ ਇਨਾਮ ਹਾਸਲ ਕਰਨ ਲਈ ਮਾਤਾ ਜੀ ਅਤੇ ਮਾਸੂਮ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗ੍ਰਿਫਤਾਰ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਰਹੰਦ ਦੇ ਠੰਢੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਕੈਦ ਕਰਵਾ ਦਿੱਤਾ। ਇੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ (ਪੋਹ ਦੇ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ) ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਦੀ ਬਹਾਦਰੀ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਾ-ਸੁਣਾ ਕੇ ਨਿਰਭੈਤਾ ਤੇ ਬੀਰਤਾ

ਦਾ ਜਜ਼ਬਾ ਭਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਮੁਗਲ ਹਕੂਮਤ ਦੇ ਹਾਕਮਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਡੋਲ ਨਾ ਜਾਣ। ਸਵੇਰੇ ਆਪ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਦੇ ਤੇ ਸਮਝਾਉਂਦੇ, “ਆਪਣੇ ਧਰਮ ਨੂੰ ਜਾਨਾਂ ਵਾਰ ਕੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਉਸ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਦੇ ਸ਼ੇਰ ਬੱਚੇ ਹੋ, ਜਿਸ ਨੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਤੋਂ ਕਦੀ ਈਨ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਉਸ ਦਾਦੇ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹੋ ਜਿਸ ਨੇ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਆਪਣਾ ਸੀਸ ਵਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਵੇਖਿਓ! ਕਿਤੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਵੱਲੋਂ ਦਿੱਤੇ ਲਾਲਚ ਜਾਂ ਡਰਾਵਿਆਂ ਕਾਰਨ ਧਰਮ ਵਲੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਾ ਵਿਖਾ ਜਾਇਓ।” ਨਵਾਬ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਲਿਜਾ ਕੇ ਵਜ਼ੀਰ ਖਾਂ ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਗਿਆ। ਨਵਾਬ ਨੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸਲਾਮ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਅਤੇ ਨਾ ਮੰਨਣ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੌਤ ਦਾ ਡਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ ਪਰ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੇ ਨਿਝੱਕ ਹੋ ਕੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ: “ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਰਜਨ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸੰਤਾਨ ਹਾਂ ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਤੇਗ ਬਹਾਦਰ ਜੀ ਦੇ ਪੋਤੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਲਈ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣਾ ਜਾਣਦੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਧਰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਜਿਉਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਜਿਵੇਂ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਰ ਲਵੋ।” ਇਸ ਸਮੇਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਕੋਈ ਡਰ ਦਾ ਚਿੰਨ੍ਹ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਦੀਵਾਨ ਸ਼ੁੱਚਾ ਨੰਦ ਦੇ ਸੂਬੇ ਨੂੰ ਹੋਰ ਉਕਸਾਉਣ ਤੇ ਭੜਕਾਉਣ 'ਤੇ ਨਵਾਬ ਨੇ ਹੁਕਮ ਦੇ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਨੂੰ ਜਿਉਂਦੇ-ਜੀਅ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਨਵਾਬ ਦੇ ਹੁਕਮ ਅਨੁਸਾਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਨੀਹਾਂ ਵਿਚ ਚਿਣ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਅੰਤਲੇ ਸਵਾਸ ਤਕ ਉਹ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਜਾਪ ਕਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ ਮੌਤ ਲਾੜੀ ਨੂੰ ਪ੍ਰਣਾ ਲਿਆ। ਇਹ ਦਾਦੀ ਮਾਂ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ ਹੀ ਸਿੱਟਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਧਰਮ ਤੋਂ ਥਿੜਕੇ ਨਹੀਂ।

ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹੀਦੀ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਸੁਣ ਕੇ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੇ ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੇ ਚਰਨਾਂ ਵਿਚ ਅਰਦਾਸ ਕੀਤੀ ਤੇ ਸੱਚਖੰਡ ਪਧਾਰ ਗਏ। ਧੰਨ ਹੈ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ! ਜਿਸ ਨੇ ਆਪਣੇ (ਜਿਗਰ ਦੇ ਟੋਟੇ) ਪੋਤਰਿਆਂ ਨੂੰ ‘ਸੀਸ ਜਾਇ ਪਰ ਸਿਰ ਨ ਜਾਇ’ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇ ਕੇ ਸ਼ਹੀਦ ਹੋਣ ਲਈ ਤੋਰਿਆ ਤੇ ਆਪ ਵੀ ਠੰਢੇ ਬੁਰਜ ਵਿਚ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦਾ ਜਾਮ ਪੀਤਾ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਬੁਨਿਆਦ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਦੀਵਾਨ ਟੋਡਰ ਮੱਲ ਨੇ ਮੋਹਰਾਂ ਵਿਛਾ ਕੇ ਸਾਹਿਬਜ਼ਾਦਿਆਂ ਅਤੇ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਸਸਕਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਲਈ ਤੇ ਪੂਰਨ ਮਰਿਆਦਾ ਤੇ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਇਸ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਜੋਤੀ ਸਰੂਪ ਸੁਸ਼ੋਭਤ ਹੈ ਜੋ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੀ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੀ ਯਾਦ ਦਿਵਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਇਸਤਰੀ ਸ਼ਹੀਦ ਮੰਨੇ ਗਏ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੂਰਨਿਆਂ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਅਨੇਕਾਂ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ

ਨੇ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਨਿਬਾਹੁੰਦੇ ਹੋਏ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀਆਂ ਹਨ। ਆਓ, ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਪ੍ਰਣਾਮ ਕਰੀਏ ਮਹਾਨ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ, ਮਹਾਨ ਮਾਤਾ ਤੇ ਮਹਾਨ ਦਾਦੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ ਨੂੰ ਜੋ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੀ ਉਹ ਅਨੂਪਮ ਤੇ ਸਿਦਕੀ ਸਾਧਕ ਹੋ ਨਿਬੜੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨੇ ਉਮਰ ਭਰ ਲੰਮੇ ਸੰਘਰਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਦੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਬੜੀ ਦਲੇਰੀ ਨਾਲ ਹੰਢਾਇਆ ਹੈ।

ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬੀਬੀ ਮਥੋ ਜੀ (ਮੁਰਾਰੀ ਜੀ ਦੀ ਪਤਨੀ) ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਨਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਭਾਰੀ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਜਿਸ ਕਾਰਨ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਸੰਮਿਲਤ ਨਾਂ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਹੈ।^੪ ਇੱਥੇ ਇਹ ਸਪਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਅਮਰਦਾਸ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਦਾ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਨ ਲਈ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ੨੨ ਮੰਜੀਆਂ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਕੀਤੀ ਗਈ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੰਜੀਆਂ ਦੇ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਮਥੋ-ਮੁਰਾਰੀ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਸ਼ਾਮਲ ਹੈ।

ਨੇਤਾ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਤੇ ਹੋਰ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ-ਕਾਲ ਵਿਚ ਹੀ, ਰਾਹੋਂ ਖੁੰਝੇ ਮਾਝੇ ਦੇ ਸਿੰਘਾਂ (ਜੋ ਅਨੰਦਪੁਰ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਜੰਗ ਵਿਚ ਅਤਿ ਔਕੜ ਸਮੇਂ ਗੁਰੂ ਨੂੰ ਬੇਦਾਵਾ ਲਿਖ ਕੇ ਦੇ ਘਰੀਂ ਆ ਗਏ ਸਨ) ਨੂੰ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦੇ ਕੇ ਮੁੜ ਗੁਰੂ ਨਾਲ ਜੋੜਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੇਮੁਖ ਹੋਏ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਨਮੋਸ਼ੀ ਭਰੇ ਸ਼ਬਦਾਂ (ਚੁੜੀਆਂ ਪਾ ਕੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਬੈਠੋ) ਵਿਚ ਧਿੱਕਾਰਾਂ ਪਾਈਆਂ ਕਿ ਉਹ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸੇਵਾ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਮਾਫੀ ਮੰਗਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਹੋ ਗਏ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸਾਥ ਨਿਭਾਉਣ ਦਾ ਨਿਸ਼ਚਾ ਕਰ ਕੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਨੁਮਾਇੰਦਗੀ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਨੇ ਕੀਤੀ। ਬਹਾਦਰ ਬੀਬੀ ਨੇ ਮਰਦਾਵਾਂ ਭੇਸ ਧਾਰਿਆ, ਸ਼ਸਤਰ ਧਾਰਨ ਕੀਤੇ ਅਤੇ ਘੋੜੇ 'ਤੇ ਸਵਾਰ ਹੋ ਕੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਨਿੱਤਰੀ। ਐਨਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਇਸ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ਸਿੰਘਾਂ ਨੇ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ (ਮੁਕਤਸਰ) ਦੇ ਜੰਗ-ਏ-ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮੁਗਲ ਫੌਜਾਂ ਦਾ ਡੱਟ ਕੇ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕੀਤਾ। ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਵਰਗੀਆਂ ਬਹਾਦਰ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੇ ਯੁੱਧ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਮਰਦਾਂ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰ ਕੇ ਇਤਿਹਾਸ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਦੀ ਮਹਾਨ ਦੇਣ ਨੂੰ ਉਜਾਗਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਇੱਥੇ ਹੀ ਭਾਈ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਦੁਆਰਾ ਬੇਨਤੀ ਕਰਨ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਬੇਦਾਵਾ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਮਹੱਲ ਨੂੰ ਢਹਿ-ਢੇਰੀ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਪਰਵਾਨਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਿਰਾਂ ਦੀਆਂ ਥੰਮ੍ਹੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਤਾਵਾਂ (ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਗੁਰ-ਮਰਯਾਦਾ ਅਨੁਸਾਰ ਢਾਲੇ ਹੋਏ ਸਨ) ਤੋਂ ਸਹੀ ਸੇਧ ਮਿਲੀ ਸੀ।

ਸ਼ਹੀਦ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਿੱਖੀ-ਸਿਦਕ ਦੀਆਂ ਧਾਰਨੀ ਇਸਤਰੀਆਂ

ਆਪ ਵੀ ਧਰਮ ਦੀ ਖਾਤਰ ਸ਼ਹਾਦਤ ਦੇਣ ਵਿਚ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ। ਇਤਿਹਾਸਕ ਤੱਥ ਗਵਾਹੀ ਭਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਮਾਤਾਵਾਂ ਨੇ ਆਪ ਵੀ ਮੁਗ਼ਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ ਵਿਚ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਸਵਾ-ਸਵਾ ਮਣ ਪੀਸਣੇ ਪੀਸੇ, ਖੰਨੀ-ਖੰਨੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਟੋਟੇ-ਟੋਟੇ ਕਰਵਾ ਕੇ ਗਲਾਂ ਵਿਚ ਹਾਰ ਪੁਆਏ ਪਰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਦੁੱਤੀ ਤੇ ਸਿਦਕ ਭਰੇ ਕਾਰਨਾਮਿਆਂ ਦੀ ਯਾਦਗਾਰ ਅੱਜ ਵੀ ਲਾਹੌਰ ਵਿਚ ‘ਸ਼ਹੀਦ ਗੰਜ ਸਿੰਘਾਂ-ਸਿੰਘਣੀਆਂ’ ਦੇ ਨਾਂ ’ਤੇ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਿੱਖੀ ਆਚਰਨ ਤੇ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਪਰਿਪੱਕਤਾ ਸਦਕਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ ਅਸੀਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਅਰਦਾਸ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ:

‘ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ ਸਿੰਘਣੀਆਂ ਨੇ ਧਰਮ ਲਈ ਸੀਸ ਦਿੱਤੇ... ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸੁਆਸਾਂ ਨਾਲ ਨਿਬਾਹੀ, ਤਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦਾ ਧਿਆਨ ਧਰ ਕੇ, ਖਾਲਸਾ ਜੀ ਬੋਲੇ ਜੀ ਵਾਹਿਗੁਰੂ।’

ਪੁਰਾਤਨ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲਟਾਇਆਂ ਹੋਰ ਅਨੇਕਾਂ ਬਹਾਦਰ ਵੀਰਾਂਗਣਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਆਉਂਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਦਲੇਰੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਉੱਚੇ ਇਖ਼ਲਾਕ ਦੀ ਬਦੌਲਤ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਲਈ ਪੂਰਨੇ ਪਾਏ ਹਨ। ਬੀਬੀ ਸਤਵੰਤ ਕੌਰ ਨੇ ਵੈਰੀਆਂ ਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿ ਕੇ, ਗੁਰੂ ਦੇ ਓਟ-ਆਸਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਮਹਿਫੂਜ਼ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਸੁੰਦਰੀ (ਸੁੰਦਰ ਕੌਰ), ਬੀਬੀ ਦਲੇਰ ਕੌਰ ਤੇ ਬੀਬੀ ਹਰਸ਼ਰਨ ਕੌਰ ਨੇ ਸਿੱਖ ਰਾਜ ਦੀਆਂ ਔਕੜਾਂ ਸਮੇਂ ਜਾਨ ਤਲੀ ’ਤੇ ਧਰ ਕੇ ਬਹਾਦਰੀ ਦੇ ਜੌਹਰ ਵਿਖਾਏ ਸਨ। ਬੀਬੀ ਅਨੂਪ ਕੌਰ ਨੇ ਮਲੇਰਕੋਟਲੇ ਦੇ ਨਵਾਬ ਸ਼ੇਰ ਮੁਹੰਮਦ ਖਾਂ ਦੇ ਸੈਨਿਕਾਂ ਨਾਲ ਯੁੱਧ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਕੌਮ ਲਈ ਕੁਰਬਾਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮਾਤਾ ਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਭਗਤੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਸ਼ਸਤਰਾਂ ਨਾਲ ਲੈਸ ਕਰਨ ਦੀ ਸਿਖਲਾਈ ਦਿੱਤੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਨਵੀਂ ਦਿਸ਼ਾ ਦਿੱਤੀ। ਸ਼ਾਸਕ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬ ਕੌਰ (ਪਟਿਆਲੇ ਵਾਲੀ) ਦਾ ਨਾਂ ਰਾਜਨੀਤਿਕ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਬੜੇ ਮਾਣ ਨਾਲ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਮਰਹੱਟਾ ਫੌਜ ਦੇ ਕਈ ਮਹਾਨ ਨਾਇਕਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਤਲਵਾਰ ਨਾਲ ਮੌਤ ਦੇ ਘਾਟ ਉਤਾਰਿਆ। ਸਰਦਾਰਨੀ ਸਦਾ ਕੌਰ ਅਦੁੱਤੀ ਬਹਾਦਰੀ ਤੇ ਅਸਧਾਰਨ ਯੋਗਤਾ ਦੀ ਮਾਲਕ ਸੀ ਜਿਸ ਨੇ ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਖਾਲਸਾ ਰਾਜ ਦੀ ਸਥਾਪਨਾ ਵਿਚ ਅਹਿਮ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਘਨੱਈਆ ਮਿਸਲ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਯੁੱਧ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਛੱਕੇ ਛੁਡਾ ਦਿੱਤੇ। ਮਹਾਰਾਣੀ ਜਿੰਦਾਂ (ਮਹਾਰਾਜਾ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਦੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ) ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਸੰਘਰਸ਼ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤਰ ਕੰਵਰ ਦਲੀਪ ਸਿੰਘ (ਜੋ ਈਸਾਈ ਮੱਤ ਦੇ ਪ੍ਰਭਾਵ ਅਧੀਨ ਕੇਸ ਕਟਵਾ ਚੁੱਕਾ

ਸੀ) ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਵਿਚ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਆ।

ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਵੀ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ (ਬੀਬੀ ਆਗਿਆ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਬਲਬੀਰ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਭਾਗਭਰੀ, ਸਰਦਾਰਨੀ ਧਰਮ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਦਰਸ਼ਨ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਖੇਮ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਰਣਜੀਤ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਰਾਜਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਬੀਬੀ ਰਜਨੀ, ਬੀਬੀ ਸਚਨ ਸੱਚ ਜੀ, ਕਾਬਲ ਵਾਲੀ ਮਾਈ, ਆਦਿ)^੪ ਹੋਈਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇ ਕੇ ਸਿਰਜੇ ਇਸ ਮਹਾਨ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਤੇ ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਆਨ-ਸ਼ਾਨ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਲਈ ਆਪਣਾ ਯੋਗਦਾਨ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪਾਇਆ ਹੈ ਤੇ ਪਾ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹੀ ਕਾਰਨ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਵੀ ਸਿੱਖੀ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਧਾਰਨ ਕਰਨ ਵਾਲੀਆਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਸਥਾਨ ਬਹੁਤ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਹੈ।

ਵਿਦਵਾਨਾਂ ਦੁਆਰਾ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਦੇਣ ਸੰਬੰਧੀ ਪ੍ਰਗਟਾਏ ਵਿਚਾਰ ਆਪ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੀ ਹਾਂ: “...ਸਪਸ਼ਟ ਹੈ, ਗੁਰੂ ਮਹਿਲਾਂ ਅਤੇ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਰ ਸਿੱਖ ਬੀਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪ ਤਾਂ ਇਕ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਹੀ ਹੀ ਹੈ, ਨਾਲ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕਿਰਦਾਰ ਨਾਲ ਸਮੁੱਚੀ ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਵਿਚ ਇਕ ਨਵੀਂ ਚੇਤਨਾ ਦਾ ਸੰਚਾਰ ਕੀਤਾ, ਇਕ ਨਵੀਂ ਰੂਹ ਫੂਕ ਦਿੱਤੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀ ਉਚੇਚੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾਉਣ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕੀਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਮਹਿਲ ਤਾਂ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਪ੍ਰੇਰਨਾ-ਸਰੋਤ ਤੇ ਰੋਲ-ਮਾਡਲ ਬਣ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਿਹਾਰ ਰਾਹੀਂ, ਇਸਤਰੀ ਜਾਤੀ ਵਿਰੁੱਧ ਸਦੀਆਂ ਤੋਂ ਚਲੇ ਆ ਰਹੇ ਵਿਤਕਰੇ ਭਰਪੂਰ ਸਮਾਜੀ ਵਤੀਰੇ ਨੂੰ ਚੁਣੌਤੀ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਅਤੇ ਫੇਰ ਪਰਦੇ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਇਸਤਰੀ ਲਈ ਪਰਦੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਕੇ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਆਜ਼ਾਦ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਵਿਚਰਨ ਦਾ ਰਾਹ ਪੱਧਰਾ ਕਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਪਾਬੰਦੀਆਂ ਨੂੰ ਤੋੜ ਕੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸੰਗਤ ਤੇ ਪੰਗਤ ਦਾ ਸਰਗਰਮ ਹਿੱਸੇਦਾਰ ਬਣਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਦਾ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੇ ਅੰਦੋਲਨ ਦਾ ਮੁੱਢ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁਰਖਾਂ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਲਿਆ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।”^੫

“ਜੇਕਰ ਗੁਰੂ ਕਾਲ ਸਮੇਂ ਦੇ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਵੱਲ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀਏ ਤਾਂ ...ਅਜਿਹੀਆਂ ਮਹਾਨ ਇਸਤਰੀਆਂ ਭਾਰਤ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ’ਤੇ ਉਜਾਗਰ ਹੋਈਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਜ਼ੀਮ-ਉਲ-ਸ਼ਾਨ ਸ਼ਖ਼ਸੀਅਤ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਕੌਮ ਦੀ ਵਿਗੜੀ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰਨ ਲਈ ਕੀਤੀਆਂ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਾਰਨ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਲਈ ਸੁਨਹਿਰੀ ਅੱਖਰਾਂ ਵਿਚ ਲਿਖਿਆ ਜਾਂਦਾ ਰਹੇਗਾ। ਜਦੋਂ ਸਿੱਖ ਸਮਾਜ ਤੇ ਰਹੁ-ਰੀਤੀ ਵਿਚ ਇਸਤਰੀ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅੱਗੇ ਸਮਝਣ ਦੀ ਪਿਰਤ ਪੈ ਗਈ ਤਾਂ

ਇਤਿਹਾਸ ਗਵਾਹ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਸੂਰਬੀਰ ਬੱਚੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪਤੀਆਂ, ਪੁੱਤਰਾਂ ਤੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨਾਲ ਮੋਢੇ ਨਾਲ ਮੋਢਾ ਜੋੜ ਕੇ ਮੈਦਾਨ-ਏ-ਜੰਗ ਵਿਚ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਦੰਦ ਖੱਟੇ ਕਰਨ ਵਿਚ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਛੱਡੀ।...ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਵੱਲੋਂ ਦਰਸਾਏ ਬਰਾਬਰੀ ਦੇ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਿੱਖ ਵੀਰਾਂਗਣਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਹਰ ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਰਹੀਆਂ ਅਤੇ ਜਦ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਵਸਰ ਮਿਲਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਅਦੁੱਤੀ ਕਾਬਲੀਅਤ ਅਤੇ ਵਿਕਸਿਤ ਹਸਤੀ ਦਾ ਅਨੁਪਮ ਪ੍ਰਦਰਸ਼ਨ ਕੀਤਾ।”^੬

ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੇ ਯੋਗਦਾਨ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਅਜੋਕੇ ਸਮੇਂ ਦੀ ਲੋੜ

ਅੱਜ ਜਦੋਂ ਕੁਝ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦੇ ਦਰਦੀ ਇਕੱਠੇ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਗੰਭੀਰ ਸਮੱਸਿਆ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਨੂੰ ਢਾਹ ਲੱਗ ਰਹੀ ਹੈ ਭਾਵ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਬੱਚੇ ਤੇ ਬੱਚੀਆਂ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਦੇ ਕਾਰਨਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਹਨ ਤੇ ਜਾਣਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਆਖਰ ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਕਿਸ ਦੀ ਹੈ? ਇਸ ਗਿਰਾਵਟ ਦੇ ਕਈ ਕਾਰਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਡੀਆਂ ਬਜ਼ੁਰਗ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੇ ਸਿੱਖ ਆਚਰਨ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵਿਚ ਜੋ ਹਿੱਸਾ ਪਾਇਆ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਅੱਜ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਵਾਂਝੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਸਹੀ ਅਗਵਾਈ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੀ ਸਿੱਖ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਦਾ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਜਾਣ ਦਾ ਮੁੱਢਲਾ ਕਾਰਨ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਲੋੜ ਹੈ ਪਿਛਲੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨਿਆਂ ਨੂੰ ਉਲਟਾਉਣ ਤੇ ਉਸ ਤੋਂ ਸੋਧ ਲੈਣ ਦੀ।

ਹੁਣ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਫਿਰ ਮਾਈ ਭਾਗੋ ਜੀ ਵਾਂਗ ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲਾ ਰੋਲ ਅਦਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਭੁੱਲੇ ਸਿੱਖ ਨੌਜਵਾਨ ਲੜਕਿਆਂ ਤੇ ਲੜਕੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹੀ ਰਸਤਾ ਦਿਖਾਇਆ ਜਾ ਸਕੇ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਮਾਰਗ 'ਤੇ ਚੱਲਣ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾਵੇ। ਮਾਵਾਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਲੋਰੀਆਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋਏ “ਨਿਮਖ ਨ ਬਿਸਰਉ ਤੁਮ੍ਹ ਕਉ ਹਰਿ ਹਰਿ ਸਦਾ ਭਜਹੁ ਜਗਦੀਸ” ਦੀ ਅਸੀਸ ਦੇਣ। ਬਚਪਨ ਵਿਚ ਹੀ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਵਾਉਣ ਤਾਂ ਕਿ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿਚ ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਸਿੱਖ ਵਿਰਸੇ ਦੀ ਸਰਬਉੱਚਤਾ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਪੈਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਮਾਣ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਕਿ ਅਸੀਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ-ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਸਿੱਖ ਹਾਂ। ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਹੀ ਸੰਭਵ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਜੇ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਦਾ ਆਪਣਾ ਨਿੱਜੀ ਜੀਵਨ ਨਮੂਨੇ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਜੇ ਉਹ ਆਪ ਗੁਰਮਤਿ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਤੇ ਅਮਲੀ ਤੌਰ 'ਤੇ ਉਹ ਸਿੱਖੀ ਅਸੂਲਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਜੀਵਨ ਬਿਤਾ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ। ਜੇ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਆਪਣੇ ਘਰਾਂ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨੂੰ ਅੱਖੋਂ ਓਹਲੇ ਕਰ ਕੇ ਆਪ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਵਿਚ ਫਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ, ਵਰਤ ਰੱਖਦੀਆਂ, ਸਰਾਧ ਕਰਾਉਂਦੀਆਂ, ਨੌਂ ਗ੍ਰਿਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਕਰਦੀਆਂ, ਸੂਤਕ-ਪਾਤਕ ਮੰਨਦੀਆਂ,

ਪੀਰਾਂ ਦੀਆਂ ਮਜ਼ਾਰਾਂ 'ਤੇ ਦੇਗਾਂ ਚੜ੍ਹਾਉਂਦੀਆਂ, ਗੁੱਗਾ ਪੂਜਦੀਆਂ, ਧਾਗੇ-ਤਵੀਤ ਕਰਵਾਉਂਦੀਆਂ, ਜੋਤਸ਼ੀਆਂ ਜਾਂ ਬਾਬਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਾਂ ਪਵਾਉਂਦੀਆਂ ਫਿਰਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਧੀਆਂ-ਪੁੱਤ ਕੀ ਸਿੱਖਣਗੇ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਸਿੱਖਿਆ ਮਿਲੇਗੀ? ਉਹ ਤਾਂ ਖੁਦ ਹੀ ਜ਼ਹਾਲਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਸਰ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਇਹ ਕੌੜਾ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਸਾਡੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਖੁਦ ਹੀ ਕੁਰਾਹੇ ਪਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ, ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ, ਕੁਰੀਤੀਆਂ ਤੋਂ ਸਖ਼ਤੀ ਨਾਲ ਵਰਜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਫਿਰ ਸਾਡੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ ਤੇ ਇਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਵੀ ਮੁੱਖ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੱਜ ਦੀ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀ ਹੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਦਾ ਹੁਕਮ ਹੈ ਕਿ “ਗੁਰੂ ਦਾ ਸਿੱਖ ਜਨਮ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਦੇਹਾਂਤ ਤਕ ਗੁਰ-ਮਰਯਾਦਾ ਕਰੇ। ਸਿੱਖ ਦੀ ਆਮ ਰਹਿਣੀ, ਕਿਰਤ-ਵਿਰਤ ਗੁਰਮਤਿ ਅਨੁਸਾਰ ਹੋਵੇ।” ਇਸ ਲਈ ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ਦੱਸੀ ‘ਗੁਰਮਤਿ ਰਹਿਣੀ’ ਨੂੰ ਜਾਣਨਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ ਤਾਂ ਕਿ ਉਸ ਰੋਸ਼ਨੀ ਵਿਚ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ ਢਾਲ ਸਕੀਏ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਗੁਰੂ ਦੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਈਏ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਤੇ ਅਧਾਰਤ ਹੋਰ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼, ਜਿਹੜੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਵਿਚ ‘ਸ਼ਖਸੀ ਤੇ ਪੰਥਕ ਰਹਿਣੀ’ ਸਿਰਲੇਖਾਂ ਅਧੀਨ ਲਿਖੇ ਹਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਇਸਤਰੀਆਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਜੀਵਨ-ਵਿਉਹਾਰ ਚਲਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਲਈ ਵੀ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ।

ਪਦ-ਟਿੱਪਣੀਆਂ ਅਤੇ ਹਵਾਲੇ

੧. ਸ. ਅਮਰਜੀਤ ਸਿੰਘ, ‘ਸਰਬੰਸ ਦਾਨੀ ਮਾਤਾ ਗੁਜਰੀ ਜੀ’, ਅਜੀਤ: ੯ ਅਕਤੂਬਰ, ੨੦੦੮.
੨. “ਮਰਦਾਨਾ ਜੀ ਨੂੰ ਨਵੀਂ ਰਬਾਬ ਫਿਰੰਦੇ ਕੋਲੋਂ ਭੈਣ ਨਾਨਕੀ ਜੀ ਪਾਸੋਂ ਇਕ ਰੁਪਿਆ ਲੈ ਕੇ ਬਣਵਾਈ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਭੈਣ-ਪ੍ਰੇਮ ਨਾਲ ਰਵੇ।” ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ਸਾਡਾ ਇਤਿਹਾਸ, ਨਿਊ ਬੁੱਕ ਕੰਪਨੀ, ਜਲੰਧਰ- ੧੯੯੧, ਪੰਨਾ ੮੯.
੩. ਪ੍ਰਿੰ. ਸਤਿਬੀਰ ਸਿੰਘ, ‘ਮਾਤਾ ਖੀਵੀ ਜੀ’, ਸੱਚਖੰਡ ਪੱਤਰ, ਅਗਸਤ ੨੦੦੮.
੪. ਮਹਾਨ ਕੋਸ਼, ਪੰਨਾ ੯੪੫.
੫. ਡਾ. ਜਸਪਾਲ ਸਿੰਘ, ‘ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਸੰਦੇਸ਼ ਕੀ ਹੈ?’ ਅਜੀਤ, ੬ ਸਤੰਬਰ ੨੦੦੫.
੬. ਸ. ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਅਲੱਗ, ਆਨੰਦਪੁਰ ਸੰਦੇਸ਼, ਜਨਵਰੀ ੧੯੯੩, ਪੰਨਾ ੧੯.

‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਤੱਤ

—ਡਾ. ਇੰਦਰਜੀਤ ਸਿੰਘ*

‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸਿੱਧ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪੰਨਾ ੯੨੯ ਤੋਂ ੯੩੮ ਤਕ ਦਰਜ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੀ ਸਮੁੱਚੀ ਵਿਚਾਰਧਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਦੈਵੀ ਮਨੁੱਖ ਬਣਾਉਣ ਵੱਲ ਰੁਚਿਤ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਵਤਾ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਉਚਤਮ ਬੋਧ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਵਿਸ਼ਵ ਦੇ ਸਮੂਹ ਪ੍ਰਾਣਧਾਰੀਆਂ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਹੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਜੀਵ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦਾ ਗਿਆਨ ਤੇ ਅਨੁਭਵ ਹੈ। ਪਸ਼ੂ-ਜਗਤ ਵਿਚ ਨੈਤਿਕ ਚੇਤਨਤਾ ਨਹੀਂ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਵਿਚ ਭਲੇ-ਬੁਰੇ ਦੀ ਪਛਾਣ ਲਈ ਵਿਵੇਕਸ਼ੀਲ ਬੁੱਧੀ ਦੀ ਅਣਹੋਂਦ ਹੈ। ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਜੀਵਨ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਲਈ ਨੈਤਿਕਤਾ ਸੰਬੰਧੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਹੈ ਜਿਸ ਨੂੰ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਪੱਖਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਨਾਲ ਸਮਝਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ:

੧. ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ;
੨. ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ ’ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ;
੩. ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਖਿੱਚਾਂ ਦਾ ਦੁਰ-ਪ੍ਰਭਾਵ;
੪. ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ;
੫. ਕਰਮਕਾਂਡ ਦੀ ਨਿੰਦਾ;
੬. ਸ਼ੁਭ ਤੇ ਉਚਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ;
੭. ਮਨੁੱਖੀ ਦੁਰਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਪਛਾਣ ਤੇ ਨਿੰਦਾ;
੮. ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ;
੯. ਪਰਮਾਤਮਾ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ;
੧੦. ਆਦਰਸ਼ਕ ਨੈਤਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ;
੧੧. ਅੰਤਿਮ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ।

ਉਪਰੋਕਤ ਪੱਖਾਂ ਸੰਬੰਧੀ ਚਰਚਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਢੰਗ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ:

੧. ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਦੋਹਰੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੋਹਰੀ ਹਸਤੀ ਦਾ ਮਾਲਕ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰ ਕੇ ਫਿਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਸ ਵਿਚ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਤੋਂ ਨਿਰਲੇਪ ਵੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

* # ੧੦੦੦, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫਗਵਾੜਾ-੧੪੪੬੩੨.

ਜੰਤ ਉਪਾਇ ਵਿਚਿ ਪਾਇਅਨੁ ਕਰਤਾ ਅਲਗੁ ਅਪਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਪਰਮਾਤਮਾ ਪ੍ਰਤੀ ਐਸਾ ਸੰਕਲਪ ਇਕ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਪਾਬੰਦ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਹਸਤੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਿਤ ਸਮਝੇ ਤੇ ਹੋਰਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਤੇ ਕੌਮਾਂ ਵਿਚ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਮੂਲੀਅਤ ਨੂੰ ਅਨੁਭਵ ਕਰੇ। ਜਿਵੇਂ ਕੱਟੜ ਮੁਸਲਮਾਨ ਰੱਬ ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਤਕ ਸੀਮਿਤ ਮੰਨਦੇ ਰਹੇ ਤੇ ਹੋਰ ਕੌਮਾਂ ਨੂੰ ਮੋਮਨ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਜਬਰੀ ਧਰਮ-ਬਦਲੀ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੁਲਮ ਢਾਹੁੰਦੇ ਰਹੇ। ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਅੰਸ਼ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਦਇਆਵਾਨ ਹੋ ਨਿੱਬੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਜਬਰੀ ਧਰਮ-ਬਦਲੀ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰੁੱਝਦਾ।

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸੰਰਚਨਾ ਵਿਚ ਨੇਕੀਆਂ ਤੇ ਬਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਸ਼ਾਮਲ ਹਨ। ਪਰ ਇਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਲਈ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਤੇ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਹੈ। ਗੁਰ-ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਅਵਗੁਣੀ ਭਰਪੂਰ ਹੈ ਗੁਣ ਭੀ ਵਸਹਿ ਨਾਲਿ॥

ਵਿਣੁ ਸਤਗੁਰ ਗੁਣ ਨ ਜਾਪਨੀ ਜਿਚਰੁ ਸਬਦਿ ਨ ਕਰੇ ਬੀਚਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੬)

੨. ਮਨੁੱਖ ਤੇ ਰੱਬ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਤੇ ਨੈਤਿਕਤਾ 'ਤੇ ਪ੍ਰਭਾਵ:

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ 'ਓਅੰਕਾਰੁ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਈਸ਼ਵਰ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਸੰਪਰਕ ਸਥਾਪਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਈਸ਼ਵਰ ਓਅੰਕਾਰ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਜੀ ਨੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਇਸ ਏਕਤਾ ਦੇ ਅਨੁਭਵ ਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮ ਗਿਆਨ ਦਾ ਸੂਰਜ ਚੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਉਪਮਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਿਸ਼ਾ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਹੋ ਕੇ ਰਾਕਸ਼-ਬਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਸਮਰੱਥਾ ਹਾਸਲ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਾਮ ਤੇ ਰੂਪ ਤੋਂ ਪਾਰਗਾਮੀ ਹੋ ਕੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪ੍ਰਭੂ-ਨਾਮ ਵਿਚ ਰੰਗੇ ਜਾਣ ਨਾਲ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਇੱਜ਼ਤ ਤੇ ਮਾਣ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਦਸ਼ਾ ਵਿਚ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਇਹ ਪ੍ਰਤੱਖ ਅਨੁਭਵ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮਾਲਕ ਆਪ ਹੀ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਸੁਣਦਾ, ਉਚਰਦਾ ਤੇ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਸਾਰੀ ਹੋਣੀ ਨੂੰ ਘੜਨ ਵਾਲਾ, ਮਨ ਤੇ ਤਨ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਉਹ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹੈ, ਉਸ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਉਗਵੈ ਸੂਰੁ ਅਸੁਰ ਸੰਘਾਰੈ॥ ਉਚਉ ਦੇਖਿ ਸਬਦਿ ਬੀਚਾਰੈ॥

ਉਪਰਿ ਆਦਿ ਅੰਤਿ ਤਿਹੁ ਲੋਇ॥ ਆਪੇ ਕਰੈ ਕਥੈ ਸੁਣੈ ਸੋਇ॥

ਓਹੁ ਬਿਧਾਤਾ ਮਨੁ ਤਨੁ ਦੇਇ॥ ਓਹੁ ਬਿਧਾਤਾ ਮਨਿ ਮੁਖਿ ਸੋਇ॥

ਪ੍ਰਭੂ ਜਗਜੀਵਨੁ ਅਵਰੁ ਨ ਕੋਇ॥ ਨਾਨਕ ਨਾਮਿ ਰਤੇ ਪਤਿ ਹੋਇ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੦-੩੧)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਸਰਬ-ਵਿਆਪਕਤਾ ਦਾ ਅਨੁਭਵ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ

ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਦੀ ਤੰਗ ਵਲਗਣ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੈਤਿਕ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਆਉਂਦਾ ਹੈ।

੩. ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀਆਂ ਖਿੱਚਾਂ ਦਾ ਦੁਰ-ਪ੍ਰਭਾਵ : ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਸੰਸਾਰ ਨੂੰ ਭਿਆਨਕ ਸਮੁੰਦਰ ਦਾ ਰੂਪ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਮੰਝਧਾਰ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਡੁੱਬ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੰਸਾਰੀ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਦੇ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸੇ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਲਈ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਸਾਹਿਬ ਨੇ 'ਓਅੰਕਾਰੁ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਾਂ ਤੇ ਮੱਛੀ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਕ ਵਰਤਿਆ ਹੈ ਜੋ ਲਾਲਚ ਦੇ ਵੱਸ ਜਾਲ ਵਿਚ ਫਸ ਕੇ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਸਹੇੜ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰ-ਫਰਮਾਨ ਹਨ:

- ਭਭੈ ਭਉਜਲੁ ਮਾਰਗੁ ਵਿਖੜਾ ਆਸ ਨਿਰਾਸਾ ਤਰੀਐ॥
- ਫਿਰਿ ਫਿਰਿ ਫਾਹੀ ਫਾਸੈ ਕਉਆ॥ ਫਿਰਿ ਪਛਤਾਨਾ ਅਬ ਕਿਆ ਹੁਆ॥
- ਜਿਉ ਮਛਲੀ ਫਾਥੀ ਜਮ ਜਾਲਿ॥ ਵਿਣੁ ਗੁਰ ਦਾਤੇ ਮੁਕਤਿ ਨ ਭਾਲਿ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਕਾਮ, ਕ੍ਰੋਧ, ਲੋਭ, ਮੋਹ, ਹੰਕਾਰ ਆਦਿ ਦੇ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਬੰਧਨ ਮਨੁੱਖੀ-ਹਿੱਤਾਂ ਵਿਚ ਟਕਰਾਉ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮਨੁੱਖ ਵਿਸ਼ਵ-ਵਿਆਪੀ ਇਕਸੁਰਤਾ ਤੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ, ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ, ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਦਸ਼ਾ ਸਰੰਦੇ ਦੀ ਟੁੱਟੀ ਤਾਰ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ਸੰਗੀਤਕ ਸੁਰ ਦੇਣ ਤੋਂ ਅਸਮਰੱਥ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਵੀ ਰਾਗਮਈ ਇਕਸੁਰਤਾ ਟੁੱਟ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰ-ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਤੂਟੀ ਤੰਤੁ ਰਬਾਬ ਕੀ ਵਾਜੈ ਨਹੀ ਵਿਜੋਗਿ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਸਹੀ ਮਾਰਗ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਖਿੱਚਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣਾ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਇਕ ਮਿਸਾਲ ਦੁਆਰਾ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿ ਦੇਹ ਇਕ ਬ੍ਰਿਛ ਹੈ, ਆਤਮਾ ਇਕ ਪੰਛੀ ਹੈ, ਬ੍ਰਿਛ ਦੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਪੰਛੀ ਜੋ ਅਸਲੀਅਤ ਨੂੰ ਚੁਗਦੇ ਹਨ, ਉਹ ਪ੍ਰਭੂ ਨਾਲ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਕ ਭੋਰਾ ਜਿੰਨਾ ਵੀ ਪਦਾਰਥਕ ਜੰਜਾਲ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਫਸਦੇ, ਪਾਪਾਂ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਚੋਗੇ ਪ੍ਰਤੀ ਆਕਰਸ਼ਿਤ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਪੰਛੀਆਂ ਦੇ ਪਰ ਕੁਤਰ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਦੀ ਕੁਤਿਕੀ ਵਿਚ ਸਦਾ ਲਈ ਫਸ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਗੁਰ-ਫਰਮਾਨ ਹੈ:

ਤਰਵਰੁ ਕਾਇਆ ਪੰਖਿ ਮਨੁ ਤਰਵਰਿ ਪੰਖੀ ਪੰਚ॥

ਤਤੁ ਚੁਗਹਿ ਮਿਲਿ ਏਕਸੇ ਤਿਨ ਕਉ ਫਾਸ ਨ ਰੰਚ॥

ਉਡਹਿ ਤ ਬੇਗੁਲ ਬੇਗੁਲੇ ਤਾਕਹਿ ਚੋਗ ਘਣੀ॥

ਪੰਖ ਤੁਟੇ ਫਾਹੀ ਪਤੀ ਅਵਗੁਣਿ ਭੀੜ ਬਣੀ॥

(ਪੰਨਾ ੯੩੪)

'ਓਅੰਕਾਰੁ' ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀਤਾ ਅਜਿਹਾ ਵਰਣਨ ਉੱਚਤਮ ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ

ਉਤਪੰਨ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕੇਤਕ ਹੈ ਜੋ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅਸਲੀਅਤ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਲਗਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉੱਚ-ਨੈਤਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਵਜੋਂ ਉਭਾਰਦਾ ਹੈ।

ਜੀਵਨ ਦੇ ਸੰਤੁਲਨ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਐਸੀ ਦੈਵੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਦਾ ਅਨੰਦ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਚਾਰਸ਼ੀਲ ਜੀਵਨ ਸੂਝ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਜੁ ਵਿਅਕਤੀ ਆਪਣੇ ਜੀਵਨ ਵਿਚ ਸੰਤੁਲਨ ਉਤਪੰਨ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਅਨੁਸਾਰ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਪਰਮ ਕਰਤੱਵ ਉਸ ਸੁਜਾਨ ਪੁਰਖ ਨਾਲ ਜੁੜਨਾ ਹੈ ਜੋ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਸਹਿਨਸ਼ੀਲਤਾ ਦਾ ਨੈਤਿਕ ਗੁਣ ਅਪਣਾ ਕੇ ਜ਼ਹਿਰ ਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਨੂੰ ਇੱਕੋ ਜਿਹਾ ਸਮਝਦਾ ਹੈ। ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਾਇਆ ਮਮਤਾ ਮੋਹਣੀ ਜਿਨਿ ਕੀਤੀ ਸੋ ਜਾਣੁ॥

ਬਿਖਿਆ ਅੰਮ੍ਰਿਤੁ ਏਕੁ ਹੈ ਬੂਝੈ ਪੁਰਖੁ ਸੁਜਾਣੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਕਰਮਕਾਂਡਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ : ਕਰਮਕਾਂਡੀ ਰਸਮਾਂ-ਰੀਤਾਂ ਆਦਿ-ਕਾਲੀਨ ਸਮੇਂ ਨੈਤਿਕ ਕਸਵੱਟੀ ਦਾ ਕਾਰਜ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਨੁੱਖ ਦੇ ਬੌਧਿਕ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਿਰੁਕਸ਼ਤਾ ਟੁੱਟ ਗਈ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ ਨੈਤਿਕ ਨਿਰਣੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗੇ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਟੁੱਟਿਆ ਕਰਮਕਾਂਡ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਮੁਕਤੀ ਵਿਚ ਰੋਕ ਹੈ। ਨੇਕੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵਿਅਕਤੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਖਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨੂੰ ਵਿਅਰਥ ਗੁਆ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ :

ਨਾਨਾ ਕਰਤ ਨ ਛੂਟੀਐ ਵਿਣੁ ਗੁਣ ਜਮ ਪੁਰਿ ਜਾਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਸ਼ੁਭ ਤੇ ਉਚਿਤ ਸੰਬੰਧੀ ਜਾਣਕਾਰੀ : 'ਓਅੰਕਾਰੁ' ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਪ੍ਰਭੂ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ਪਰਮ-ਸ਼ੁਭ ਤੇ ਉਚਿਤ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੇ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲਿਆ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਵਸਤ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫ਼ਰਮਾਨ ਕਰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਇਕ ਪਾਸੇ ਦੌਲਤ ਹੋਵੇ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਪ੍ਰੀਤ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੌਲਤ ਦੀ ਪਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨਗੇ ਤੇ ਪ੍ਰਭੂ-ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਤਰਜੀਹ ਦੇਣਗੇ:

ਧਨੁ ਗਇਆ ਤਾ ਜਾਣ ਦੇਹਿ ਜੇ ਰਾਚਹਿ ਰੰਗਿ ਏਕ॥

ਮਨੁ ਦੀਜੈ ਸਿਰੁ ਸਉਪੀਐ ਭੀ ਕਰਤੇ ਕੀ ਟੇਕ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੪)

ਮਨੁੱਖੀ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ : 'ਓਅੰਕਾਰੁ' ਬਾਣੀ ਵਿਅਕਤੀ ਦੇ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਪਾਪ ਬੁਰਾ ਹੈ ਪਰ ਪਾਪੀ ਨੂੰ ਮਿੱਠਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ:

ਪਾਪੁ ਬੁਰਾ ਪਾਪੀ ਕਉ ਪਿਆਰਾ॥ ਪਾਪਿ ਲਦੇ ਪਾਪੇ ਪਾਸਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕੂੜੀ ਤੇ ਜ਼ਹਿਰੀਲੀ ਦੌਲਤ ਇਕੱਠੀ ਕਰ ਕੇ ਬੰਦਾ ਸ਼ਾਹ ਤਾਂ ਅਖਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੁਈ-ਦਵੈਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਉਪਜਾ ਕੇ,

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲੋਂ ਤੇ ਸਮਾਜ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਲੋਕ ਤੇ ਪਰਲੋਕ ਬਰਬਾਦ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਸੁਇਨਾ ਰੁਪਾ ਸੰਚੀਐ ਧਨੁ ਕਾਚਾ ਬਿਖੁ ਛਾਰੁ॥

ਸਾਹੁ ਸਦਾਏ ਸੰਚਿ ਧਨੁ ਦੁਬਿਧਾ ਹੋਇ ਖੁਆਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਗਿਆਨ ਦਾ ਦੁਰ-ਉਪਯੋਗ ਕਰਨਾ, ਇਲਮ ਦੀ ਸੌਦੇਬਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ, ਜ਼ਹਿਰ ਕਮਾਉਣ ਤੇ ਖਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਸੱਚੀ ਸਿੱਖਿਆ ਨਾਮ-ਭਗਤੀ ਨੂੰ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਕਰਵਾਉਣ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਹੈ ਜੋ ਤਨ-ਮਨ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਪਾਧਾ ਪੜਿਆ ਆਖੀਐ ਬਿਦਿਆ ਬਿਚਰੈ ਸਹਜਿ ਸੁਭਾਇ॥

ਬਿਦਿਆ ਸੋਧੈ ਤਤੁ ਲਹੈ ਰਾਮ ਨਾਮ ਲਿਵ ਲਾਇ॥

ਮਨਮੁਖੁ ਬਿਦਿਆ ਬਿਕ੍ਰਦਾ ਬਿਖੁ ਖਟੇ ਬਿਖੁ ਖਾਇ॥

ਮੂਰਖੁ ਸਬਦੁ ਨ ਚੀਨਈ ਸੁਝ ਬੁਝ ਨਹ ਕਾਇ॥੫੩॥

ਪਾਧਾ ਗੁਰਮੁਖਿ ਆਖੀਐ ਚਾਟੜਿਆ ਮਤਿ ਦੇਇ॥

ਨਾਮੁ ਸਮਾਲਹੁ ਨਾਮੁ ਸੰਗਰਹੁ ਲਾਹਾ ਜਗ ਮਹਿ ਲੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੭-੯੩੮)

ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੁਰ-ਵਿਵਹਾਰ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰਨ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਇਹੀ ਹੈ ਕਿ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਉਚੇਰੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਉਤਪੰਨ ਹੋਵੇ।

ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀਕੋਣ : ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ ਜੋ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਅਵਗੁਣਾਂ ਤੋਂ ਅਜ਼ਾਦ ਹੋ ਕੇ ਪੂਰਨ ਸੁਤੰਤਰਤਾ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁੱਲ ਬੰਧਨਾਂ ਤੋਂ ਸੁਤੰਤਰ ਹੋ ਕੇ, ਪਵਿੱਤਰ ਹੋ ਕੇ, ਆਪਣੀ ਚੇਤਨਾ ਨੂੰ ਪਿਛਲੇ ਗੁਨਾਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਕਰ ਕੇ, ਪ੍ਰਭੂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਦਾਖਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦੀ ਹਕੀਕਤ ਦੀ ਸੋਝੀ ਦੀ ਦਾਤ ਮਿਲ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਖਸਮੁ ਪਛਾਣੈ ਆਪਣਾ ਖੁਲੈ ਬੰਧੁ ਨ ਪਾਇ॥

ਸਬਦਿ ਮਹਲੀ ਖਰਾ ਤੂ ਖਿਮਾ ਸਚੁ ਸੁਖ ਭਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਭੂਮਿਕਾ : ਪਰਮਾਤਮਾ, ਗੁਰੂ ਤੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਤਿੰਨੇ ਹੀ ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਬਲਵਾਨ ਬਣਾਉਣ ਦੇ ਸਮਰੱਥ ਹਨ। ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੁੱਲ ਗੌਰਵ ਤੇ ਠਾਠਾ, ਜੀਵਨ ਦੀ ਸ਼ੋਭਾ ਤੇ ਜ਼ਾਨ, ਤੇਜ ਅਥਵਾ ਪ੍ਰਤਾਪ, ਇਕਬਾਲ ਤੇ ਮਾਣ ਦਾ ਸੋਮਾ ਪਰਮਾਤਮਾ ਹੈ। ਪਰਮਾਤਮਾ ਜਿਸ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਵਡਿਆਈਆਂ ਦੀ ਦਾਤ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਹੈ:

ਪ੍ਰੀਤਮ ਹਥਿ ਵਡਿਆਈਆ ਜੈ ਭਾਵੈ ਤੈ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਗੁਰੂ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦਾ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਹੈ, ਉਹ ਕਲਾਤਮਿਕ ਚੇਤਨਾ ਹੈ, ਮਨੁੱਖਾਂ ਨੂੰ ਅਜ਼ਾਦ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਹੈ, ਉਹ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੇ ਗੁਣ, ਨੇਕੀਆਂ ਤੇ ਕੁੱਲ ਖਜ਼ਾਨੇ ਸ੍ਰਿਸ਼ਟੀ

ਨੂੰ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਲਾਲ ਰਤਨ ਬਹੁ ਮਾਣਕੀ ਸਤਿਗੁਰ ਹਾਥਿ ਭੰਡਾਰੁ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਧੁਰ ਕੀ ਬਾਣੀ ਹੈ ਜੋ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਕੁੱਲ ਚਿੰਤਾ ਨੂੰ ਮਿਟਾਉਣ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਪ੍ਰਭੂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਆਤਮਿਕ ਸੁਖ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹੈ:

ਨਦਰਿ ਤੇਰੀ ਸੁਖੁ ਪਾਇਆ ਨਾਨਕ ਸਬਦੁ ਵੀਚਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੭)

ਆਦਰਸ਼ਕ ਨੈਤਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਦਾ ਚਿੱਤਰ : ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ, ਆਦਰਸ਼ਕ ਨੈਤਿਕ ਵਿਅਕਤੀ ਲਈ ‘ਸੂਰਬੀਰ ਸੰਗਰਾਮੀਏ’ ਦਾ ਸ਼ਬਦ ਵਰਤਿਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਜੋ ਪ੍ਰਭੂ ਪ੍ਰਤੀ ਪੂਰਨ ਸਮਰਪਿਤ ਹਨ, ਆਪਣੇ ਘਰ ਅਰਥਾਤ ਆਪਣੇ ਅੰਤਰੀਵੀ ਸੰਸਾਰ ਦੀ ਰਖਵਾਲੀ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤਾਂਕਿ ਵਾਸ਼ਨਾਵਾਂ ਇੰਦਰਿਆਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ਿਆਂ ਰਾਹੀਂ ਆਤਮਿਕ ਬਾਦਸ਼ਾਹਤ ਦਾ ਸਿੰਘਾਸਣ ਨਾ ਹਿਲਾ ਦੇਣ। ਇਹ ਆਤਮਿਕ ਸੰਗਰਾਮੀਏ ਜੇਤੂ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਮਾਲਕ ਹਨ ਜੋ ਸ਼ੈਤਾਨੀ ਪਰਵਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਪਛਾੜਦੇ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦੀ ਫ਼ਤਹ ਦਾ ਹੋਕਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਗੁਰ-ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਲਸਕਰੀਆ ਘਰ ਸੰਮਲੇ ਆਏ ਵਜਹੁ ਲਿਖਾਇ॥

ਕਾਰ ਕਮਾਵਹਿ ਸਿਰਿ ਧਣੀ ਲਾਹਾ ਪਲੈ ਪਾਇ॥

ਲਬੁ ਲੋਭੁ ਬੁਰਿਆਈਆ ਛੋਡੇ ਮਨਹੁ ਵਿਸਾਰਿ॥

ਗੜਿ ਦੇਹੀ ਪਾਤਿਸਾਹ ਕੀ ਕਦੇ ਨ ਆਵੈ ਹਾਰਿ॥

ਚਾਕਰੁ ਕਹੀਐ ਖਸਮ ਕਾ ਸਉਹੇ ਉਤਰ ਦੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੬)

ਅੰਤਿਮ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ : ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਜੀਵਨ-ਜੁਗਤਿ ਅੰਤਿਮ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਹਾਮੀ ਹੈ। ਅੰਤਿਮ ਕੀਮਤਾਂ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਉੱਚਤਮ ਗਿਆਨ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਮਾਇਕ ਦੀਵਾਨਗੀ ਮਨੁੱਖ ਦੀ ਸਦਾਚਾਰਕ ਬਣਤਰ ਨੂੰ ਖੋਖਲਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਇਕ ਨਸ਼ੀਲੀ ਬੂਟੀ ਵਾਂਗ ਹੈ ਜੋ ਨਾਸ਼ਵਾਨ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਮਲਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਾਲਚ ਤੇ ਤਮਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਕੇ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਦੀ ਹਨੇਰੀ ਗਲੀ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੇਸ਼ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਆਪਣੀ ਬਰਬਾਦੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਦਾ ਫ਼ਰਮਾਨ ਹੈ:

ਮਾਇਆ ਕੇ ਦੇਵਾਨੇ ਪ੍ਰਾਣੀ ਝੂਠਿ ਠਗਉਰੀ ਪਾਈ॥

ਲਬਿ ਲੋਭਿ ਮੁਹਤਾਜਿ ਵਿਗੁਤੇ ਇਬ ਤਬ ਫਿਰਿ ਪਛੁਤਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੦)

ਕੁਝ ਭੁੱਲੇ ਹੋਏ ਲੋਕ, ਸੁਆਦਲੇ ਖਾਣੇ, ਮੋਟਰ ਕਾਰਾਂ, ਬਿਜਲੀ ਦੇ ਉਪਕਰਣ, ਮਕਾਨ, ਕਰੰਸੀ ਨੋਟ, ਧਨ ਸਬੰਧੀ ਸਕੀਮਾਂ ਆਦਿ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਨੂੰ ਮਹਾਨਤਾ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਲੋਕ ਸੁਹਰਤ, ਸਵੀਕਾਰਤਾ, ਅਸਰ-ਰਸੂਖ ਵਾਲੀਆਂ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ,

ਮਹੱਤਵਪੂਰਨ ਵਿਅਕਤੀਆਂ ਨਾਲ ਮੇਲ-ਜੋਲ ਆਦਿ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਝੁਕੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਕਦਰਾਂ-ਕੀਮਤਾਂ ਆਰਥਿਕ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਵਿਚ ਸਹਾਇਕ ਹੋ ਕੇ ਭਟਕਣਾ, ਅ-ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਤੇ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਵਧਾਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਅੱਜ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਲੋਕ ਭ੍ਰਿਸ਼ਟਾਚਾਰ ਵਿਚ ਗ੍ਰਸਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਹਨ। ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਇਸ ਜੀਵਨ-ਜਾਚ ਨੂੰ ਬੀਮਾਰ ਤਰਜ਼-ਏ-ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਕਹਿ ਕੇ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਤੇ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਅੰਤਿਮ ਕੀਮਤਾਂ ਦੀ ਸਿਫਾਰਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ, ਜੋ ਨੇਕੀ ਤੇ ਧੀਰਜ, ਪ੍ਰੇਮ ਸਮਰਪਣ, ਅਡੋਲਤਾ ਤੇ ਡੂੰਘੇਰੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਦੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੁਰ-ਫ਼ਰਮਾਨ ਹਨ:

- ਮਨਿ ਤਨਿ ਮੁਖਿ ਜਾਪੈ ਸਦਾ ਗੁਣ ਅੰਤਰਿ ਮਨਿ ਧੀਰ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੭)

- ਹਰਿ ਪੜਣਾ ਹਰਿ ਬੁਝਣਾ ਹਰਿ ਸਿਉ ਰਖਹੁ ਪਿਆਰੁ॥ (ਉਹੀ)

- ਮਨੁ ਦੀਆ ਗੁਰਿ ਆਪਣੈ ਪਾਇਆ ਨਿਰਮਲ ਨਾਉ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੩)

- ਥਰ ਥਰ ਕੰਪੈ ਜੀਅੜਾ ਥਾਨ ਵਿਹੂਣਾ ਹੋਇ॥

ਥਾਨਿ ਮਾਨਿ ਸਚੁ ਏਕੁ ਹੈ ਕਾਜੁ ਨ ਫੀਟੈ ਕੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੪)

- ਬਾਣੀ ਬਿਰਲਉ ਬੀਚਾਰਸੀ ਜੇ ਕੋ ਗੁਰਮੁਖਿ ਹੋਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੩੫)

ਸਾਰ-ਰੂਪ ਵਿਚ ਇਹ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ‘ਓਅੰਕਾਰੁ’ ਬਾਣੀ ਨੈਤਿਕ ਤੱਤਾਂ ਨਾਲ ਭਰਪੂਰ ਹੈ। ਇਹ ਸਾਨੂੰ ਮਨੁੱਖੀ ਆਚਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਦਾ ਬਿਓਰਾ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਦੂਸ਼ਿਤ ਕਰਮਾਂ ਦੀ ਨਿੰਦਾ ਕਰ ਕੇ ਉੱਤਮ ਨੈਤਿਕ ਪ੍ਰਣਾਲੀ ਦੀ ਸਿਰਜਣਾ ਵੱਲ ਸੰਕੇਤ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਣੀ ਦਾ ਚਿੰਤਨ ਪਰਮਾਤਮਾ ਨਾਲ ਸਿਦਕਦਿਲੀ ਨਾਲ ਮੁਹੱਬਤ ਕਰਨ ‘ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਹ ਪਾਵਨ ਬਾਣੀ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਆਪਾ ਨਿਵਾਰ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਉਪਜਾਉਣ ਦੀ ਪ੍ਰੇਰਨਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਤਾਂਕਿ ਵਿਅਕਤੀ ਨੇਕੀਆਂ ਦੇ ਪੁੰਜ ਪਰਮਾਤਮਾ ਦੀ ਹਸਤੀ ਵਿਚ ਗੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ਸਕੇ।

ਸਰਦਾਰ ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਕਰੋੜਾਸਿੰਘੀਆ

(ਸਫ਼ਾ ੫੧ ਦਾ ਬਾਕੀ ਹਿੱਸਾ)

ਅਕਾਲ ਪੁਰਖ ਦੀ ਕਿਰਪਾ ਦੁਆਰਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ ਦੇ ਅਨੰਨ ਸੇਵਕ ਬਣੇ ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਆਪਣੇ ਚੰਗੇ ਅਚਾਰ, ਵਿਹਾਰ ਅਤੇ ਅਹਾਰ, ਉੱਚੇ ਆਚਰਨ, ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਤਾ, ਹਲੀਮੀ, ਪਰਉਪਕਾਰਤਾ ਅਤੇ ਸਹੀ ਕੌਮਪ੍ਰਸਤੀ/ਪੰਥਪ੍ਰਸਤੀ ਅਤੇ ਦੇਸ਼-ਭਗਤੀ ਦੇ ਮਹਾਨ ਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਇਕ ਨਿਵੇਕਲਾ ਅਤੇ ਲਾਮਿਸਾਲ ਇਤਿਹਾਸ ਸਿਰਜਿਆ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ਚਿਤਵੇ ‘ਸਚਿਆਰ’ ਜਿਸ ਨੂੰ ਦਸਮੇਸ਼ ਜੀ ਵੱਲੋਂ ‘ਖਾਲਸਾ’ ਅਤੇ ‘ਸੰਤ-ਸਿਪਾਹੀ’ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸ. ਬਘੇਲ ਸਿੰਘ ਉਸ ਉੱਤੇ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਪੂਰਾ ਉਤਰਦਾ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ : ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ

-ਡਾ. ਅਨੂਪ ਸਿੰਘ*

ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਉੱਤਮ ਗੁਣ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ, ਮਨ ਅਤੇ ਆਚਰਣ ਦੇ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਰੀਰ ਲਈ ਇਕ ਟਾਨਿਕ ਹੈ ਅਤੇ ਇਹ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੇ ਸਮਰੱਥਾ 'ਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਰਿਸ਼ਟ-ਪੁਸ਼ਟ ਤੇ ਅਰੋਗ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਿਰਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੈ। ਕੰਮ, ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਉਸਾਰੂ ਹਰਕਤ 'ਚ ਰੱਖਣ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਹ ਸਰਬ-ਉੱਤਮ ਸਿਰਜਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਵੀ ਦੂਜੀਆਂ ਵਰਤੋਂ 'ਚ ਨਾ ਲਿਆਉਣ ਵਾਲੀਆਂ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤੀ ਦੇਰ ਠੀਕ ਹਾਲਤ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਕਿਰਤੀ ਕੰਮ 'ਚੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਦੇ ਹਨ ਅਤੇ ਪ੍ਰਸੰਨਚਿਤ ਰਹਿਣ ਕਾਰਨ ਲੰਮੀ ਉਮਰ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣਦੇ ਹਨ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਨੇ ਠੀਕ ਕਿਹਾ ਹੈ, “ਜੇ ਮਨੁੱਖ ਕੰਮ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਜੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਮੇਂ ਗਾਉਂਦਾ ਹੈ, ਵਧੇਰੇ ਖੁਸ਼ਨਸੀਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।”

ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ੇ-ਵਿਕਾਰਾਂ ਤੇ ਉਲਾਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮਨ-ਮਸਤਕ ਚੇਤਨ, ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਤੇ ਉੱਦਮੀ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅਨੇਕਾਂ ਮਨੁੱਖ ਅਜਿਹੇ ਵੀ ਹਨ ਜੋ ਕਿਸੇ ਦੁੱਖ, ਰੀਸੇ-ਰੀਸ, ਚੰਦ-ਖੁਸ਼ੀਆਂ, ਵਕਤੀ ਸੁਖਾਂ ਕਾਰਨ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਅਣਸੁਖਾਵੇਂ ਹਾਲਾਤ ਵਿਚ ਸ਼ਰਾਬ ਜਾਂ ਨਸ਼ੀਲੇ ਪਦਾਰਥਾਂ ਪਿੱਛੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਕਹਾਵਤ ਹੈ : “ਵਿਹਲੜ ਨਿਰਾਸ਼ਤਾ ਅਤੇ ਸ਼ਰਮਿੰਦਗੀ ਦੇ ਅਤੇ ਉੱਦਮੀ ਜਿੱਤ ਅਤੇ ਇੱਜ਼ਤ ਦੇ ਬੀਜ ਬੀਜਦਾ ਹੈ।” ਉੱਦਮੀ ਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਹੀ ਸਫਲ ਤੇ ਸੁਖੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਭਾਗੀ ਬਣ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਚ ਅੰਕਿਤ ਹੈ:

ਉਦਮੁ ਕਰੇਦਿਆ ਜੀਉ ਤੂੰ ਕਮਾਵਦਿਆ ਸੁਖ ਭੁੰਚੁ॥

ਧਿਆਇਦਿਆ ਤੂੰ ਪ੍ਰਭੂ ਮਿਲੁ ਨਾਨਕ ਉਤਰੀ ਚਿੰਤ॥ (ਪੰਨਾ ੫੨੨)

ਸਿੱਖ-ਦਰਸ਼ਨ ਕਿਸੇ ਵੀ ਉਸਾਰੂ ਕੰਮ/ਕਿੱਤੇ ਨੂੰ ਕਰਨ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖਤਾ ਦਾ ਸਨਮਾਨ ਮੰਨਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਨੁਸਾਰ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਚੰਗਾ-ਮਾੜਾ, ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਜਾਂ ਵਧੀਆ-ਘਟੀਆ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੰਮ, ਕੰਮ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਹਿਰਦਤਾ ਨਾਲ ਕਰਨਾ ਹੀ ਪੂਜਾ ਤੇ ਭਗਤੀ ਹੈ। ਸਿੱਖਿਆ, ਸਵੈ-ਸਿੱਖਿਆ ਤੇ ਅਭਿਆਸ ਰਾਹੀਂ ਆਪਣੀ ਯੋਗਤਾ ਵਧਾਉਣੀ ਅਤੇ ਦਿੱਤੇ/ਚੁਣੇ ਹੋਏ ਕਾਰਜ-ਖੇਤਰ ਵਿਚ ਪ੍ਰਵੀਨਤਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨਾ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਕਰਤੱਵ ਹੈ। ਸਿੱਖ-ਦਰਸ਼ਨ, ਵਿਅਕਤੀ ਨੂੰ ਸ਼ਗਨਾਂ-ਅਪਸ਼ਗਨਾਂ,

ਵਹਿਮਾਂ-ਭਰਮਾਂ ਆਦਿ ਵਿੱਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਸੁਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ-ਸਮਰੱਥਾ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰਨ ਲਈ ਪ੍ਰੇਰਿਤ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਮਿਹਨਤ-ਮੁਸ਼ੱਕਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਜਾਂ ਕਿਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ 'ਚ ਸਤਿਕਾਰ-ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਨਾਲ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਕਰਨ, ਭਾਵ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਕਰਨ, ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਦਾ ਸਤਿਕਾਰ ਤੇ ਵਿਹਲੜਾਂ, ਨਿਕੰਮਿਆਂ, ਨਿਖੱਟੂਆਂ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਆਸਰੇ ਪਲਣ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਤ੍ਰਿਸਕਾਰ ਵੱਡੇ ਪੈਮਾਨੇ 'ਤੇ ਹੋਇਆ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਵਿਹਲੜਾਂ, ਨਿਕੰਮਿਆਂ, ਆਲਸੀਆਂ, ਕੰਮਚੋਰਾਂ, ਮੰਗਤਿਆਂ ਤੇ ਪਰਜੀਵੀਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਤਿਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕਿਰਤੀਆਂ ਤੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀਆਂ ਦਾ ਗੁਰੂ-ਘਰ 'ਚ ਏਨਾ ਸਤਿਕਾਰ ਸੀ ਕਿ ਗੁਰਗੱਦੀ ਦੇ ਵਾਰਸ ਬਣੇ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਵਿਹਲੜਾਂ, ਨਿਕੰਮਿਆਂ ਤੇ ਆਲਸੀਆਂ ਦੀ ਨਿਖੇਧੀ ਕੀਤੀ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਕਥਨੀ ਤੇ ਅਮਲੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਹਲੜ, ਨਿਕੰਮਾ ਤੇ ਕਿਰਤ ਨਾ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮਨੁੱਖ ਇਕ ਅਮਰਵੇਲ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਨਿਰਭਰ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਪੌਦੇ 'ਤੇ ਹੈ ਜਾਂ ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਖੜ੍ਹੇ-ਖੜ੍ਹੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਹੈ, ਜੋ ਥੋੜੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੀ ਬਦਬੂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਲੋਕ ਉਕਤੀ ਹੈ ਕਿ ਵਿਹਲਾ ਮਨ ਸ਼ੈਤਾਨੀਅਤ ਦਾ ਘਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਵਿਹਲਾ ਮਨ ਛੇਤੀ ਹੀ ਜੂਏ, ਚੋਰੀ, ਨਸ਼ਾਖੋਰੀ ਜਾਂ ਹੋਰ ਅਪਰਾਧਾਂ ਵਿਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੀ ਅਜਿਹਾ ਮਨੁੱਖ ਲਾਹਨਤੀ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਵਿਚ ਹਿੱਸਾ ਪਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ, ਆਪਣਾ-ਆਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੰਵਾਰ ਸਕਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਰਾਂ-ਵਿਗਾੜਾਂ ਤੇ ਉਲਾਰਾਂ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ? ਇਸੇ ਪ੍ਰਸੰਗ ਤੇ ਪਿਛੋਕੜ ਵਿਚ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉੱਚਮ ਕਰਨ (ਸੁਸਤੀ ਛੱਡਣ) ਵਿਚ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੈ। ਉਸਾਰੂ ਹਰਕਤ ਹੀ ਬਰਕਤ ਹੈ ਅਤੇ ਕੰਮ/ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੀ ਸੁਖ ਸਵਾਦ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਅਤੇ ਵਿਚਾਰਧਾਰਕ ਸ਼ੁੱਧਤਾ ਵੀ ਨਿਰੰਤਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਨਾਲ ਹੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ:

ਉਦਮੁ ਕਰਤ ਮਨੁ ਨਿਰਮਲੁ ਹੋਆ॥

(ਪੰਨਾ ੯੯)

ਸਿੱਖ-ਦਰਸ਼ਨ 'ਚ ਉਸ ਵਿਅਕਤੀ ਜਾਂ ਸਮੂਹ ਨੂੰ ਖੂਬ ਭੰਡਿਆ ਗਿਆ ਹੈ ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਯੋਗ ਹੁੰਦਾ ਹੋਇਆ ਵੀ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਅਤੇ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਾਜ 'ਤੇ ਬੋਝ ਬਣਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਰਾਹੀਂ ਇਹ ਯਕੀਨੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਅਜਿਹੇ ਹਾਲਾਤ ਤਕ ਨਾ ਪਹੁੰਚਣ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ, ਜਿੱਥੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਮੂਲ-ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰਨ ਲਈ ਦੂਜਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਨਾ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਮੰਗਣਾ ਪਵੇ। ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਸਰੀਰਕ ਪੱਖੋਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਨਾ

ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਅਪੰਗਾਂ ਤੋਂ ਛੁੱਟ ਖਾਣ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਹੈ, ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ/ਉਪਜੀਵਕਾ ਕਮਾਉਣ, ਕੁੱਲ ਮਿਲਾ ਕੇ ਆਰਥਿਕ ਮਸਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਤੋਂ ਨਿਖੇੜ ਕੇ ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਤੱਤ-ਰੂਪ ਉਹ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਹੀ ਪੂਜਾ ਮੰਨਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਅਤੇ ਦਰੁਸਤ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਕੀਤੇ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਆਰਥਿਕ-ਪਦਾਰਥਕ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੇ ਖੁਸ਼ਹਾਲੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਭੂਮਿਕਾ ਅਦਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ:

ਦੇਵੀ ਦੇਵਾ ਪੂਜੀਐ ਭਾਈ ਕਿਆ ਮਾਗਉ ਕਿਆ ਦੇਹਿ॥ (ਪੰਨਾ ੬੩੭)

ਗੁਰੂ-ਕਾਲ ਦੇ ਅਰੰਭ ਤਕ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਤੇ ਕਮਾਈ ਦਾ ਇਕ ਸਾਧਨ ਬਣ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਵਿਹਲੜਾਂ, ਆਲਸੀਆਂ ਤੇ ਨਿਕੰਮਿਆਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਮੰਗਣਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੁੱਟਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਅਤੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਉੱਪਰ ਬਲ ਦਿੱਤਾ ਅਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ-ਕਮਾਈ ਦੀ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਕਾਰ ਨਾਲ ਵੀ ਲੁੱਟ-ਖੋਹ ਜਾਂ ਭੀਖ ਮੰਗ ਕੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਛੱਟ ਕੇ ਨਿੰਦਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਹਰ ਮਨੁੱਖ ਲਈ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਜੀਵਨ ਦਾ ਇਕ ਆਦਰਸ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਇਕ ਧਾਰਮਿਕ ਆਗੂ ਲਈ ਵੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨਾ ਓਨਾ ਹੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕਰਾਰ ਦਿੱਤਾ ਜਿੰਨਾ ਕਿ ਇਕ ਸਾਧਾਰਨ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਲਈ। ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਫੁਰਮਾਉਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਜਿਹੜਾ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੇ-ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਰੂ-ਪੀਰ ਅਖਵਾਉਂਦਾ ਹੋਇਆ, ਦੂਜਿਆਂ ਦੇ ਘਰਾਂ-ਦਰਾਂ 'ਤੇ ਮੰਗਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਦਾ ਕਦੇ ਵੀ ਆਦਰ-ਮਾਣ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਹੀ ਰਾਹ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਅਤੇ ਇਸ ਵਿੱਚੋਂ ਲੋੜਵੰਦਾਂ ਦੀ ਸਹਾਇਤਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਹੈ:

ਗਿਆਨ ਵਿਹੁਣਾ ਗਾਵੈ ਗੀਤ॥ ਭੁਖੇ ਮੁਲਾਂ ਘਰੇ ਮਸੀਤਿ॥

ਮਖਟੂ ਹੋਇ ਕੈ ਕੰਨ ਪੜਾਏ॥ ਫਕਰੁ ਕਰੇ ਹੋਰੁ ਜਾਤਿ ਗਵਾਏ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਸਦਾਏ ਮੰਗਣ ਜਾਇ॥ ਤਾ ਕੈ ਮੂਲਿ ਨ ਲਗੀਐ ਪਾਇ॥

ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥਹੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਮਿ. ਮੈਕਸ ਵੈਬਰ ਅਨੁਸਾਰ, “*Medieval Ethics not only tolerated begging but actually glorified it in the mendicant order.*” ਐਪਰ ਕਿਰਤ ਦੀ ਮਹਾਨਤਾ ਨੂੰ ਪਛਾਨਣ ਵਾਲੇ ਅਤੇ ਵਿਖਾਵੇ ਦੀ ਪੂਜਾ ਦੀ ਨਿਰਾਰਥਕਤਾ ਦਰਸਾਉਣ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਤੇ ਪਰੰਪਰਾ ਦੇ ਔਗੁਣ ਨੂੰ ਵੀ ਪਛਾਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਠੋਕ-ਵਜਾ

ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੰਗਣਾ ਇਕ ਲਾਹਨਤ ਹੈ ਅਤੇ ਭੀਖ ਮੰਗਣੀ ਤਾਂ ਧਰਮੀ ਬੰਦੇ ਲਈ ਇੱਜ਼ਤ-ਪੱਤ ਗਵਾਉਣ ਅਤੇ ਮਾਨਸਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਅੰਨ੍ਹੇ ਹੋਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ:

ਘੋਲੀ ਗੇਰੂ ਰੰਗੁ ਚੜਾਇਆ ਵਸਤ੍ਰ ਭੇਖ ਭੇਖਾਰੀ॥

ਕਾਪੜ ਫਾਰਿ ਬਨਾਈ ਖਿੰਥਾ ਝੋਲੀ ਮਾਇਆਧਾਰੀ॥

ਘਰਿ ਘਰਿ ਮਾਗੈ ਜਗੁ ਪਰਬੋਧੈ ਮਨਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਹਾਰੀ॥ (ਪੰਨਾ ੧੦੧੨)

ਆਦਿ ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਦੂਜਿਆਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਉੱਪਰ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਕੇ ਜੀਵਨ ਨਿਰਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਅਖੌਤੀ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਖੱਟੂ, ਨਿਕੰਮੇ ਅਤੇ ਵਿਹਲੜ ਆਦਿ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ਤ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੇ। ਅਸਲ 'ਚ ਮੱਧਕਾਲੀ ਭਾਰਤੀ ਸਮਾਜ ਵਿਚ ਪੇਸ਼ ਆਰਥਿਕ ਮੰਦਹਾਲੀ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਨਿਘਾਰ ਨੇ ਦੋ ਕੁਰਾਹੇ ਪੈਦਾ ਕੀਤੇ।

(ੳ) ਚਤੁਰ-ਚਲਾਕ ਕਿਸਮ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਧਾਰਮਿਕ ਕਰਮ-ਕਾਂਡਾਂ ਨੂੰ ਕਮਾਈ ਦਾ ਸਾਧਨ ਬਣਾ ਲਿਆ। (ਅ) ਦੂਜੇ, ਕੁਝ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਰੋਜ਼ਾਨਾ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਪਾਖੰਡ ਤੇ ਦੰਭ ਦੀ ਹੱਦ ਤਕ ਘਟਾ ਲਿਆ ਅਤੇ ਉਹ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਤਿਆਗਵਾਦ ਅਤੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਉੱਚਤਮ ਸਿਰਜਣਾ ਮਨੁੱਖੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਕੋਹਣ ਤੇ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਤਕ ਦਾ ਉਪਦੇਸ਼ ਦੇਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਵਾਂ ਕੁਰਾਹਿਆਂ ਨੂੰ ਰੱਦ ਕਰਦੇ ਹੋਏ 'ਚਿੱਤ ਯਾਰ ਵੱਲ, ਹੱਥ ਕਾਰ ਵੱਲ' ਦੀ ਉਕਤੀ ਨੂੰ ਭਗਤ ਨਾਮਦੇਵ ਜੀ ਤੇ ਭਗਤ ਤ੍ਰਿਲੋਚਨ ਜੀ ਦੀ ਵਿਚਾਰ-ਗੋਸ਼ਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਥਾਏ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੇਸ਼ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਨਾਮਾ ਕਹੈ ਤਿਲੋਚਨਾ ਮੁਖ ਤੇ ਰਾਮੁ ਸੰਮਾਲਿ॥

ਹਾਥ ਪਾਉ ਕਰਿ ਕਾਮੁ ਸਭੁ ਚੀਤੁ ਨਿਰੰਜਨ ਨਾਲਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੭੫-੭੬)

ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਲੋੜੀਂਦਾ ਪੌਸ਼ਟਿਕ ਭੋਜਨ ਨਾ ਖਾਣ ਅਤੇ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾ ਪਹਿਨਣ ਦੀ ਦ੍ਰਿਸ਼ਟੀ ਤੇ ਵਿਵਹਾਰ ਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਰੋਟੀ, ਕੱਪੜਾ ਤੇ ਮਕਾਨ ਆਦਿ ਨੂੰ ਮਨੁੱਖ ਦੀਆਂ ਮੂਲ-ਮੁੱਢਲੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਵੀਕਾਰ ਕਰਦੇ ਹਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਗ੍ਰਿਹਸਤੀ ਜੀਵਨ ਸੰਭਵ ਨਹੀਂ। ਲੋੜੀਂਦਾ ਭੋਜਨ ਨਾ ਖਾਣਾ ਜਾਂ ਲੋੜੀਂਦੇ ਕੱਪੜੇ ਨਾ ਪਹਿਨਣੇ ਕੁਦਰਤੀ ਨਿਯਮਾਂ ਦੇ ਵੀ ਉਲਟ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਜੀਵਨ-ਗਤੀ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਮੂਲ ਮਨੁੱਖੀ ਲੋੜਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਨੂੰ ਜੀਵਨਗਤੀ ਨੂੰ ਚੱਲਦਾ ਰੱਖਣ ਲਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੂਰਤੀ ਜਾਂ ਤ੍ਰਿਪਤੀ ਆਦਿ ਅਧਾਰਮਿਕ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਧਰਮ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਰੀਰਕ ਤੇ ਆਰਥਿਕ-ਸਮਾਜਿਕ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਦਬਾਉਣ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਸਨ। ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਬੇਲੋੜਾ ਕਸ਼ਟ ਦੇਣ ਨੂੰ ਫੋਕਟ ਕਰਮ-ਕਾਂਡ ਸਮਝਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਅੰਨੁ ਨ ਖਾਇਆ ਸਾਦੁ ਗਵਾਇਆ॥ ਬਹੁ ਦੁਖੁ ਪਾਇਆ ਦੂਜਾ ਭਾਇਆ॥

ਬਸਤ੍ਰੁ ਨ ਪਹਿਰੈ॥ ਅਹਿਨਿਸਿ ਕਹਰੈ॥ ਮੋਨਿ ਵਿਗੁਤਾ॥

ਕਿਉ ਜਾਗੈ ਗੁਰ ਬਿਨੁ ਸੁਤਾ॥ ਪਗ ਉਪੇਤਾਣਾ॥ ਅਪਣਾ ਕੀਆ ਕਮਾਣਾ॥
ਅਲੁ ਮਲੁ ਖਾਈ ਸਿਰਿ ਛਾਈ ਪਾਈ॥ ਮੁਰਖਿ ਅੰਧੈ ਪਤਿ ਗਵਾਈ॥

(ਪੰਨਾ ੪੬੭)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਵਿਚਲੇ ਕਿਰਤ ਦੇ ਸਤਿਕਾਰ ਦੇ ਸੰਕਲਪ ਨੇ ਪੰਜਾਬੀ ਸਭਿਆਚਾਰ ਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਅਮੀਰੀ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕੀਤੀ ਹੈ। ਪੰਜਾਬੀ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ 'ਚ ਉੱਦਮੀ, ਮਿਹਨਤੀ ਤੇ ਸਿਰਜਣਾਤਮਕ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਦੇ ਲਈ ਜਾਣੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰਾਂਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਸ਼ ਅਤੇ ਵਿਦੇਸ਼ਾਂ ਵਿਚ ਆਪਣੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਵਿਲੱਖਣ ਪਛਾਣ ਬਣਾਈ ਹੈ। ਪੰਜਾਬ, ਦੂਜੇ ਭਾਰਤੀ ਪ੍ਰਾਂਤਾਂ ਦੇ ਟਾਕਰੇ ਕਈ ਖੇਤਰਾਂ ਵਿਚ ਅੱਗੇ ਹੈ। ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਖੇਤਰ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਮੋਹਰੀ ਦੀ ਭੂਮਿਕਾ ਨਿਭਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਭਾਰਤ ਦੇ ਕੁੱਲ ਖੇਤਰਫਲ ਦਾ ਕੇਵਲ ੧.੫੪% ਹੀ ਪੰਜਾਬ ਪਾਸ ਹੈ, ਪਰ ਕੇਂਦਰੀ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ 'ਚ ਪੰਜਾਬ ਦਾ ਕਣਕ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ੬੫% ਅਤੇ ਚੌਲਾਂ ਦਾ ੪੦ ਤੋਂ ੪੫% ਹੈ। ਹਰਿਆਣਾ ਅਤੇ ਯੂ.ਪੀ. ਦਾ ਪੱਛਮੀ ਭਾਗ, ਜਿੱਥੇ ਪੰਜਾਬੀ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਵੱਸੇ ਹੋਏ ਹਨ, ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਰਤੀ ਮਿਹਨਤ ਕਰ ਕੇ ਭਾਰਤ ਦੇ ਅਨਾਜ ਭੰਡਾਰ ਨੂੰ ਭਰਨ ਵਿਚ ਵੱਡਾ ਯੋਗਦਾਨ ਪਾਇਆ ਹੈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਦੇ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦੇ ਸਿਧਾਂਤ ਨੂੰ ਅਮਲ 'ਚ ਲਾਗੂ ਕੀਤਾ। ਅਸਲ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਪ ਜਿੱਥੇ ਵਿਵਹਾਰਕ ਰੂਪ 'ਚ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕੀਤੀ, ਉਥੇ ਸਿਧਾਂਤਕ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਵਿਅਕਤੀਗਤ ਤੇ ਸਮਾਜਿਕ ਵਿਕਾਸ ਲਈ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਪ੍ਰਮੁੱਖਤਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਆਲਸ, ਸੁਸਤੀ ਅਤੇ ਵਿਹਲੇ ਰਹਿਣ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਤੇ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਅਤੇ ਨਿਕੰਮੇਪਣ ਨੂੰ ਭੰਡਣ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਰਤੀਆਂ ਨੂੰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਵੀ ਕੀਤਾ:

ਪਾਲਿ ਖਾਇ ਕਿਛੁ ਹਥੁ ਦੇਇ॥ ਨਾਨਕ ਰਾਹੁ ਪਛਾਣਹਿ ਸੇਇ॥ (ਪੰਨਾ ੧੨੪੫)

ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਿਰਤ/ਮਿਹਨਤ ਹੜੱਪਣ, ਗ਼ਰੀਬਾਂ ਦਾ ਹੱਕ ਮਾਰਨ ਵਾਲਾ, ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰ ਤੇ ਬੇਈਮਾਨ ਵਿਅਕਤੀ ਭਾਵੇਂ ਲੱਖਾਂ ਲੋਕ-ਭਲਾਈ ਦੇ ਕੰਮ ਕਰੇ, ਪਰ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਲਾਲਸਾ, ਧਨ ਸੰਚਿਤ ਕਰਨ ਦੀ ਤ੍ਰਿਸ਼ਨਾ ਉਸ ਨੂੰ ਚੈਨ ਨਹੀਂ ਲੈਣ ਦਿੰਦੀ ਅਤੇ ਉਹ ਹਰ ਵੇਲੇ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਖੰਡਨ ਤੇ ਬਿਖਰਾਵ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਪਾਸ ਉੱਚ-ਮਿਆਰੀ ਐਸ਼ੋ-ਇਸ਼ਰਤ ਤੇ ਸੁਖ-ਆਰਾਮ ਦੇ ਸਾਧਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਹਨ, ਪਰ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਸੁਖ-ਸ਼ਾਂਤੀ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੀ ਰਹੇਗਾ।

ਸੋ ਮਾਨਸਿਕ ਭਟਕਾਵ ਤੇ ਬਿਖਰਾਵ ਤਦੇ ਹੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋਵੇਗਾ ਜਦੋਂ ਉਹ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਨੂੰ ਪਹਿਲ ਦੇਵੇਗਾ, ਬੇਈਮਾਨੀ ਤੇ ਰਿਸ਼ਵਤਖੋਰੀ ਦਾ ਤਿਆਗ ਕਰੇਗਾ ਅਤੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਿਰਤ ਜਾਂ ਹੱਕ ਨਹੀਂ ਖਾਏਗਾ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਬਹੁਤ ਖੂਬਸੂਰਤ

ਫਰਮਾਇਆ ਹੈ:

ਉਦਮੁ ਕਰਤ ਸੀਤਲ ਮਨ ਭਏ॥

ਮਾਰਗਿ ਚਲਤ ਸਗਲ ਦੁਖ ਗਏ॥

(ਪੰਨਾ ੨੦੧)

ਅਤੇ ਭਾਈ ਗੁਰਦਾਸ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ:

- ਹਥੀ ਕਾਰ ਕਮਾਵਣੀ ਪੈਰੀ ਚਲਿ ਸਤਿਸੰਗਿ ਮਿਲੇਹੀ।

ਕਿਰਤਿ ਵਿਰਤਿ ਕਰਿ ਧਰਮ ਦੀ ਖਟਿ ਖਵਾਲਣੁ ਕਾਰਿ ਕਰੇਹੀ।

(ਵਾਰ ੧:੩)

- ਘਾਲਿ ਖਾਇ ਸੇਵਾ ਕਰੈ... ...।

(ਵਾਰ ੨੮:੬)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਅਨੁਸਾਰ ਕਿਰਤ ਇਮਾਨਦਾਰਾਨਾ ਤੇ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਭਾਵਨਾ ਨਾਲ ਓਤ-ਪੋਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਉਚਿਤ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਨਾ ਦੇਣਾ ਜਾਂ ਦੇਣਾ ਹੀ ਨਾ ਅਤੇ ਘੱਟ ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਵੱਧ ਇਵਜ਼ਾਨਾ ਲੈਣ ਦੀ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਰੱਦ ਕੀਤਾ ਹੈ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਦੂਜੇ ਵੱਲੋਂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਕਿਰਤ ਦਾ ਫਲ ਹਥਿਆਉਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ ਜਾਂ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਕ ਖਾਣ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਹੈ। ਪਰ ਸਿੱਖ-ਦਰਸ਼ਨ ਪਰਾਇਆ ਹੱਕ ਖਾਣ ਦੀ ਸਖ਼ਤ ਮਨਾਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ:

ਹਕੁ ਪਰਾਇਆ ਨਾਨਕਾ ਉਸੁ ਸੁਅਰ ਉਸੁ ਗਾਇ॥

ਗੁਰੁ ਪੀਰੁ ਹਾਮਾ ਤਾ ਭਰੇ ਜਾ ਮੁਰਦਾਰੁ ਨ ਖਾਇ॥

(ਪੰਨਾ ੧੪੧)

ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਵਾਲੀ ਸੁਚਰਚਿਤ ਸਾਖੀ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਸਾਬਤ ਕੀਤਾ ਕਿ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਨੇ ਗਰੀਬ ਮਿਹਨਕਸ਼ਾਂ ਦਾ ਲਹੂ ਨਿਚੋੜਿਆ ਹੈ। ਇਹ ਲਹੂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦਾ ਪੂਰਾ ਮੁੱਲ ਨਾ ਦੇ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਾਸੋਂ ਵਗਾਰ ਲੈ ਕੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਉਗਰਾਹੀਆਂ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉੱਪਰ ਜ਼ੁਲਮ ਕਰ ਕੇ, ਨਿਚੋੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਹ ਲਹੂ ਮਲਕ ਭਾਗੋ ਦੇ ਪਕਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਸਪੱਸ਼ਟ ਤੱਕਿਆ ਅਤੇ ਹਾਜ਼ਰ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਦਰਸਾਇਆ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਭਾਈ ਲਾਲੋ ਦੀ ਹੱਕ-ਹਲਾਲ ਦੀ ਕਮਾਈ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਨਿਰਮਲ ਦੁੱਧ ਵਰਗੀ ਪ੍ਰਤੀਤ ਹੋਈ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਉਤਪਾਦਨ ਦੇ ਸਾਧਨਾਂ, ਸੰਦਾਂ, ਉਤਪਾਦਨ ਤੇ ਉਤਪਾਦਕ ਦੀ ਵੰਡ ਤੇ ਖਪਤ ਨੂੰ ਸਦਾਚਾਰਕ ਮੁੱਲ-ਵਿਧਾਨ ਨਾਲ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

ਧੰਧਾ ਕਰਤ ਸਗਲੀ ਪਤਿ ਖੋਵਸਿ ਭਰਮੁ ਨ ਮਿਟਸਿ ਗਵਾਰਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੨੨)

ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਿਰਤ ਦੀ ਖੋਹ-ਖਿੰਝ ਕਰ ਕੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਅਮਲ ਤੇ ਅੰਤ 'ਚ ਤਬਾਹਕੁੰਨ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਤੋਂ ਵੀ ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਭਲੀ-ਭਾਂਤ ਜਾਣੂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਪਾਪਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਧਨ ਸੰਚਿਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ, ਪੈਸਾ ਪੂੰਜੀ ਨਹੀਂ ਬਣ ਸਕਦਾ ਅਤੇ ਸਮਾਜਿਕ

ਅਸਮਾਨਤਾ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ। ਗੁਰਦੇਵ ਨੇ ਬਾਣੀ ਵਿਚ ਪੂੰਜੀ ਦੀ ਪ੍ਰਕਿਰਤੀ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਮਾਰੂ ਪ੍ਰਵਿਰਤੀ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ:

ਇਸੁ ਜਰ ਕਾਰਣਿ ਘਣੀ ਵਿਗੁਤੀ ਇਨਿ ਜਰ ਘਣੀ ਖੁਆਈ॥

ਪਾਪਾ ਬਾਝਹੁ ਹੋਵੈ ਨਾਹੀ ਮੁਇਆ ਸਾਥਿ ਨ ਜਾਈ॥ (ਪੰਨਾ ੪੧੭)

ਦੋ ਨੰਬਰ ਦੀ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਪਰਵਾਰਿਕ ਮੈਂਬਰਾਂ, ਦੋਸਤਾਂ-ਮਿੱਤਰਾਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਸੁਖ-ਸਹੂਲਤਾਂ ਪ੍ਰਦਾਨ ਕਰ ਕੇ ਮਨੁੱਖ ਆਮ ਕਰਕੇ ਬੜਾ ਖੁਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਸਵੈ-ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਪਰ ਗੁਰਬਾਣੀ ਸਾਵਧਾਨ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਬਹੁ ਪਰਪੰਚ ਕਰਿ ਪਰ ਧਨੁ ਲਿਆਵੈ॥ ਸੁਤ ਦਾਰਾ ਪਹਿ ਆਨਿ ਲੁਟਾਵੈ॥੧॥

ਮਨ ਮੇਰੇ ਭੂਲੇ ਕਪਟੁ ਨ ਕੀਜੈ॥ ਅੰਤਿ ਨਿਬੇਰਾ ਤੇਰੇ ਜੀਅ ਪਹਿ ਲੀਜੈ॥

(ਪੰਨਾ ੬੫੬)

ਗ਼ਲਤ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਨਾਲ ਜਾਂ ਅਸਮਾਜਿਕ ਸਾਧਨਾਂ ਨਾਲ ਇਕੱਠੀ ਕੀਤੀ ਧਨ-ਦੌਲਤ ਮਨੁੱਖ ਵਿਚ ਕਈ ਵਿਕਾਰ ਤੇ ਬੁਰਾਈਆਂ ਪੈਦਾ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਹ ਮਾਨਸਿਕ ਪੱਧਰ ਜਾਂ ਨੈਤਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਖੋਖਲਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸੋ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਅਸਲ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖੀ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨਾਲ ਸਿੱਧੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅੰਤਰ-ਸੰਬੰਧਿਤ, ਅੰਤਰ-ਆਧਾਰਿਤ ਤੇ ਅੰਤਰ-ਨਿਰਭਰ ਹੈ। ਭਾਵ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਮਨੁੱਖੀ ਸਦਗੁਣਾਂ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀ ਤੇ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹਾਉਂਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਮਾਨਵੀ ਸਦਗੁਣ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਲਈ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ:

ਸੀਲੁ ਸੰਜਮੁ ਸੁਚ ਭੰਨੀ ਖਾਣਾ ਖਾਜੁ ਅਹਾਜੁ॥

(ਪੰਨਾ ੧੨੪੩)

ਮਾਇਆ, ਧਨ ਜਾਂ ਪੂੰਜੀ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਭਾਵ ਪਦਾਰਥ ਨਹੀਂ ਹੈ, ਸਗੋਂ ਪਦਾਰਥ ਦਾ ਅੰਨ੍ਹਾ ਮੋਹ ਤੇ ਲੁੱਟ ਖੋਹ ਹੈ, ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਹੈ। ਇਸ ਮੋਹ ਵਿਚ ਮਨੁੱਖ ਆਪਣੀ ਮੌਲਿਕ ਤੇ ਕਰਤਾਰੀ ਸ਼ਕਤੀ ਤੋਂ ਵੰਚਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉੱਤਮ ਜੀਵਨ-ਪ੍ਰਾਪਤੀਆਂ 'ਚ ਧਨ ਜਾਂ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਮਲਕੀਅਤ (Possession) ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਸਿਰਜਣਾ (Creation) ਵਿਚ ਹੈ। ਅਮੋਲਕ ਮਨੁੱਖਾ ਜਨਮ ਦਾ ਉਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਕਬੀਰ ਜੀ ਅਨੁਸਾਰ:

ਅਹਿਰਖ ਵਾਦੁ ਨ ਕੀਜੈ ਰੇ ਮਨ॥ ਸੁਕ੍ਰਿਤੁ ਕਰਿ ਕਰਿ ਲੀਜੈ ਰੇ ਮਨ॥

(ਪੰਨਾ ੪੭੯)

ਪਰ ਗਿਆਨ ਵਿਹੂਣਾ ਮਨੁੱਖ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ:

ਸੁਆਦ ਬਾਦ ਈਰਖ ਮਦ ਮਾਇਆ॥

ਇਨ ਸੰਗਿ ਲਾਗਿ ਰਤਨ ਜਨਮੁ ਗਵਾਇਆ॥

(ਪੰਨਾ ੭੪੧)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ ਦਾ ਸੰਕਲਪ ਪੇਸ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਚੰਗੇ-ਬੁਰੇ ਅਤੇ ਨੇਕੀ ਤੇ ਬਦੀ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਦਰਮਿਆਨ ਸਪੱਸ਼ਟ ਭਾਂਤ ਨਿਖੇੜਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਬਾਣੀ

ਸੁਕਿਰਤ ਅਤੇ ਚੰਗੇ, ਨੇਕ ਤੇ ਲੋਕ-ਹਿਤ ਕੰਮ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਬੁਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਹੋੜਦੀ ਹੈ। ਗੁਰਵਾਕ ਹਨ:

- ਐਸਾ ਕੰਮ ਮੂਲੇ ਨ ਕੀਚੈ ਜਿਤੁ ਅੰਤਿ ਪਛੋਤਾਈਐ॥ (ਪੰਨਾ ੯੧੮)
- ਕਰਣੀ ਬਾਝਹੁ ਭਿਸਤਿ ਨ ਪਾਇ॥ (ਪੰਨਾ ੯੫੨)
- ਕਰਣੀ ਬਾਝਹੁ ਤਰੈ ਨ ਕੋਇ॥ (ਉਹੀ)
- ਫਰੀਦਾ ਜਿਨੀ ਕੰਮੀ ਨਾਹਿ ਗੁਣ ਤੇ ਕੰਮੜੇ ਵਿਸਾਰਿ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੧)
- ਅਮਲ ਜਿ ਕੀਤਿਆ ਦੁਨੀ ਵਿਚਿ ਸੇ ਦਰਗਹ ਓਗਾਹਾ॥ (ਪੰਨਾ ੧੩੮੩)

ਗੁਰਬਾਣੀ ਜਿੱਥੇ ਦਸਾਂ ਨਹੁੰਆਂ ਨਾਲ ਸੱਚੀ-ਸੁੱਚੀ ਕਿਰਤ ਕਰਨ 'ਤੇ ਬਲ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਥੇ ਕਿਰਤ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤਣ-ਖਰਚਣ ਨਾਲ ਪ੍ਰਾਪਤ ਉਤਪਾਦਨ ਨੂੰ ਚੋਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਣ ਦੀ ਗੱਲ ਵੀ ਕਰਦੀ ਹੈ:

ਰਾਹਹੁ ਖੇਤੀ ਹਰਿ ਗੁਰ ਹੇਤੀ ਜਾਗਤ ਚੋਰੁ ਨ ਲਾਗੈ॥ (ਪੰਨਾ ੧੧੧੦)

ਚੋਰ, ਕੇਵਲ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਸੌਣ ਸਮੇਂ ਹੀ ਕਾਰਜਸ਼ੀਲ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਸਗੋਂ ਉਹ ਕਈ ਪ੍ਰਤੱਖ ਜਾਂ ਅਪ੍ਰਤੱਖ ਢੰਗਾਂ ਨਾਲ ਵੀ ਸਰਗਰਮ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਬਦਕਿਸਮਤੀ ਨੂੰ ਚੇਤਨਾ ਸੰਕਟ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਆਮ ਲੋਕ ਚੋਰਾਂ/ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਤੇ ਲੋਟੂ ਤੇ ਲੋਕ-ਮਾਰੂ ਹਾਕਮਾਂ ਦੇ ਢੰਗ-ਤਰੀਕਿਆਂ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ ਅਤੇ ਸਿੱਟੇ ਵਜੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ-ਮਸਤਕ ਵਿਚ ਲੁਟੇਰਿਆਂ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਕਾਂ ਪ੍ਰਤੀ ਨਫਰਤ ਦੇ ਭਾਵ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਸਿੱਖ ਸਿਧਾਂਤਕਾਰਾਂ ਨੇ ਅਰੰਭ ਤੋਂ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਕਾਰਜ ਅਰੰਭ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁਰੂ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਲਾਗੂ ਅਣਉਚਿਤ ਟੈਕਸਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਕਿਉਂਕਿ ਇਹ ਟੈਕਸ ਨਿਮਨ, ਵੰਚਿਤ ਤੇ ਸ਼ੋਸ਼ਿਤ ਵਰਗਾਂ ਨੂੰ ਆਰਥਿਕ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋਰ ਦੁਖੀ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸਨ:

ਬੰਧਨ ਕਿਰਖੀ ਕਰਹਿ ਕਿਰਸਾਨ॥

ਹਉਮੈ ਡੰਨੁ ਸਹੈ ਰਾਜਾ ਮੰਗੈ ਦਾਨ॥

(ਪੰਨਾ ੪੧੬)

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਜੀ ਨੇ ਹੀ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੱਡ-ਭੰਨਵੀਂ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀ ਜਿਣਸ ਦੇ ਮੁੱਲ ਅਤੇ ਮੰਡੀ ਵਿਚਲੇ ਵਪਾਰੀਆਂ ਤੇ ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਾਪਤ ਵੇਚ ਮੁੱਲ ਵਿਚ ਵੱਡੇ ਫਰਕ ਨੂੰ ਨੋਟ ਕੀਤਾ ਅਤੇ ਇਸ ਫਰਕ ਨੂੰ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਤਬਾਹ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਿਸਾਨਾਂ ਨੂੰ ਉਚਿਤ ਮੁੱਲ ਨਾ ਮਿਲਣ ਅਤੇ ਵਪਾਰੀਆਂ-ਸ਼ਾਹੂਕਾਰਾਂ ਦੇ ਸ਼ੋਸ਼ਣ ਦਾ ਮੁੱਦਾ ਉਭਾਰਿਆ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਇਕ ਢੰਗ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਜਿਣਸਾਂ ਦੇ ਉਚਿਤ ਮੁੱਲ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰਨ ਦਾ ਮਸਲਾ ਉਭਾਰਿਆ।

ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ

—ਡਾ. ਹਰਨਾਮ ਸਿੰਘ ਸ਼ਾਨ*

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦਾ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖ ਕਿਉਂਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁਕਮ-ਆਦੇਸ਼ ਦਾ ਪਾਬੰਦ ਹੈ ਅਤੇ ਉਸ ਉੱਤੇ ਉਹ ਬਚਪਨ ਤੋਂ ਹੀ ਸ਼ਰਧਾ ਤੇ ਸਿਦਕ ਨਾਲ ਪਹਿਰਾ ਦੇ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਇਸ ਲਈ ਉਸ ਭਾਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਵਾਦ-ਵਿਵਾਦ ਜਾਂ ਵਾਲ ਦੀ ਖੱਲ ਲਾਹੁਣੀ ਦਲੀਲਬਾਜ਼ੀ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਜਾਂ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ; ਸਗੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਠੀਕ ਤੇ ਸ਼ੋਭਨੀਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾਪਦੀ। ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਅਟੱਲ ਹੁਕਮ ਉਸ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਬੇਅਦਬੀ, ਛੇੜ-ਛਾੜ ਜਾਂ ਕਟਾਈ-ਮੁੰਨਾਈ ਤੋਂ ਕਤੱਈ ਤੌਰ 'ਤੇ ਹੋੜਦਾ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸ ਦੀ ਉਲੰਘਣਾ ਨੂੰ ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲੀ 'ਬੱਜਰ ਕੁਰਹਿਤ' ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਵਾਸਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਦਾ ਇਹ ਹੁਕਮ ਕੋਈ ਜ਼ਬਾਨੀ ਜਾਂ ਵਕਤੀ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਜਾਂ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅਜਿਹੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਲਿਖਤੀ ਬਚਨਾਂ ਦਾ ਭਾਗ ਹੈ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਮੇਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਿਰੰਤਰ ਲਿਖਤੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਪ੍ਰਾਪਤ ਹਨ। ਹੁਣ ਤਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸਾਰੀਆਂ ਸੰਬੰਧਿਤ ਸਮਕਾਲੀ ਜਾਂ ਨਿਕਟ-ਸਮਕਾਲੀ ਇਤਿਹਾਸਕ ਲਿਖਤਾਂ ਇਸ ਤੱਥ ਦੀ ਸਪੱਸ਼ਟ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਸਿੱਖ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਦਾ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਇਸ ਵਿਲੱਖਣ ਤੇ ਕਾਇਮ-ਦਾਇਮ ਦਾਤ, ਕੇਸਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਜਮਾਂਦਰੂ ਅਤੇ ਅਨਿੱਖੜ ਹੈ। ਇਹ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਦਾ ਬੁਨਿਆਦੀ ਸ਼ਨਾਖਤੀ ਨਿਸ਼ਾਨ ਹਨ, ਉਸ ਦਾ ਮੂਲ ਤੇ ਵਿਆਪਕ ਪਛਾਣ-ਚਿੰਨ੍ਹ ਹਨ। ਇਹ ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਨਾਮ-ਲੇਵਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਸ਼ਰਤ ਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਅੰਸ਼ ਹਨ; ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਭ ਤੋਂ ਉੱਘੜਵਾਂ ਤੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਲੱਛਣ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹ-ਮੁਹਾਂਦਰੇ ਦੀ ਪ੍ਰਥਮ ਤੇ ਸਾਫ਼-ਸਪੱਸ਼ਟ, ਨਿਆਰੀ ਤੇ ਨਿਵੇਕਲੀ, ਝਟਪਟੀ ਤੇ ਇਕਦਮੀ ਪਛਾਣ ਹਨ।

ਮਿਸਾਲ ਵਜੋਂ, ਉਪਰੋਕਤ ਕੁਝ ਇਤਿਹਾਸਕ ਕਿਰਤਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਲਈਆਂ ਤੇ ਕਾਲ-ਕ੍ਰਮ ਅਨੁਸਾਰ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਟੁਕਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਕਥਨ ਦੀ ਅਚੂਕ ਤੇ ਅਕੱਟ ਸਾਖ ਭਰਦੀਆਂ ਹਨ:

੧. ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਚਉਪਾ ਸਿੰਘ, ਅਨੰਦਪੁਰ - ਮਿਤੀ ੧੭੦੨ ਈ. (ਲਪ.) ਵਿੱਚੋਂ ਹਦਾਇਤ ਨੰ: ੧੩੮:

“ਸਿੱਖੀ ਕੇਸਾਂ ਸਾਸਾਂ ਕੀ....।”

* ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਅਮੈਰਿਟਸ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ। # ੬੦੫, ਸੈਕ. ੧੬-ਡੀ. ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

੨. ਪਰਚੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤ ਸਾਧੂ ਸੇਵਾ ਦਾਸ ਉਦਾਸੀ, ਨਾਂਦੇੜ - ਮਿਤੀ ੧੭੦੮ ਈ. ਵਿੱਚੋਂ, ਪਰਚੀ ਨੰ: ੧੮:

“ਜੋ ਮੇਰਾ ਸਿੱਖ ਹੋਵੈਗਾ, ਸੋ ਕੇਸਾਂ ਬਿਨਾਂ ਅਰ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਬਿਨਾਂ ਨ ਰਹੇਗਾ।

ਕੇਸਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਬਿਨ ਆਧਾ ਮਨੁੱਖ ਹੈ, ਸਾਰਾ ਮਨੁੱਖ ਤਬ ਹੀ ਹੋਤਾ ਹੈ ਜਬ ਕੇਸਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰਾਂ ਸਹਿਤ ਹੋਤਾ ਹੈ। ”

੩. ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸੋਭਾ ਕ੍ਰਿਤ ਸ੍ਰੀ ਚੰਦਰਸੈਨ ਸੈਨਾਪਤੀ, ਵਜ਼ੀਰਾਬਾਦ-ਮਿਤੀ ੧੭੧੧ ਈ. ਵਿੱਚੋਂ, ਕਾਂਡ ਨੰ: ੫, ਪਦ. ਨੰ ੩੦:

“...ਮਾਨੇਗਾ ਹੁਕਮ ਸੋ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਸਿੱਖ ਸਹੀ,

ਨਾ ਮਾਨੇਗਾ ਹੁਕਮ ਸੋ ਤੋ ਹੋਵੇਗਾ ਬਿਹਾਲਸਾ।...

ਹੁੱਕਾ ਨਾ ਪੀਵੈ, ਸੀਸ ਦਾੜ੍ਹੀ ਨਾ ਮੁੰਡਾਵੈ,

ਸੋ ਤੋ ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਵਾਹਿਗੁਰੂ, ਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖ਼ਾਲਸਾ। ”

੪. ਬੰਸਾਵਲੀਨਾਮਾ ਦਸਾਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀਆਂ ਕਾ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਛਿੱਬਰ, ਜੰਮੂ-ਮਿਤੀ ੧੭੬੯ ਈ. ਵਿੱਚੋਂ, ਕਾਂਡ ਨੰ: ੧੦, ਪਦ ੨੯੦-੨੯੨:

i. “ਅਤੇ ਪੰਥ ਕੀਤਾ ਜੁਦਾ,

ਨੀਸ਼ਾਨੀ ਕੇਸ ਲਾਏ। ”

ii. “ਨਾਈ ਦਾ ਹੱਥ ਸੀਸ ਚਿਹਰੇ ਨ ਲਗਾਣਾ ਪਾਵੈ,

ਕੇਸਾਧਾਰੀ ਗੁਰੂ ਕਾ ਪੰਥ ਕਹਾਵੈ। ”

੫. ਮਾਖਿਜੇ ਤਵਾਰੀਖੈ ਸਿੱਖਾਂ ਸੰਪਾਦਿਤ ਵੱਲੋਂ ਡਾ. ਗੰਡਾ ਸਿੰਘ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ-ਮਿਤੀ ੧੯੪੯ ਈ. ਵਿੱਚੋਂ, ਪੰਨਾ ਨੰ: ੮੯:

“ਨਿਸ਼ਾਨੇ ਸਿੱਖੀ ਈਂ ਪੰਜ ਹਰਫ਼ ਕਾਫ਼,

ਹਰਗਿਜ਼ ਨ ਬਾਸੰਦ ਈਂ ਪੰਜ ਮੁਆਫ਼।

ਕੜਾ, ਕਾਰਦੋ, ਕੱਛ, ਕੰਘਾ, ਬਿਦਾਂ,

ਬਿਲਾ ਕੇਸ ਹੇਚ ਅੰਦ ਜੁਮਲਾ ਨਿਸ਼ਾਂ। ”

ਅਰਥਾਤ “ਅੱਗੋਂ ਤੋਂ ‘ਸਿੱਖ’ ਦੀ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਇਹ ਪੰਜ ‘ਕੱਕਾਰ’ ਹੋਣਗੇ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਛੋਟ ਕਦੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਸਕੇਗੀ : ਕੜਾ, ਕਿਰਪਾਨ, ਕੱਛ, ਕੰਘਾ ਤੇ ਕੇਸ। ਪਰ ਚੇਤੇ ਰੱਖਣਾ, ਕੇਸਾਂ ਬਿਨਾਂ ਬਾਕੀ ਸਾਰੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਤੁੱਛ ਸਮਝੇ ਜਾਣਗੇ। ”

੬. ਗੁਰੂ ਕੀਆਂ ਸਾਖੀਆਂ ਕ੍ਰਿਤ ਭੱਟ ਸਰੂਪ ਸਿੰਘ ਕੋਸ਼ਿਸ਼, ਭਾਦਸੋਂ - ਮਿਤੀ ੧੭੯੦ ਈ., ਵਿੱਚੋਂ, ਸਾਖੀ ਨੰ: ੫੯:

ਪਹਿਲੀ ਤੇ ਪ੍ਰਮੁੱਖ ਕੁਰਹਿਤ :

“ਪ੍ਰਿਥਮੇ ਚੋਟੀ ਸੇ ਲੈ ਕੇ ਪਾਉ ਕੇ ਅੰਗੂਠੇ ਤੀਕ ਰੋਮਾਂ ਕੀ ਬੇਅਦਬੀ। ”

੭. ਗੁਰਬਿਲਾਸ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ੧੦ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਸੁੱਖਾ ਸਿੰਘ, ਅਨੰਦਪੁਰ-

ਮਿਤੀ ੧੭੯੭ ਈ. ਵਿੱਚੋਂ, ਕਾਂਡ ਨੰ: ੨੩, ਪਦ ਨੰ: ੩੫:

“ਬਿਨਾਂ ਸ਼ਸਤ੍ਰ ਕੇਸੰ, ਨਰੰ ਭੇਡ ਜਾਨੋ।

ਗਹੈ ਕਾਨ ਤਾਕੋ ਕਿਤੇ ਲੇ ਸਿਧਾਨੋ।”

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੇ ਸਿੱਖੀ ਤੇ ਸਿੱਖਾਂ ਲਈ ਕੇਸਾਂ ਦੀ ਕਾਇਮੀ, ਸੂਚਮ ਤੇ ਸੰਭਾਲ ਬਾਰੇ ਕੀਤੇ ਉਪਰੋਕਤ ਹੁਕਮ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਉੱਤੇ ਅਜਿਹਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਬਲ ਦਿੰਦਿਆਂ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸਬੰਧ ਦੀ ਮੁੱਢਲੀ ਸ਼ਰਤ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਿਰਦਾਰ ਹੀ ਵਿਦਤ ਕਰਦਿਆਂ, ਮਾਨੋ ਐਲਾਨੀਆ ਫੁਰਮਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ:

“ਰਹਿਣੀ ਰਹੈ ਸੋਈ ਸਿੱਖ ਮੇਰਾ।”

(ਰਹਿਤਨਾਮਾ ਕ੍ਰਿਤ ਭਾਈ ਪ੍ਰਹਿਲਾਦ ਸਿੰਘ, ਨਾਂਦੇੜ - ੧੭੦੮ ਈ., ਪਦ ਨੰ. ੩੬)

ਸਤਿਗੁਰਾਂ ਦੇ ਸਿਦਕੀ ਸਿੱਖਾਂ ਦਾ ਇਹ ਦ੍ਰਿੜ੍ਹ ਨਿਸ਼ਚਾ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਅਜੇ ਤਕ ਕਾਇਮ ਹੈ ਕਿ ‘ਸਾਬਤ-ਸੂਰਤ ਸਰੂਪ’ ਦੇ ਧਾਰਨੀ ਸਿੱਖ ਵਿਚ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬਖਸ਼ੀ ਹੋਈ ‘ਚੜ੍ਹਦੀ ਕਲਾ ਵਾਲੀ ਸਪਿਰਿਟ’ ਕਾਇਮ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਹੈ ਅਤੇ ਇਸੇ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਣ ਵਾਸਤੇ ਉਹ ਹਰ ਜਬਰ-ਜੁਲਮ ਦਾ ਟਾਕਰਾ ਕਰਦੇ, ਅਸਹਿ ਤੇ ਅਕਹਿ ਕਸ਼ਟ ਸਹਾਰਦੇ, ਸਿਰ-ਧੜ ਦੀਆਂ ਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਾਉਂਦੇ ਅਤੇ ਖਿੜੇ-ਮੱਥੇ ਸ਼ਹੀਦੀਆਂ ਪਾਉਂਦੇ ਰਹੇ ਹਨ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਮੁਹਿੰਮ ਤਹਿਤ ਰਾਏਪੁਰ (ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ) ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਅਤੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਦੇਸ਼ ਭਰ ’ਚ ਵਿੱਢੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਦੀ ਲਹਿਰ ਛੱਤੀਸਗੜ੍ਹ ਸੂਬੇ ਦੇ ਸ਼ਹਿਰ ਰਾਏਪੁਰ ਵਿਖੇ ਸਥਾਪਤ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਵੱਲੋਂ ਆਯੋਜਿਤ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜਥੇਦਾਰ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨੰਦਗੜ੍ਹ ਉਚੇਚੇ ਤੌਰ ’ਤੇ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਇਸ ਪ੍ਰਚਾਰ ਲਹਿਰ ਤੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦੌਰਾਨ ੩੫੦ ਪ੍ਰਾਣੀ ਖੰਡੇ-ਬਾਟੇ ਦੀ ਪਾਹੁਲ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ-ਪਰਵਾਰ ’ਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਦਾ ਬਾਟਾ ਤਖ਼ਤ ਸ੍ਰੀ ਦਮਦਮਾ ਸਾਹਿਬ ਤੋਂ ਪੁੱਜੇ ਪੰਜ ਪਿਆਰੇ ਸਾਹਿਬਾਨ ਨੇ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਅਭਿਲਾਖੀਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਵੱਲੋਂ ਕਕਾਰ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਕਕਾਰ ਦਿੱਤੇ। ਇਲਾਕੇ ਦੀਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ’ਚ ਇਸ ਲਹਿਰ ਪ੍ਰਤੀ ਵੱਡਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਵੇਖਿਆ ਗਿਆ ਅਤੇ ਇਲਾਕਾ ਨਿਵਾਸੀਆਂ ਨੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਰਜਾਂ ਦੀ ਜ਼ੋਰਦਾਰ ਸ਼ਲਾਘਾ ਕੀਤੀ।

ਜੀਵਨ ਬਿਉਰਾ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਢਾਬ ਦਾ

-ਕਵੀਸ਼ਰ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਭੌਰ*

ਢਾਬ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਮੈਂ, ਸੁਣ ਲੈਂ ਬਿਆਨ ਮੇਰੇ,
ਪਾਣੀ ਬਰਸਾਤ ਦਾ ਮੈਂ, ਰੱਖਦੀ ਸੰਭਾਲ ਸੀ।
ਬਾਰਾਂ-ਬਾਰਾਂ ਕੋਹਾਂ ਤਕ, ਲੱਭਦਾ ਨਾ ਪਾਣੀ ਕਿਤੇ,
ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਗ਼ੈਰ ਲੋਕੀਂ, ਕਰਨ ਹਾਲ-ਹਾਲ ਸੀ।

ਪੰਛੀਆਂ ਦੀ ਲੁਕਣ ਗਾਹ, ਸੀ ਮੇਰੀ ਰੱਖ ਵਿਚ,
ਆਉਂਦੇ ਸੀ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਇਥੇ, ਆ ਕੇ ਲਾਉਂਦੇ ਜਾਲ ਸੀ।
ਸ਼ਿਕਾਰੀਆਂ ਤੋਂ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ, ਪੁਜਿਆ ਮੈਂ ਯੋਗ ਹੋਈ,
ਮੁਕਤੀ ਦੀ ਦਾਤੀ ਬਣੀ, ਕੈਸੀ ਚਲੀ ਚਾਲ ਜੀ!
ਸੰਨ ਸਤਾਰਾਂ ਸੌ ਸੀ ਚਾਰ, ਛੱਡਿਆ ਗੁਰਾਂ ਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ,
ਮਗਰੇ ਗੁਰਾਂ ਦੇ ਫੌਜ, ਕਰ ਰਹੀ ਭਾਲ ਜੀ।

ਵਾਰ ਪਰਵਾਰ ਗੁਰਾਂ, ਮਾਛੀਵਾੜੇ ਆਣ ਕੇ ਤੇ,
ਟਿੰਡ ਦੇ ਸਰ੍ਹਾਣੇ ਕੋਲ, ਰੱਖੀ ਗੁਰਾਂ ਢਾਲ ਜੀ।
ਆਲਮਗੀਰ ਰਾਏ ਕੋਟ, ਲੰਮੇ ਜੱਟਪੁਰੇ ਗੁਰਾਂ,
ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਦੀਦਾਰ ਦੇ ਕੇ, ਕਰ 'ਤਾ ਨਿਹਾਲ ਜੀ।
ਤਖ਼ਤਪੁਰਾ ਦੀਨਾ ਕਾਂਗੜ, ਕੋਟ ਕਪੂਰੇ ਆ ਕੇ,
ਸਿੱਖੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਕੀਤੀ, ਸੁਣੋਂ ਅੱਗੇ ਹਾਲ ਜੀ।

ਮਾਲਵੇ ਦੀ ਧਰਤੀ ਨੂੰ, ਇਉਂ ਹੀ ਲੱਗਣੇ ਸੀ ਭਾਗ,
ਬੇਦਾਵੇ ਵਾਲੇ ਸਿੰਘਾਂ ਵੇਖੋ, ਕਰ 'ਤੀ ਕਮਾਲ ਜੀ।
ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕੰਡਿਆਂ ਦੇ, ਵਿਚ ਸੋਭਾ ਪਾਂਵਦੀ ਸਾਂ,
ਗੁਰੂ ਦਸਮੇਸ਼ ਇਥੇ, ਵਾਰ ਆਇਆ ਲਾਲ ਜੀ।
ਮਾਰੋ-ਮਾਰ ਕਰਦਾ, ਵਜੀਦਾ ਏਥੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ;
ਤੰਬੂਆਂ ਦਾ ਰੂਪ ਵੇਖ, ਝੱਲੇ ਕੌਣ ਝਾਲ ਜੀ।
ਝਾੜੀਆਂ ਦੇ ਕੰਡੇ ਕੰਮ, ਬਰਛੀਆਂ ਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ,
ਫੌਜ ਨਾ ਵਧਣ ਦਿੱਤੀ, ਐਸੇ ਲਾਏ ਜਾਲ ਜੀ।

ਮੈਰੀ ਸੀ ਗਰਮ ਰੇਤਾ, ਬਰੂਦ ਬਣ ਉੱਡਦੀ ਸੀ,
ਫੌਜ ਦੀ ਨਾ ਪੇਸ਼ ਗਈ, ਦੁਖੀ ਵਾਲ ਵਾਲ ਸੀ।
ਭੁੱਖੇ ਸ਼ੇਰ ਵਾਂਗ ਉਥੇ, ਖਾਲਸਾ ਸੀ ਟੁੱਟ ਪਿਆ,
ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਖੂਨ ਨਾਲ, ਵਗੇ ਉਥੇ ਖਾਲ ਸੀ।

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਸਰਲੀ ਕਲਾਂ, ਤਹਿਸੀਲ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ। ਮੋ: ੯੪੬੩੩-੨੪੦੪੩.

ਟਿੱਬੀ ਸਾਹਿਬ ਬੈਠਾ ਗੁਰ, ਵੇਖਿਆ ਨਜ਼ਾਰਾ ਆਪ,
ਜੰਗ ਦੇ ਮੈਦਾਨ ਸਿੰਘ, ਘਾਲਾਂ ਰਹੇ ਘਾਲ ਸੀ।
ਆਪ ਦਸਮੇਸ਼ ਆ ਕੇ, ਸਿੰਘਾਂ ਦੇ ਦੀਦਾਰ ਕੀਤੇ,
ਮੁਖੜੇ ਨੂੰ ਪੂੰਝਦੇ ਨੇ, ਕੱਢ ਕੇ ਰੁਮਾਲ ਜੀ।

ਸਿੰਘਾਂ ਤਾਈਂ ਵਰ ਦੇ ਕੇ, ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਆਏ,
ਪੁੱਛਦੇ ਨੇ ਮਹਾਂ ਸਿੰਘਾਂ! ਦੱਸ, ਕੀ ਖਿਆਲ ਜੀ?
ਪਾੜ ਕੇ ਬੇਦਾਵਾ ਦਾਤਾ, ਟੁੱਟੀ ਗੰਢ ਦੇਵੇ ਸਾਡੀ,
ਭੁੱਲਾਂ ਨੂੰ ਚਿਤਾਰੋ ਨਹੀਂ, ਭੁੱਲੇ ਬੱਚੇ ਬਾਲ ਜੀ।
ਮਹਾਂ ਸਿੰਘ ਸਾਹਮਣੇ, ਬੇਦਾਵਾ ਗੁਰਾਂ ਪਾੜ ਦਿੱਤਾ,
ਸਾਰਿਆਂ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰਾਂ, ਕੀਤਾ ਮਾਲੋ ਮਾਲ ਜੀ।

ਢਾਬ ਖਿਦਰਾਣੇ ਦੀ ਤੋਂ, ਬਣ ਗਈ ਮੁਕਤਸਰ,
ਸ਼ਹੀਦਾਂ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿਚ, ਸੁਹਣੇ ਬਣੇ ਤਾਲ ਜੀ।
ਵਰਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਦਾਤੀ ਬਣੀ, ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ,
ਸੱਚ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ, 'ਭੌਰ' ਪੜਤਾਲ ਜੀ।

ਬਰਾੜਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਕੈਂਪ

ਸ. ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ (ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ) ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਸੂਚਨਾ ਅਨੁਸਾਰ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮਪੁਰੀ ਮੈਂਬਰ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁ: ਪ੍ਰ: ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ) ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਭਰਪੂਰ ਮੰਗ 'ਤੇ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ (ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ) ਵੱਲੋਂ ਮਿਤੀ ੨੫-੨੬-੨੭ ਮਾਰਚ ੨੦੦੯ ਨੂੰ ਬਰਾੜਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਬਾਲਾ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਲਗਾਇਆ ਗਿਆ। ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਭਾਈ ਗੁਰਭਾਗ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਗੁਰਮਤਿ ਸੰਗੀਤ ਅਕੈਡਮੀ, ਭਾਈ ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਬਖ਼ੇਲ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ, ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਅਤੇ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘਾਂ ਅਤੇ ਅਖੰਡ ਪਾਠੀ ਸਿੰਘਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਸਿਧਾਂਤ, ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਅਤੇ ਸ਼ੁੱਧ ਗੁਰਬਾਣੀ ਉਚਾਰਨ ਦੀ ਮੁਕੰਮਲ ਜਾਣਕਾਰੀ ਦਿੱਤੀ। ਇਸ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸੰਗਤਾਂ ਨੇ ਤਿੰਨੋਂ ਦਿਨ ਹਾਜ਼ਰ ਹੋ ਕੇ ਜਾਣਕਾਰੀ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤੀ। ਗੁਰਮਤਿ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪ ਵਿਚ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ (ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ) ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵੱਲੋਂ ਸਨਮਾਨ ਪੱਤਰ ਦਿੱਤੇ ਗਏ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰ ਸ. ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਕਾਇਮਪੁਰੀ ਨੇ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਤੌਰ 'ਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਗੁਰੂ ਇਤਿਹਾਸ ਬਾਰੇ ਚਾਨਣਾ ਪਾਇਆ ਅਤੇ ਸੰਗਤਾਂ ਦਾ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਹਰਿਆਣਾ ਨੇ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਅਜਿਹੇ ਗੁਰਮਤਿ ਟ੍ਰੇਨਿੰਗ ਕੈਂਪਾਂ ਵਿਚ ਵੱਧ-ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਹਿੱਸਾ ਲੈਣ ਦੀ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ। ਗੁਰੂ ਕਾ ਲੰਗਰ ਅਤੁੱਟ ਵਰਤਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰੇ ਇਲਾਕੇ ਵਿਚ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮਾਂ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਰਾਹੀਂ ਫਿਲਮ ਓਪ੍ਰੇਟਰ ਭਾਈ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਕੰਢੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ

—ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ*

ਕੰਢੇ ਗੋਦਾਵਰੀ ਦੇ ਡੇਰਾ ਵੈਰਾਗੀਆਂ ਦਾ, ਮਾਧੋਦਾਸ ਨਾਮੀ ਡੇਰੇਦਾਰ ਹੈਸੀ।
ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਦਾਸੀਆਂ ਸੀ, ਵੈਰਾਗੀ ਹੋਣ ਦਾ ਬੜਾ ਹੰਕਾਰ ਹੈਸੀ।
ਟੁੱਟ ਸੰਸਾਰ ਨਾਲੋਂ ਰਾਹ ਵਿਚ ਭਟਕਿਆ ਸੀ, ਜੁੜ ਨਾ ਸਕਿਆ ਨਾਲ ਨਿਰੰਕਾਰ ਹੈਸੀ।
ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ 'ਤੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਤਰਸ ਕੀਤਾ, ਡੇਰੇ ਪਹੁੰਚਿਆ ਦਸਮ ਦਾਤਾਰ ਹੈਸੀ।

ਸੁਣ ਬੰਦਿਆ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹੀਏ, ਕੰਮ ਬੰਦਿਆਂ ਵਾਲੇ ਹੀ ਕਰੀਏ ਨੇ।
ਹੇਠੀ ਬੰਦਿਆਂ ਦੀ ਸਦਾ ਹੀ ਕਰਨ ਹੋਛੇ, ਬੰਦੇ ਸਾਰੇ ਉਸ ਮਾਲਕ ਹਰੀ ਦੇ ਨੇ।

ਬਖਸ਼ੇ ਰਹਿਮਤਾਂ ਸਵੱਲੀ ਨਜ਼ਰ ਹੋ ਜਾਏ, ਕਮੀ ਰਹਿੰਦੀ ਨਹੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦੀ ਏ।
ਬਾਝ ਹੁਕਮ ਉਸ ਦੇ ਪੱਤਾ ਹਿੱਲਦਾ ਨਹੀਂ, ਕੂਮਤ ਓਸ ਦੀ ਹਰ ਥਾਂ ਚੱਲਦੀ ਏ।
ਸਭਨਾਂ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਰਾਖਾ ਸਦਾ ਏ ਉਹ, ਖ਼ਬਰ ਓਸ ਨੂੰ ਪਲ ਪਲ ਦੀ ਏ।
ਟੁੱਟੇ ਓਸ ਤੋਂ ਫਿਰੇ ਫਿਰ ਕਲਪਦਾ ਉਹ, ਦੁੱਖ ਉਮਰ ਸਾਰੀ ਜਿੰਦ ਝੱਲਦੀ ਏ।

ਜੇ ਜੀਂਦਿਆਂ ਲੱਥਦੀ ਪੱਤ ਹੋਵੇ, ਖਾਣ-ਪੀਣ ਸਭ ਉਸ ਦਾ ਹਰਾਮ ਦਿੱਸੇ।
ਰਿਧੀਆਂ-ਸਿਧੀਆਂ ਭਗਤੀਆਂ ਸ਼ਕਤੀਆਂ ਕੀ, ਕਾਹਦਾ ਓਸ ਦਾ ਜਗ 'ਤੇ ਨਾਮ ਦਿੱਸੇ!

ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ ਅਣਖ ਅੱਜ ਹਿੰਦੀਆਂ ਦੀ, ਜਾਬਰ ਜ਼ੁਲਮ ਤੇ ਧਾੜਵੀ ਰਾਜ ਕਰਦੇ।
ਸਿਰ ਚੁੱਕਦਾ ਜੋ ਓਹੀ ਕਤਲ ਕਰਦੇ, ਤੇ ਜੋ ਉੱਠਦੀ ਬੰਦ ਆਵਾਜ਼ ਕਰਦੇ।
ਪੱਤ ਰੁਲਦੀ, ਪਰ ਮਰੀ ਜ਼ਮੀਰ ਵਾਲੇ, ਨਾ ਹਾਕਮਾਂ ਤਾਈਂ ਨਰਾਜ਼ ਕਰਦੇ।
ਰਾਜੇ ਸ਼ੀਹਾਂ ਮੁਕੱਦਮਾਂ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦਾ, ਅਣਖੀ ਜੋਧੇ ਹੀ ਸਦਾ ਇਲਾਜ ਕਰਦੇ।

ਨਦੀਆਂ ਬਣ ਮਾਸੂਮਾਂ ਦੀ ਰੱਤ ਵਹਿੰਦੀ, ਹਉਕੇ ਭਰਦੀ ਧਰਤ ਸਰਹਿੰਦ ਦੀ ਏ।
ਤੇਰੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸਦੀ ਡੁਸਕਦੀ ਏ, ਇੱਕ ਇੱਕ ਇੱਟ ਉਸ ਖੂਨੀ ਕੰਧ ਦੀ ਏ।

ਜਿੱਥੇ ਜ਼ਾਲਮਾਂ ਕੋਹੇ ਮਾਸੂਮ ਪੁੱਤਰ, ਚਿਤਾ ਓਸ ਥਾਂ ਦਿੱਸਣ ਬਲਦੀਆਂ ਨੇ।
ਬਿਰਧ ਮਾਤਾ 'ਤੇ ਭੋਰਾ ਨਾ ਤਰਸ ਕੀਤਾ, ਰਹੀਆਂ ਜ਼ੁਲਮੀ ਨ੍ਹੇਰੀਆਂ ਚੱਲਦੀਆਂ ਨੇ।
ਤਾਜ ਤਖ਼ਤ ਜੀਂਦੇ ਇਹ ਹਕੂਮਤਾਂ ਵੀ, ਪੀ ਕੇ ਖੂਨ ਮਜ਼ਲੂਮਾਂ ਦਾ ਪਲਦੀਆਂ ਨੇ।
ਭੇਜੇ ਚੁੰਮ ਮੱਥੇ ਦੇ ਚਮਕੌਰ ਅੰਦਰ, ਹੋਈਆਂ ਹੋਈਆਂ ਇਹ ਤਾਂ ਕੱਲ੍ਹ ਦੀਆਂ ਨੇ।

* # ੨੪੮, ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ, ਫੇਜ਼ ੧, ਲੁਧਿਆਣਾ। ਮੋਬਾਇਲ : ੯੮੧੭੩-੭੨੩੪੬

ਲਹੂ ਭਿੱਜੀ ਵੈਰਾਗੀ ਨੇ ਸੁਣੀ ਗਾਥਾ, ਛਿੜੀ ਕੰਬਣੀ, ਭਰਮ ਸਭ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।
ਤਨ ਮਨ ਅਰਪਿਆ ਚਰਨਾਂ 'ਤੇ ਸੀਸ ਝੁਕਿਆ, ਉਸ ਹਉਮੈ ਹੰਕਾਰ ਸਭ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ।

ਤੁੱਠਿਆਂ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾ ਮਿਹਰ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕਰ ਦੇ, ਅੱਜ ਰਹਿਮਤਾਂ ਥੀਂ ਝੋਲੀ ਭਰ ਮੇਰੀ।
ਮੇਰੇ ਇਸ਼ਾਰਿਆਂ 'ਤੇ ਤੀਰ ਤਲਵਾਰ ਨੱਚਣ, ਇੱਛਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਡੁਲ੍ਹਾਵੇ ਨਾ ਡਰ ਮੇਰੀ।
ਆਉਣ ਲੱਖ ਮੁਸੀਬਤਾਂ ਜਰਾਂ ਹੱਸ ਕੇ, ਹੋਵੇ ਭੁੱਲ ਕੇ ਅੱਖ ਨਾ ਤਰ ਮੇਰੀ।
ਜੇ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਦੇ ਸੀਨੇ ਚਾਕ ਕਰਦੀ, ਝੁਕਦੀ ਨਜ਼ਰ ਹੋਵੇ ਤੇਰੇ ਦਰ ਮੇਰੀ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਣਨਾ ਹੈ ਬਸ ਇਕ ਨਿਰਾ ਸਾਧਨ, ਹੋਣਾ ਹੁਕਮ ਤੇਰਾ ਹੋਣਾ ਬਲ ਤੇਰਾ।
ਗੁਰੂ ਸਾਹਵੇਂ ਹੈ ਕੀ ਔਕਾਤ ਸਿੱਖ ਦੀ(?) ਹੋਣਾ ਅੱਜ ਤੇਰਾ ਹੋਣਾ ਕੱਲ੍ਹ ਤੇਰਾ!

ਥਾਪ ਦੇਵੇਂ ਤੂੰ ਕੀੜੇ ਨੂੰ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ, ਤੇਰੇ ਹੁਕਮ ਨਾਲ ਲਸ਼ਕਰ ਸਵਾਹ ਹੋਵਣ।
ਦਰ ਤੇਰੇ 'ਤੇ ਝੁਕੇ ਜੋ ਸਿਰ ਹੁੰਦੇ, ਮੁੱਖ ਉੱਜਲ ਓਹੀ ਦਰਗਾਹ ਹੋਵਣ।
ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾ ਵਿਚ ਰਹਿਣ ਦੀ ਜਾਚ ਆ ਜੇ, ਇਸ ਜਗ੍ਹਾ ਦੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੋਵਣ।
ਬਖਸ਼ਣਹਾਰਿਆ ਮੈਂ ਹਾਂ ਸਿੱਖ ਆਖਿਰ, ਬਖਸ਼ ਦੇਵੀਂ ਜੋ ਹੋਏ ਗੁਨਾਹ ਹੋਵਣ।

ਢੱਠਿਆ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਗੁਰੂ ਚੁੱਕ ਗਲ ਲਾਇਆ, ਪਾਰਸ ਛੋਹ ਦੇ ਲੱਖਾਂ ਦਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।
ਮਾਧੋ ਦਾਸ ਬੰਦਾ ਬਣਿਆ ਗੁਰੂ ਦਾ ਹੈ, ਤੁੱਠੇ ਸਤਿਗੁਰੂ ਬਹਾਦਰ ਦਾ ਵਰ ਦਿੱਤਾ।

ਪੰਜ ਤੀਰ ਬਖਸ਼ੇ, ਲਿਖੇ ਸੀ ਹੁਕਮਨਾਮੇ, ਮਾਝੇ, ਮਾਲਵੇ ਅਤੇ ਦੁਆਬ ਦੇ ਨਾਂ।
ਤੁਰੇ ਸੂਰਮੇ ਉਹ, ਲਾਈ ਜਿੰਦ ਲੇਖੇ, 'ਕੋਮਲ' ਗੁਰੂ ਦੇ ਨਾਂ ਪੰਜਾਬ ਦੇ ਨਾਂ।

ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ ਪਾਤਸ਼ਾਹੀ ਨੌਵੀਂ (ਪਟਿਆਲਾ) ਵਿਖੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਹਰਜੀਤ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਦੂਖ ਨਿਵਾਰਨ ਸਾਹਿਬ
ਪਾ: ਨੌਵੀਂ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰੀਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ੧੪ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ 'ਤੇ ੭੧
ਪ੍ਰਾਣੀ, ੨੬ ਜਨਵਰੀ ਨੂੰ ਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀ, ੯ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ 'ਤੇ
੬੩ ਪ੍ਰਾਣੀ, ੨੫ ਫਰਵਰੀ ਨੂੰ ਮੱਸਿਆ 'ਤੇ ੧੬ ਪ੍ਰਾਣੀ, ੧੧ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪੂਰਨਮਾਸ਼ੀ
'ਤੇ ੮੩ ਪ੍ਰਾਣੀ, ੫ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਗੁ: ਬਾਬਾ ਅਜੈਪਾਲ ਸਿੰਘ ਜੀ ਨਾਭਾ ਵਿਖੇ ੧੨
ਪ੍ਰਾਣੀ, ੮ ਮਾਰਚ ਪਿੰਡ ਧਾਮੇ ਮਾਜਰਾ ਵਿਖੇ ੨੫ ਪ੍ਰਾਣੀ, ੧੪ ਮਾਰਚ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਚੌਦਾਂ
ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਪਟਿਆਲਾ ਵਿਖੇ ੧੬੧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ।

ਤਿੰਨ ਮਾਵਾਂ

-ਬਿੱਟੂ ਖੰਨੇ ਵਾਲਾ*

ਵੱਡੀ ਮਾਂ ਹੈ ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ, ਮਿੱਟੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ।
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਧੀ, ਜਨਮ ਦਾਤਾ, ਜੋ ਦੂਜੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ।
ਗੁੜ੍ਹਤੀ ਮਿਲੀ ਹੈ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਦੀ, ਤੀਜੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ।
ਨਾਨੀ ਦੀ ਨਾਨੀ ਦੀ ਨਾਨੀ, ਉਸ ਦੀ ਨਾਨੀ ਦੀ ਨਾਨੀ ਦੀ ਨਾਨੀ,
ਮੁੱਢ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਪੈਦਾ ਕੀਤੀਆਂ, ਆਖਰ ਮਿੱਟੀ ਹੋਈਆਂ।
ਮਿੱਟੀ ਨੇ ਫੜ ਮਿੱਟੀ ਕੁੱਟੀ, ਮਿੱਟੀ ਨੇ ਮਿੱਟੀ ਗੋਈਆਂ।
ਮਿੱਟੀ ਨੇ ਚੁੱਕ ਆਵੇ ਪਾਈਆਂ, ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਈਆਂ।
ਠੋਕਰ ਵੱਜੀ, ਮਿੱਟੀ ਬਣੀਆਂ, ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ ਸਮੋਈਆਂ।
ਨਾਨੀ ਨੇ ਜੋ ਮਿੱਟੀ ਜੰਮੀ, ਉਹ ਮਿੱਟੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ।
ਵੱਡੀ ਮਾਂ ਹੈ ਮੇਰੀ ਧਰਤੀ, ਮਿੱਟੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ।

ਦੂਜੀ ਮਾਂ ਮੇਰੀ ਉਹ ਮਾਂ ਹੈ, ਜਿਸ ਮੈਨੂੰ ਜੱਗ ਵਿਖਾਇਆ।
ਤਨ ਦਾ ਸੂਰਜ, ਤਨ ਦਾ ਸਾਗਰ, ਤਨ ਦਾ ਖੇਤ ਬਣਾਇਆ।
ਪਵਨ ਗੁਰੂ ਦੇ ਤਰਲੇ ਕੀਤੇ, ਆਪਣਾ ਸਾਹ ਵਟਾਇਆ।
ਇੱਕੀ ਸੌ ਪਹਿਰ ਤਪ ਕੀਤਾ, ਤਪ ਤਪ ਰੱਬ ਮਨਾਇਆ।
ਜਿਸ ਨਾਂ ਦਾ ਮੈਂ ਮਾਣ ਕਰਾਂ, ਉਹ ਨਾਂ ਜੰਮਿਆ ਮੇਰੀ ਮਾਂ।
ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਧੀ, ਜਨਮ ਦਾਤਾ, ਜੋ ਦੂਜੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ।

ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ, ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਫੜੀਆਂ;
ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੇ ਪਾਲਿਆ-ਪੋਸਿਆ, ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਲਿਖਤਾਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ।
ਸਭ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ 'ਮਾਂ' ਬੋਲਿਆ, ਝੱਟ ਜੁਆਨੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ,
ਕਈ ਬੋਲੀਆਂ ਸੱਜ-ਫੱਥ ਕੇ, ਆ ਮੇਰੇ ਘਰ ਵੜੀਆਂ।
ਆਪਣੀ ਮਾਂ-ਬੋਲੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਕੇ, ਮੈਂ ਗਿਆ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਮੋਹਿਆ।
ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਫਿਰ ਵੀ ਪਾਣੀ ਵਾਰ ਕੇ, ਤੇਲ ਬਹੁੰਗੀਂ ਚੋਇਆ।
ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮਰ ਚੱਲੀ, ਭੁੱਬਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਇਆ।
ਤਿੰਨ ਮਾਵਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤਰ 'ਬਿੱਟੂ' ਭੁੱਲ ਕੇ ਮਿੱਟਰ ਹੋਇਆ,
ਵੇ ਲੋਕੋ, ਭੁੱਲ ਕੇ ਮਿੱਟਰ ਹੋਇਆ।

* ਬਲਜਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, #੧੦੧/੫੧, ਗਲੀ ਨੰ: ੭, ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਮਿਤਰਾ ਗੈਸ ਏਜੰਸੀ, ਅਮਲੋਹ ਰੋਡ, ਖੰਨਾ।

ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਦੀ ਪੁਕਾਰ

—ਡਾ. ਸ਼ੇਰ ਸਿੰਘ ਮਰੜੀ*

ਕਰੀਂ ਜੁਲਮ ਨਾ ਮੇਰੀਏ ਅੰਮੀਏਂ, ਇਹ ਨਾ ਕਹਿਰ ਕਮਾਵੀਂ।
ਔਰਤ ਹੋ ਕੇ ਔਰਤ ਜਾਤ ਨੂੰ, ਨਾ ਤੂੰ ਮਾਰ ਮੁਕਾਵੀਂ।
ਡਾਕਟਰ ਬਣੇ ਕਸਾਈ ਇਥੇ, ਕੈਸੀ ਦੇਣ ਸਲਾਹ ਨੀ ਮਾਏ!
ਮੈਂ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਹਾਂ ਤੇਰੀ, ਕੁੱਖ 'ਚ ਕਤਲ ਕਰਾ ਨਾ ਮਾਏ!

ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇ ਲਈ ਅੰਮੀਏਂ, ਬੇਸ਼ੱਕ ਸਾਰੇ ਨੇ ਇਕ ਪਾਸੇ।
ਮਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਨੂੰ, ਦੇਵੇ ਕੌਣ ਦਿਲਾਸੇ?
ਔਖੀ ਬਣੀ ਜਾਨ 'ਤੇ ਮੇਰੀ, ਉਖੜੇ-ਉਖੜੇ ਸਾਹ ਨੀ ਮਾਏ!
ਮੈਂ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਹਾਂ ਤੇਰੀ, ਕੁੱਖ 'ਚ ਕਤਲ ਕਰਾ ਨਾ ਮਾਏ!

ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੀਏ ਮਾਏ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਵੀ ਸਤਿਕਾਰੇ।
ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸਿੱਖ ਗੁਰੂ ਦਾ, ਜਿਹੜਾ ਧੀ ਨੂੰ ਮਾਰੇ।
ਹਰ ਮੈਦਾਨ ਫਤਹ ਕਰੂੰਗੀ, ਬਦਲੂੰ ਰੁਖ ਹਵਾ ਨੀ ਮਾਏ!
ਮੈਂ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਹਾਂ ਤੇਰੀ, ਕੁੱਖ 'ਚ ਕਤਲ ਕਰਾ ਨਾ ਮਾਏ!

ਜੇ ਤੂੰ ਚਾਹਵੇਂ ਮੈਂ ਬਚ ਸਕਦੀ, ਮਾਰ ਸਕੇ ਨਾ ਕੋਈ।
ਫਿਰ ਨਾ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਸਹਾਰਾ, ਜੇ ਤੂੰ ਬੇਮੁਖ ਹੋਈ।
ਮਾਂ ਦਾ ਫਰਜ਼ ਪਛਾਣ ਨੀ ਅੰਮੀਏਂ, ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਕਹਾ ਨੀ ਮਾਏ!
ਮੈਂ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਹਾਂ ਤੇਰੀ, ਕੁੱਖ 'ਚ ਕਤਲ ਕਰਾ ਨਾ ਮਾਏ!

ਤੂੰ ਵੀ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਮਾਂ ਦੀ ਧੀ ਨੀ, ਮੈਂ ਵੀ ਹਾਂ ਧੀ ਤੇਰੀ।
'ਮਰੜੀ' ਕਹੇ ਜੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਧੀਆਂ, ਦੁਨੀਆਂ ਹੋ ਜਾਊ ਢੇਰੀ।
ਮਾਪਿਆਂ ਲਈ ਤਾਂ ਧੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ, ਦੁੱਖਾਂ ਦੀ ਦਵਾ ਨੀ ਮਾਏ!
ਮੈਂ ਅਣਜੰਮੀ ਧੀ ਹਾਂ ਤੇਰੀ, ਕੁੱਖ 'ਚ ਕਤਲ ਕਰਾ ਨਾ ਮਾਏ!

* ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ: ਮਰੜੀ ਕਲਾਂ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ। ਮੋ: ੯੮੧੪੫-੩੮੧੯੧

ਕੋਹੜ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਰਹੀ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਵਰਗੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹੋਂ ਪੁੱਟਣ ਦੀ ਲੋੜ: ਜਥੇ. ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੪ ਅਪ੍ਰੈਲ- ਸਮਾਜ 'ਚ ਕੋਹੜ ਵਾਂਗ ਫੈਲ ਰਹੀ ਭਰੂਣ ਹੱਤਿਆ ਵਰਗੀ ਬਿਮਾਰੀ ਨੂੰ ਜੜ੍ਹ ਤੋਂ ਪੁੱਟਣ ਲਈ ਹੀ ਬੀਬੀ ਹਰਸਿਮਰਤ ਕੌਰ ਬਾਦਲ ਦੀ ਰਹਿਨੁਮਾਈ ਹੇਠ ਚੱਲ ਰਹੀ ਨੰਨੀ ਛਾਂ ਮੁਹਿੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਗਈ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇਕਰ ਔਰਤ ਖੁਦ ਪ੍ਰਣ ਕਰ ਲਵੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਕੁੱਖ 'ਚ ਪਲ ਰਹੀ ਧੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮਾਰੇਗੀ ਅਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੇਵੇਗੀ ਤਾਂ ਇਸ ਬੁਰਾਈ ਨੂੰ ਖਤਮ ਹੋਣ ਲਈ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗੇਗਾ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਪਾਵਨ ਸਰੂਪ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦੇਣ, ਬਾਹਰੀ ਦੇਸ਼ਾਂ ਅਤੇ ਸੂਬਿਆਂ ਵਲੋਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਮੰਗ ਤੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਵਿਚ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਵੱਡੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਛਪਵਾਇਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਸੰਗਤਾਂ ਦੀ ਪੁਰਜ਼ੋਰ ਮੰਗ ਪੁਰ ਦੇ ਪੁਸਤਕਾਂ ਅਤੇ ਚੌਂਤੀਂ ਟ੍ਰੈਕਟ (ਕਿਤਾਬਚੇ) ਰੀਪ੍ਰਿੰਟ ਕਰਵਾਉਣ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਚਾਰ ਹੋਰ ਨਵੀਆਂ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੀ ਛਾਪੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਸਚਿੱਤਰ ਪੁਸਤਕਾਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ ਜਿਵੇਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਹਿੰਦੀ, ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਅਤੇ ਉਰਦੂ

ਵਿਚ ਵੀ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤੀਆਂ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਹਰ ਸਾਲ ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਕੈਲੰਡਰ ਸਮੂਹ ਸੰਗਤਾਂ ਲਈ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਲੱਖਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਿਚ ਵੰਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਨਕਸ਼ਾਹੀ ਡਾਇਰੀ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਾਈਜ਼ਾਂ ਵਿਚ ਛਪਵਾ ਕੇ ਲਾਗਤ-ਮਾਤਰ ਭੇਟਾ ਪੁਰ ਤੇ ਭੇਟਾ ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਸਾਲ ਦੇ ਬਜਟ ਵਿਚ ਲਿਟ੍ਰੇਚਰ ਛਪਾਈ ਅਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਪੁਸਤਕਾਂ ਦੀ ਖਰੀਦ ਅਤੇ ਕੈਲੰਡਰ, ਡਾਇਰੀਆਂ ਆਦਿ ਲਈ ਇਕ ਕਰੋੜ, ਤੀਹ ਲੱਖ ਰੁਪਏ ਰੱਖੇ ਗਏ ਹਨ। ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਪੰਜਾਬ ਅਤੇ ਪੰਜਾਬ ਤੋਂ ਬਾਹਰਲੇ ਸੂਬਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀਆਂ ਨੂੰ ਸਹਾਇਤਾ ਦਿੱਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵਲੋਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਗੁਰਬਾਣੀ, ਸਿੱਖ ਇਤਿਹਾਸ ਅਤੇ ਸਿੱਖ ਰਹਿਤ ਮਰਯਾਦਾ ਤੋਂ ਜਾਣੂੰ ਕਰਵਾਉਣ ਲਈ ਹਰ ਸਾਲ ਧਾਰਮਿਕ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਆਯੋਜਿਤ ਕੀਤੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਚਾਰਾਂ ਦਰਜਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਰਿਟ ਸੂਚੀ 'ਚ ਅਉਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਜ਼ੀਫੇ ਅਤੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਸਨਮਾਨ ਚਿੰਨ੍ਹ ਅਤੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸਕੂਲਾਂ, ਕਾਲਜਾਂ

ਦੀ ਮੰਗ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖਦੇ ਹੋਏ ਯੋਗਤਾ ਦੇ ਆਧਾਰ 'ਤੇ ਧਾਰਮਿਕ ਅਧਿਆਪਕ ਦਿੱਤੇ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਸ ਕਾਰਨ ਸਾਲ ੨੦੦੭ ਵਿਚ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਅਠਾਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਸੀ ਜਦ ਕਿ ਸਾਲ

੨੦੦੮ ਵਿਚ ਇਹ ਗਿਣਤੀ ਬਾਈ ਹਜ਼ਾਰ ਦੋ ਸੌ ਚੁਹੱਤਰ ਹੋ ਗਈ ਹੈ ਜੋ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਉਪਲਬਧੀ ਹੈ।

ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਬੀਬੀ ਦਾ ਪਾਇਲਟ ਬਣਨਾ ਸਿੱਖ ਕੌਮ ਲਈ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ : ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੬ ਮਾਰਚ- ਬੀਬਾ ਅਰਪਿੰਦਰ ਕੌਰ ਨੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਹੋਣ ਦੀ ਮਰਿਆਦਾ ਨੂੰ ਕਾਇਮ ਰੱਖਦਿਆਂ ਪਾਇਲਟ ਬਣ ਕੇ ਜੋ ਨਿੱਕੀ ਉਮਰੇ ਵੱਡਾ ਕਾਰਜ ਕੀਤਾ ਹੈ ਉਹ ਸਿਰਫ ਪੰਜਾਬ ਲਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਲਈ ਮਾਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪ੍ਰਗਟਾਵਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਜ਼ਿਕਰਯੋਗ ਹੈ ਕਿ ਤਰਨਤਾਰਨ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਪਿੰਡ ਕੋਟਲੀ ਸਰੂ ਦੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਗੁਰਸਿੱਖ ਬੀਬੀ ਅਰਪਿੰਦਰ ਕੌਰ ਦਸਤਾਰ ਵੀ ਸਜਾਉਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਪਹਿਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਪਾਇਲਟ ਵਜੋਂ ਨਿਯੁਕਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ

ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਧੀਆਂ ਮਾਰਨ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬੱਚੀ ਦੀ ਪ੍ਰਾਪਤੀ ਤੋਂ ਸਬਕ ਲੈਂਦਿਆਂ ਪ੍ਰਣ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਮਾਰਨ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਧੀਆ ਸਿੱਖਿਆ ਦੇਣ ਵਿਚ ਪੂਰੀ ਮਦਦ ਕਰਨ ਤਾਂ ਜੋ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਧੀਆਂ ਵੀ ਬੀਬਾ ਅਰਪਿੰਦਰ ਕੌਰ ਵਾਂਗ ਇਕ ਸਿਤਾਰਾ ਬਣ ਕੇ ਪੂਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਚਮਕਣ ਅਤੇ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਅਤੇ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਨਾਮ ਵਿਸ਼ਵ ਵਿਚ ਰੌਸ਼ਨ ਕਰਨ। ਜਥੇਦਾਰ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਬੀਬਾ ਅਰਪਿੰਦਰ ਕੌਰ ਅਤੇ ਉਸ ਦੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚੰਗੇ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਵਿਸ਼ਵ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਧਾਰੀ ਸਿੱਖ ਪਾਇਲਟ ਬਣੀ ਹੈ।

ਦੋ-ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸੈਸ਼ਨ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਦਾ ਐਲਾਨ

ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ: ੯ ਮਾਰਚ- ਸਿੱਖ ਪੰਥ ਦੀ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਸੰਸਥਾ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਅਰੰਭ ਕੀਤੇ ਗਏ

ਦੋ-ਸਾਲਾ ਸਿੱਖ ਧਰਮ ਅਧਿਐਨ ਪੱਤਰ ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਸਾਲ ਦੀ ਹੋਈ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦਾ ਨਤੀਜਾ ਐਲਾਨ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ। ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਦੀ ਪਾਸ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤਤਾ

੯੪.੪੧ ਰਹੀ। ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਵਿਚ ਕੁੱਲ ੭੩੪ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ੬੯੩ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੇ ਇਹ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਪਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਬਾ ਆਇਆ ਸਿੰਘ ਰਿਆੜਕੀ ਕਾਲਜ ਤੁਲਗਵਾਲਾ (ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ) ਦੀ ਵਿਦਿਆਰਥਣ ਬੀਬੀ ਸੁਖਮੀਤ ਕੌਰ ਰੋਲ ਨੰ: ੧੩੦੩, ੩੫੧ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਪਹਿਲੇ ਸਥਾਨ 'ਤੇ ਰਹੀ ਜਦੋਂ ਕਿ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੀ ਬੀਬੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਕੌਰ ਰੋਲ ਨੰ: ੨੪੫ ਨੇ ੩੪੪ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਦੂਜਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਹੀ ਰਣਜੀਤ ਸਿੰਘ ਰੋਲ ਨੰ: ੩੭੮ ਨੇ ੩੪੩ ਅੰਕ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰ ਕੇ ਤੀਜਾ ਸਥਾਨ ਪ੍ਰਾਪਤ

ਕੀਤਾ। ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਪਰੋਕਤ ਤਿੰਨ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਸਮੇਤ ਪਹਿਲੀਆਂ ੧੦ ਪੁਜ਼ੀਸ਼ਨਾਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੇ ਰੋਲ ਨੰ: ਅਤੇ ਅੰਕ ਇਸ ਪ੍ਰਕਾਰ ਹਨ: ੨੮੭੧ (੩੪੨), ੧੬੭੧ (੩੪੧), ੨੧੭ (੩੪੧), ੨੮੪੭ (੩੪੧), ੧੪੨੯ (੩੪੦), ੨੮੪੩ (੩੪੦)। ਇਸ ਮੌਕੇ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਤੇ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਸਕੱਤਰ ਸ. ਦਲਸੇਘ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਕੋਰਸ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਸਿੰਘ ਸਾਬਰ ਨੇ ਪਾਸ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵਧਾਈ ਦਿੱਤੀ।

ਪਿੰਡ ਮਚਾਕੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਭਾਈ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਪੁੱਜੀ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਸ. ਮੱਖਣ ਸਿੰਘ ਨੰਗਲ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਦੀ ਅਗਵਾਈ ਵਿਚ ੧ ਫਰਵਰੀ ੨੦੦੯ ਤੋਂ ੨੩ ਫਰਵਰੀ ੨੦੦੯ ਤਕ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ੨੨ ਫਰਵਰੀ ੨੦੦੯ ਨੂੰ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਹੋਇਆ, ਜਿਸ ਦੌਰਾਨ ੨੧ ਪ੍ਰਾਣੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤ ਛਕ ਕੇ ਗੁਰੂ ਵਾਲੇ ਬਣੇ। ੨੩ ਫਰਵਰੀ ੨੦੦੯ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰੀਰ ਸਾਹਿਬ ਮਚਾਕੀ ਮੱਲ ਸਿੰਘ ਵਿਖੇ ਦੀਵਾਨ ਸਜਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਭਾਈ ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਝਬਾਲ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਗੁਰ-ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਕਥਾ ਕਰ ਕੇ ਅਤੇ ਭਾਈ ਲਖਬੀਰ ਸਿੰਘ ਕੋਮਲ ਦੇ ਢਾਡੀ ਜਥੇ ਨੇ ਗੁਰ-ਇਤਿਹਾਸ ਸੁਣਾ ਕੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਭਾਈ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਕਰੀਰ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਜੀ ਆਇਆਂ ਆਖਿਆ ਅਤੇ ਆਏ ਜਥਿਆਂ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓਂ ਦੇ ਕੇ ਸਨਮਾਨਿਤ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮ ਦੌਰਾਨ ਕਕਾਰ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਵੱਲੋਂ ਭੋਟਾ-ਰਹਿਤ ਦਿੱਤੇ ਗਏ।

ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਕਮੇਟੀ ਦੀਆਂ ਧਰਮ ਪ੍ਰਚਾਰ ਸਰਗਰਮੀਆਂ

ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਥਾਈਂ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ

ਭਾਈ ਰਵੇਲ ਸਿੰਘ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਪ੍ਰਾਪਤ ਰਿਪੋਰਟ ਅਨੁਸਾਰ ਮਿਤੀ ੧-੧-੦੯ ਤੋਂ ੩੧-੩-੦੯ ਤਕ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲੋਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਅਸਥਾਨਾਂ 'ਤੇ ਹੋਏ ਅੰਮ੍ਰਿਤ-ਸੰਚਾਰ ਸਮਾਗਮਾਂ ਦਾ ਵੇਰਵਾ ਹੇਠ ਲਿਖੇ ਅਨੁਸਾਰ ਹੈ:

ਮਿਤੀ	ਸਥਾਨ	ਪ੍ਰਾਣੀ
੧-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਬਾਹੀਆ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੪੨
੧-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਭਾਮ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੮੨
੪-੧-੦੯	ਲੁਧਿਆਣਾ	੪੫
੪-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੧
੫-੧-੦੯	ਸ਼ਿਮਲਾਪੁਰੀ, ਲੁਧਿਆਣਾ	੨੫
੭-੧-੦੯	ਰਾਜਾਸਾਂਸੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬੦
੭-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੩
੧੧-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੮
੧੧-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੧੬
੧੪-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਮੁਕਤਸਰ ਸਾਹਿਬ	੪੩
੧੪-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਵਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੪੯
੧੪-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੫
੧੭-੧-੦੯	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ, ਕੱਥੂਨਗਲ	੪੯
੧੭-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਔਲਖ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਰੀਦਕੋਟ	੧੧੫
੧੮-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਗੁੰਮਟੀ ਕਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੮੨
੧੮-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੫
੧੯-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਡਾਲੋਵਾਲ, ਮੁਕੇਰੀਆਂ (ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ)	੧੦
੧੯-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਭਾਈ ਰੂਪਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੮੦
੨੦-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਜਲਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੩੫
੨੧-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਗੁਰੂਸਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੩੨
੨੧-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੨੮
੨੨-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਹਮੀਰਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੦੦

੨੩-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਥੋਹੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੦੫
੨੪-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਲੱਧਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੭੬
੨੫-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਸਿਰੀਏਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੯੫
੨੫-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੧੧
੨੬-੧-੦੯	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪਹੁਵਿੰਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੩੧
੨੬-੧-੦੯	ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਰਮਦਾਸ	੧੨੦
੨੬-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਕੇਸਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੯੮
੨੭-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਭਗਤਾ ਭਾਈ ਕਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੯੫
੨੮-੧-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੬
੩੦-੧-੦੯	ਪਿੰਡ ਰਾਏ ਚੱਕ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੨੫
੩੧-੧-੦੯	ਰਾਜਕੋਟ ਅਹਿਮਦਾਬਾਦ (ਗੁਜਰਾਤ)	੬੩
੧-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੩
੩-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਪੁਰਾਣਾ ਸ਼ਾਲਾ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੭੭
੪-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੪
੮-੨-੦੯	ਰਤਨ ਸਿੰਘ ਚੌਕ, ਨਵੀਂ ਅਬਾਦੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬੫
੮-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੭
੯-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਗੋਇੰਦਵਾਲ ਸਾਹਿਬ (ਤਰਨਤਾਰਨ)	੩੫
੧੦-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਰੋਡੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਮੋਗਾ	੪੦
੧੧-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੩੧
੧੨-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਸੈਦੇਲਹਿਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੭੩
੧੨-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਔਲਖ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਫਰੀਦਕੋਟ	੮੮
੧੩-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਬੱਜੁਆਣਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੧
੧੪-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਕਲਿਆਣ ਮੱਲ ਕੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੨੨
੧੫-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੬
੧੫-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਕਲਿਆਣ ਸੁੱਖਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੭੫
੧੬-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਨਾਥਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੮੫
੧੭-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਨਿਉਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੭
੧੮-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੪੫
੧੮-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਗਿੱਦੜ ਸ਼ੇਰਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੦੭
੧੯-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਦੇਲਵਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੧
੨੦-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਗੋਬਿੰਦਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੧
੨੧-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਗੰਗਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੭੬

੨੨-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੭੭
੨੨-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਨਥਾਣਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੬੪
੨੪-੨-੦੯	ਬੁੱਢਾ ਜੌਹੜ, ਗੰਗਾਨਗਰ, ਰਾਜਸਥਾਨ	੧੦੮
੨੫-੨-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੭
੨੫-੨-੦੯	ਗੁ: ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਜੀ, ਰਮਦਾਸ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੯੩
੨੭-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਦੋਰਾਗਲਾਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੮੫
੨੭-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਭਿੱਟੇਵਿੰਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬੦
੨੮-੨-੦੯	ਚੌਂਕ ਭਗਤਾਂ ਵਾਲਾ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੬੨
੨੮-੨-੦੯	ਪਿੰਡ ਖਡੂਰ ਸਾਹਿਬ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੯੦
੧-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੮੩
੧-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਬੱਡੋਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	੨੬
੧-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਨੂਰਦੀਨ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੯੫
੩-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਵਰਨਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੪੫
੪-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਨਾਗੋਕੇ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਤਰਨਤਾਰਨ	੫੫
੪-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੪੪
੬-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਸੈਦੋ ਲਹਿਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੭੨
੭-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਸਲਾਬਤਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੨੦
੮-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਆਦਮਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੫੪
੮-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੬
੯-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਬੁਰਜ ਰਾਜਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੦੮
੧੦-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਕਾਂਗੜ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੩੦
੧੧-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਦਿਆਲਪੁਰਾ ਭਾਈਕਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੮
੧੧-੩-੦੯	ਗੁ: ਬਾਬਾ ਬੁੱਢਾ ਸਾਹਿਬ, ਕੱਥੂਨਗਲ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੪੩
੧੧-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੭੦
੧੨-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਰਾਮੂਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੨੧
੧੩-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਭੋਂਡੀਪੁਰਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੬੨
੧੪-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਹਾਕਮ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੪੫
੧੪-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਬੱਚੀਵਿੰਡ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੪੨
੧੫-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਕੋਇਰ ਸਿੰਘ ਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੧੨
੧੫-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੨੨੬
੧੬-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਆਕਲੀਆ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੧੩੪
੧੮-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੪੬

੧੯-੩-੦੯	ਗੁ: ਸਾਹਿਬ ਪਿੰਡ ਹਰਿਗੋਬਿੰਦਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੩੩
੨੨-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਉਮਰਟੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬੜਵਾਨੀ, ਮੱਧ ਪ੍ਰਦੇਸ਼	੨੫੦
੨੨-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਸੁਜਾਨਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੧੧੦
੨੨-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੭੫
੨੩-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਰਾਮਗੜ੍ਹ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਸਾਂਬਾ, ਜੰਮੂ	੭੭
੨੪-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਸਲਾਹਪੁਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੮੧
੨੪-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਨਡਾਲੋਂ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਹੁਸ਼ਿਆਰਪੁਰ	੫
੨੫-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੫੫
੩੬-੩-੦੯	ਗੁ: ਸ੍ਰੀ ਬੇਰ ਸਾਹਿਬ, ਸੁਲਤਾਨਪੁਰ ਲੋਧੀ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਕਪੂਰਥਲਾ	੮੧
੨੭-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਚਾਟੀਵਿੰਡ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ	੪੫
੨੯-੩-੦੯	ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ	੧੬੮
੩੦-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਖਾਨੋਵਾਲ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਗੁਰਦਾਸਪੁਰ	੨੭੦
੩੦-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਬੀਬੀਵਾਲਾ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੪੦
੩੧-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਮਾਨਸੈਂਡਵਾਲ	੨੩
੩੧-੩-੦੯	ਪਿੰਡ ਸੇਮਾਂ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਬਠਿੰਡਾ	੬੦

ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸੇਵਕ ਜਥਾ ਜੋੜੇ ਘਰ (ਨਿਵਾਸਾਂ) ਵੱਲੋਂ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਜੋੜੇ ਘਰ (ਨਿਵਾਸਾਂ) ਵਿਖੇ ਦਿਨ-ਰਾਤ ਜੋੜਿਆਂ ਦੀ ਨਿਸ਼ਕਾਮ ਸੇਵਾ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਰਾਮਦਾਸ ਸੇਵਕ ਜਥੇ ਵੱਲੋਂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ੩੦੦ ਸਾਲਾ ਗੁਰਤਾਗੰਦੀ ਦਿਵਸ ਨੂੰ ਸਮਰਪਿਤ ਇਕ ਵਿਸ਼ਾਲ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਬੀਤੇ ਦਿਨੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਮੰਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਦੀਵਾਨ ਹਾਲ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਵਿਖੇ ਕਰਵਾਇਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਪਹੁੰਚੇ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਗੁਰਬਚਨ ਸਿੰਘ ਜੀ ਜਥੇਦਾਰ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਤਖ਼ਤ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਸਿਮਰਨ ਨਾਲ ਮਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਉਵੇਂ ਹੀ ਸੇਵਾ ਨਾਲ ਤਨ ਪਵਿੱਤਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਬੀਬੀ ਕਿਰਨਜੋਤ ਕੌਰ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਅਖੌਤੀ ਗੁਰੂਆਂ ਦਾ ਸਾਥ ਛੱਡ ਕੇ ਕੇਵਲ ਸ਼ਬਦ-ਗੁਰੂ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੇ ਲੜ ਲੱਗਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਅਵਸਰ 'ਤੇ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹਜ਼ੂਰੀ ਰਾਗੀ ਜਥਿਆਂ ਨੇ ਰਸਭਿੰਨਾ ਕੀਰਤਨ ਕਰ ਕੇ ਆਈਆਂ ਸੰਗਤਾਂ ਨੂੰ ਨਿਹਾਲ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਧਾਰਮਿਕ ਸਮਾਗਮ ਵਿਚ ਸ੍ਰੀ ਹਰਿਮੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਹੈਂਡ ਗ੍ਰੰਥੀ ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਸਿੰਘ ਸਾਹਿਬ ਗਿਆਨੀ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਜੀ, ਮੈਨੇਜਰ ਸ੍ਰੀ ਦਰਬਾਰ ਸਾਹਿਬ ਸ. ਹਰਭਜਨ ਸਿੰਘ, ਨਿਵਾਸਾਂ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ, ਬਾਬਾ ਸੁਖਦੇਵ ਸਿੰਘ ਭੂਰੀ ਵਾਲੇ, ਡਾ. ਇੰਦਰਪਾਲ ਕੌਰ,

ਸ. ਮਹਿੰਗਾ ਸਿੰਘ, ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ. ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ (ਸਿੰਘ ਬ੍ਰਦਰਜ) ਆਦਿ ਸ਼ਖਸੀਅਤਾਂ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਇਸ ਮੌਕੇ ਭਾਈ ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਭਾਈ ਘਨੱਈਆ ਜੀ ਸੇਵਾ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਾਲੇ, ਭਾਈ ਗੁਰਦੀਪ ਸਿੰਘ ਬੈਂਕ ਵਾਲੇ, ਸ. ਸਤਿਨਾਮ ਸਿੰਘ ਆਦਿ ਸਭ ਜੋੜਾ-ਘਰ ਦੇ ਸੇਵਾ-ਪ੍ਰੇਮੀ ਹਾਜ਼ਰ ਸਨ। ਸੇਵਕ ਜਥੇ ਵੱਲੋਂ ਸਭ ਨੂੰ ਸਿਰੋਪਾਓ, ਸ਼ੀਲਡਾਂ ਤੇ ਮੈਡਲਾਂ ਨਾਲ ਸਨਮਾਨਤ ਕੀਤਾ ਗਿਆ।

ਭਰਤਪੁਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵਿਖੇ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ

ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜੀ ਦੇ ਦਿਸ਼ਾ-ਨਿਰਦੇਸ਼ ਅਨੁਸਾਰ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਰਾਹੀਂ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਸਿੰਘ ਸਭਾ ਭਰਤਪੁਰ, ਸੁਖਮਨੀ ਸਿਮਰਨ ਸੇਵਾ ਕਮੇਟੀ ਭਰਤਪੁਰ ਤੇ ਖਾਲਸਾ ਪੰਚ ਕਮੇਟੀ ਭਰਤਪੁਰ ਰਾਜਸਥਾਨ ਦੇ ਸਹਿਯੋਗ ਨਾਲ ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਭਰਤਪੁਰ ਦੇ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿਚ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਭਾਈ ਮੁਖਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਗੁਰਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਭਾਈ ਮਲਕੀਤ ਸਿੰਘ ਨੇ ਮਿਤੀ ੨੨-੩-੦੯ ਤੋਂ ੨੭-੩-੦੯ ਤਕ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਵਿਚ ਵਧ ਰਹੇ ਨਸ਼ੇ ਅਤੇ ਸਿੱਖੀ ਤੋਂ ਪਤਿਤ ਹੋ ਰਹੇ ਨੌਜਵਾਨਾਂ ਨੂੰ ਜਾਗ੍ਰਿਤ ਕਰਨ ਲਈ ਗੁਰਮਤਿ ਸਮਾਗਮ ਕੀਤੇ ਗਏ। ਮਿਤੀ ੨੮-੩-੦੯ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਦਸਤਾਰ ਮੁਕਾਬਲੇ, ਗੁਰਬਾਣੀ ਕੰਠ ਮੁਕਾਬਲੇ ਕਰਵਾਏ ਗਏ। ਮਿਤੀ ੨੯-੩-੦੯ ਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਖਾਲਸਾ ਪੰਚ ਕਮੇਟੀ ਵਿਖੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਪੰਡਾਲ ਵਿਚ ਦੀਵਾਨ ਸਜਾਇਆ ਗਿਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਭਰਦਿਆਂ ਸ. ਭਰਪੂਰ ਸਿੰਘ ਇੰਚਾਰਜ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਜੀ ਦੁਆਰਾ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਹੌਸਲਾ ਅਫਜ਼ਾਈ ਲਈ ਭੇਜੀਆਂ ਸ਼ੀਲਡਾਂ, ਦਸਤਾਰਾਂ ਅਤੇ ਨਿਤਨੇਮ ਦੇ ਗੁਟਕੇ, ਮੁਕਾਬਲੇ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ, ਦੂਜੇ ਅਤੇ ਤੀਜੇ ਦਰਜੇ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਇਨਾਮ ਵਜੋਂ ਦਿੱਤੇ। ਭਾਈ ਬ੍ਰਿਜਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਕਾਊਂਟਸ ਕਲਰਕ ਸਿੱਖ ਮਿਸ਼ਨ ਦਿੱਲੀ ਨੇ ਸ੍ਰੀ ਗੁਰੂ ਗੋਬਿੰਦ ਸਿੰਘ ਜੀ ਦੇ ਜੀਵਨ ਸੰਬੰਧੀ ਕਵਿਤਾ ਪੇਸ਼ ਕਰ ਕੇ ਸੰਗਤਾਂ ਵਿਚ ਜੋਸ਼ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਸਮਾਗਮ ਦੀ ਸਫਲਤਾ ਲਈ ਪ੍ਰਬੰਧਕਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਤਿਕਾਰਯੋਗ ਪ੍ਰਧਾਨ ਸਾਹਿਬ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ, ਸ੍ਰੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ, ਸ. ਮਨਜੀਤ ਸਿੰਘ ਜੀ.ਕੇ, ਸ. ਕੁਲਦੀਪ ਸਿੰਘ, ਸ. ਭੁਪਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਮੈਂਬਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਕਮੇਟੀ, ਸ. ਕੁਲਮੋਹਨ ਸਿੰਘ, ਸ. ਪਰਮਜੀਤ ਸਿੰਘ, ਸ. ਦਮਨ ਸਿੰਘ ਦਿੱਲੀ ਸਟੇਟ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਧੰਨਵਾਦ ਕੀਤਾ। ਸਟੇਜ ਦਾ ਸੰਚਾਲਨ ਭਾਈ ਰਾਮ ਸਿੰਘ ਮਿਸ਼ਨਰੀ ਅਤੇ ਭਾਈ ਸੁੱਚਾ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਚਾਰਕ ਦੁਆਰਾ ਬਾਖ਼ੂਬੀ ਨਿਭਾਇਆ ਗਿਆ। ■

ਗੋਲਡਨ ਆਫਸੈੱਟ ਪ੍ਰੈਸ, ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਰਾਮਸਰ ਸਾਹਿਬ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਲਈ ਸ. ਹਰਬੰਸ ਸਿੰਘ ਪ੍ਰਿੰਟਰ ਤੇ ਪਬਲਿਸ਼ਰ ਨੇ ਛਪਵਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਸ਼੍ਰੋਮਣੀ ਗੁਰਦੁਆਰਾ ਪ੍ਰਬੰਧਕ ਕਮੇਟੀ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਤੋਂ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਕੀਤਾ।

ਮਿਤੀ ੫-੦੫-੨੦੦੯